

युग शक्ति गायत्री

ओक्टोबर १९९६

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ	ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	યુગ ધર્મની અવહેલના મોંઘી પડશે	૧	૮	સાધનાનું સામૂહિક પરચમ - સુવર્ણ જ્યંતી સાધના વર્ષ	૨૫
૨	વેદોનો દિવ્ય સંદેશ	૨	૧૦	પરિવર્તન સાથે અનુકૂળન સાધતાં શીખીએ	૩૦
૩	હે પરમ પ્રભુ ! અમને પવિત્ર બનાવ !	૩	૧૧	આ ઝેર ક્યાં સુધી શ્વાસમાં લેતા રહીશું ?	૩૩
૪	'કરિષ્યે વચનં તવ'	૫	૧૨	સાચો તીર્થવાસ	૩૬
૫	રામકથાની પ્રબળ પ્રેરણા : સાધન નહીં, ગુણ અને આચરણ મહત્વપૂર્ણ	૧૦	૧૧	ગોળી પીઠ ઉપર ન વાગે	૩૮
૬	ધર્મ અને વિજ્ઞાનના સમન્વયની આવશ્યકતા	૧૩	૧૩	પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી - વાતાવરણને શુદ્ધ કરવાની યુગશિલ્પિઓની જવાબદારી	૪૧
૭	ગાયત્રી મહામંત્ર - વેદોનો સાર	૧૭			
૮	વ્યક્તિત્વનો શુંગાર, 'સાદું જીવન ઉચ્ચ વિચાર' ૨૨				

યુગ શક્તિ ગાયત્રી પત્રિકાનું લવાજમ હાલમાં છે તે જ આગામી વર્ષે રહેશે માટે જાણીને નમ્ર વિનંતિ છે કે અત્યારથી નવા વર્ષના ગ્રાહકોનું લવાજમ એકત્ર કરવાનું શરૂ કરી દે.

● 'યુગ શક્તિ ગાયત્રી' પત્રિકા કાર્યાલયથી ૧ તારીખ સુધીમાં રવાના થાય છે. પોસ્ટ વિભાગના નિયમ પ્રમાણે ૭ દિવસ સુધી પત્રિકા ડિસ્પેચ થાય છે. જેથી પત્રિકા તમને ૨૫ તારીખ સુધીમાં ન મળે તો ગ્રાહક નંબર-ખાતા નંબર લખી અમને જાણ કરશો.

● આપનું લવાજમ અત્રે મોકલ્યાની તારીખથી ૨૫ દિવસ સુધી અંક ન મળે ત્યારે લવાજમ મોકલ્યાની સંપૂર્ણ વિગત સાથે પત્ર લખવો.

● વાર્ષિક ગ્રાહક, આજીવન ગ્રાહકના નંબર આપને મળતા અંકમાં તમારા નામ આગળ લખવામાં આવે છે. માટે તમારો નંબર અવશ્ય નોંધ કરી રાખો.

● 'યુગ શક્તિ ગાયત્રી' પત્રિકા પેકેટ દ્વારા બેથી વધુ મળતી હોય તેમનો ખાતા નંબર હોય છે. ખાતા નંબર પેકેટ ઉપર લખવામાં આવે છે. લવાજમ મોકલતી વખતે આ ખાતા નંબર અવશ્ય લખો.

● તમારું લવાજમ નજીકની શાખા શક્તિપીઠ, પ્રજ્ઞાપીઠમાં જમા કરાવો ત્યારે પણ તમારો ખાતા નંબર જરૂર નોંધ કરાવો.

● પત્રિકાનું લવાજમ મોકલો તેમાં બાહર ગામના ગ્રાહકો હોય તો તેની ચાલી સારા કાગળમાં, સારા અક્ષરમાં બે કોપીમાં મોકલશો. જેથી બીજી કોપીમાં ગ્રાહક નંબર અને પત્રિકા કયા મહીનાથી કયા મહીના સુધી જશે તે લખી આપને પરત કરવામાં આવશે.

● મનીઓર્ડરથી લવાજમ મોકલો ત્યારે સંદેશ કુપનમાં તમારું સરનામું ગ્રાહક નંબર-ખાતા નંબર તથા વિગત અવશ્ય લખવી.

● અખંડ જ્યોતિ હિન્દી પત્રિકા માટે અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાન ધીયા મંડી, મથુરા (ફોન નંબર-૪૦૩૯૪૦) કાર્યાલયના સરનામે ડાઇરેક્ટ લવાજમ મોકલશો તથા ત્યાંનો પત્રાચાર હિન્દી અથવા અંગ્રેજી ભાષામાં કરશો.

યુગ શક્તિ ગાયત્રી પત્રિકાનું લવાજમ ભર્યા છતાં પત્રિકા ન મળી હોય તો અમને લવાજમ ભર્યાની સંપૂર્ણ વિગત તેમજ ખાતા નં. / ગ્રાહક નં. લખી આ સરનામે પત્રાચાર કરશો.
યુગ શક્તિ ગાયત્રી ફરિયાદ નિવારણ, ગુજરાતી વિભાગ પો-ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરા

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યોન્ પ્રચોદયાત્

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

સંસ્થાપક/સંરક્ષક :

વેદમૂર્તિ તપોનિષ્ઠ યુગદેવ્ય

પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

અને

માતા ભગવતી દેવી શર્મા

પરામર્શ દાતા :

પં. લીલાપત શર્મા

સંપાદક :

ડૉ. પ્રણવ પંડ્યા

કાર્યાલય :

ગાયત્રી તપોભૂમિ,

મથુરા-૨૮૧ ૦૦૩

ટેલિફોન :

(૦૫૬૫)૪૦૪૦૦૦, ૪૦૪૦૧૫

વાર્ષિક લવાજમ : ૪૫ રૂપિયા

આજીવન લવાજમ : ૫૦૦ રૂપિયા

વિદેશનું લવાજમ

વાર્ષિક : ૧૦ પાઉન્ડ/૧૫ ડોલર/

૪૦૦ રૂપિયા

આજીવન : ૧૦૦ પાઉન્ડ/

૧૫૦ ડોલર/ ૪૫૦૦ રૂપિયા

વર્ષ - ૨૬

અંક-૧૦

ઑક્ટોબર - ૧૯૯૬

યુગ ધર્મની અવહેલના મોઘી પડશે

માનવીના ભવિષ્યની ઉજ્જવળ કે અંધકારમય બનવાની આ વિષમ વેળા છે. એને આપત્તિકાલીન સ્થિતિ જ ગણવી જોઈએ. પૂર, આગ, ધરતીકંપ, રોગચાળો, યુદ્ધ, અકસ્માતો જેવી વિષમ પરિસ્થિતિઓમાં સમીપવર્તી લોકોનો કોઈને કોઈ ક્ષણો હોય છે. પ્રસુપ્ત લોકોને એમાં ગણી શકાય નહિ.

જેમને યુગ પરિવર્તનનો આભાસ થતો હોય, જેમને પોતાની અંદર નરપશુઓથી કંઈક ઊંચા સ્તરનો આભાસ થતો હોય, તેમણે પેટ-પ્રજનનની પ્રાણીઓ જેવી નિર્વાહપ્રક્રિયા સુધી સીમિત રહેવું જોઈએ નહીં. તેમણે સમયની માગ, યુગનો પોકાર, કર્તવ્યનો પડકાર તેમજ મહાપ્રજ્ઞાની પ્રેરણાને સાંભળી અને સમજીને તેને અનુરૂપ પોતાને ઢાળવાનો અને બદલવાનો કંઈક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અંતરાત્મા પર ગહન અંધકાર અને સઘન પ્રમાદ નું સામ્રાજ્ય છવાયેલું હોય તો વાત જુદી છે, નહિતર કોઈ પણ આ યુગસંધિની પરિવર્તન વેળામાં યુગધર્મથી વિમુખ રહી શકે નહીં. લોભ અને મોહ અમુક હદ સુધી હોય એ બરાબર છે. તેની પૂર્તિ હરતાંકરતાં થઈ શકે છે, પણ તેમની હાથકડી બાંધીને અપંગ બની જવું યોગ્ય નથી. ખાસ કરીને તો આ વિષમ વેળા, જે મહાભારતના કાળમાં અર્જુન જેવા સમક્ષ ઊભી થઈ હતી.

નિર્વાહ અને પરિવારની સમસ્યાઓનું સમાધાન કરતાં કરતાં પણ દરેક ભાવનાશીલ યુગ ચેતનામાં કોઈને કોઈ રીતે નિશ્ચિત રૂપે સહયોગ આપી શકે છે. ખિસકોલી અને શબરી જેવાં અંશદાનો તો વિષમ પરિસ્થિતિવાળા માટે પણ સંભવ છે. આ છટકવાનો સમય નથી. આ દિવસોમાં અપનાબેલો ઉદાસીનતાનો ભાવ લાંબા સમય સુધી પીડા અને ક્ષોભનું કારણ બની રહેશે. જેઓ પળેપળ વાતવાતમાં લાભની જ વિચારણા કરે છે તેમણે આ હકીકત પણ સમજવી જોઈએ.

વેદોનો દિવ્ય સંદેશ

સમાની વ આકૃતિઃ સમાના હૃદયાનિ વઃ ।
સમાનમસ્તુ વો મનો વઃ સુસહસતિ ॥

(ઋગ્વેદ ૧૦/૧૮૧/૪)

ભાવાર્થ : બધા લોકો એકસરખા સંકલ્પવાળા બનો. બધાનાં હૃદય એક બનો અને મનમાં એક્ય સ્થપાઓ જેથી કોઈ દુખી ન રહે.

સંદેશ : મનુષ્ય સામાજિક પ્રાણી છે. તેનો સંબંધ સમાજ સાથે છે. તે સમાજનું એક અવિભક્ત અંગ છે. સમાજના સહકારથી જ મનુષ્ય પોતાના જીવનની પ્રવૃત્તિઓને યોગ્ય રીતે ચલાવી શકે છે. સામાજિક સંગઠન નિર્બળ માનવીને પણ બળવાન અને અશક્ત માનવીને પણ શક્તિશાળી બનાવી દે છે. 'સંઘે શક્તિઃ કલૌયુગે' અર્થાત્ આ ક્રળિયુગમાં સંગઠનમાં જ શક્તિ છે.

સદ્ગુણોવાળા થોડા પણ મનુષ્યોનું સંગઠન બને તો તે સમાજ માટે ખૂબ જ કલ્યાણકારી સાબિત થાય છે. એક એક રેસાને ભેગું કરીને મોટું મજબૂત દોરડું બનાવી શકાય છે અને તેના દ્વારા પાગલ હાથીને પણ બાંધી શકાય છે. સંગઠનનો મહિમા અપરંપાર છે. સમાજમાં પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્ય તરીકે જીવંત રહેવા માટે લોક-કલ્યાણની ભાવનાથી તરબોળ થયેલા મનુષ્યો સંગઠિત થઈને કાર્ય કરે.

રાક્ષસી મનુષ્યોનાં સંગઠનો તો દરેક જગ્યાએ જોવા મળે છે. ચોર, લૂંટારા, ડકુઓ, ભ્રષ્ટચારી અને વ્યભિચારી મનુષ્યો હંમેશાં એક-બીજાની મદદ જીવના જોખમે કરે છે. ચોર અને ગુનેગારોની ટોળીઓ આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તર પર કાર્ય કરતી રહીને સમાજમાં દૂષિત વાતાવરણ ફેલાવતી રહે છે. આવી મુસીબતોની સામે લડવા માટે જ પ્રાચીન ઋષિમુનિઓ એકતાનું મહત્ત્વ સમજીને હંમેશાં સંગઠન પર જ ભાર મૂકતા હતા.

સંગઠનનાં મૂળ ત્રણ તત્ત્વો છે. વિચારોની એકતા, હૃદયની એકતા અને મનની એકતા. કોઈ પણ પ્રકારના સંગઠન માટે સૌથી પહેલી જરૂરિયાત

છે કે સંગઠિત થનાર દરેક મનુષ્યમાં વિચારોની સમાનતા હોય. પરંતુ જો વિચારોમાં એકતા ન હોય, વિચારોમાં તક્ષવત કે મતભેદ હશે તો પછી તે સંગઠન મજબૂત બની શકતું નથી. જ્યાં વિચારોની એકતા હશે ત્યાં બધાનું લક્ષ્ય અને સાધ્ય એક જ હશે. તે એક લક્ષ્ય જ બધાને એક જ માળામાં બાંધી રાખવા સમર્થ બનશે.

બીજી જરૂરિયાત છે હૃદયની એકતા. લક્ષ્ય ભલે એક જ પ્રકારનું હોય પરંતુ તેમાં દરેક મનુષ્ય હૃદયથી શુદ્ધ અને પૂર્ણ ભાવનાથી સહયોગી નહીં બને, બધાનું તો લક્ષ્ય એક હોવા છતાંય પૂર્ણ રીતે સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકાશે નહીં.

મનની એકતા અત્યંત જરૂરી બાબત છે. લક્ષ્ય એક જ હશે, હૃદયમાં પૂરી સહાનુભૂતિ પણ હશે, પરંતુ જો કાર્ય કરવાની લગન નહીં હોય, પ્રેરણા નહીં હોય, અથવા મનની પરિપક્વતા નહીં હોય તો તે સંગઠન પણ મજબૂત નહીં બની શકે. અધકચરા મનથી કરેલું કાર્ય ક્યારેય પણ પૂર્ણ થઈ શકતું નથી. મનરૂપી લગામને બાંધી દઈને અને પૂર્ણ મનોયોગથી જ્યારે કાર્યને આગળ ધપાવવામાં આવશે ત્યારે જ સંગઠન સુવ્યવસ્થિત અને મજબૂત રહી શકશે. મનની અંદર પ્રત્યેક સમયે આવતા વિચારોની માનવજીવન પર ઊંડી અસર થાય છે. વિચાર જ મનુષ્યની પ્રગતિ કરાવે છે અને વિચાર જ માનવીને અધોગતિની ખાઈમાં નાખી દે છે. માણસ જેવું વિચારે છે તે તેવો જ બની જાય છે. મનનું ચિંતન આપણાં બધાં કાર્યોમાં ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ ભજવે છે. એટલા માટે મનને હંમેશાં કુવિચારોથી દૂર રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. દેહ આત્મશક્તિ દ્વારા જ આપણે અનેક પ્રલોભનોથી આપણું રક્ષણ કરી શકીએ છીએ.

સ્વસ્થ અને જીવંત સમાજના ઘડતર માટે આત્મબળના પ્રચંડ તેજથી ધનવાન મનુષ્યોનું સંગઠન જ આધારભૂત સાબિત થઈ શકે.

હે પરમ પ્રભુ ! અમને પવિત્ર બનાવ !

ઓઉમ્ વિશ્વાનિ દેવ સવિતુર્દુરિતાનિ
પરાસુવ યદ્ભદ્રં તન્ન આસુવ ।

હે સકલ જગતના સર્જનહાર ઈશ્વર !
અમારાં સર્વ પાપોને દૂર કરીને કલ્યાણકારી
વિચારોનું પ્રદાન કર કૃપાનિધિ, અમારાં
અંતઃકરણોને પવિત્ર કરીને શુદ્ધ બુદ્ધ અને પવિત્ર
બનાવ.

ઋગ્વેદમાં ઉપર્યુક્ત ઋચ્યામાં ઋષિએ
પરમાત્માને પ્રાર્થના કરી છે. એમાં શરૂઆતમાં જ
પરમ પિતા પરમેશ્વરને પાપો દૂર કરવાની
વિનવણી છે. અથાગ પ્રયત્નો પછી જો આપણે
કંઈક કમાઈને લાવીએ છીએ તો તેને મૂકવાની
વ્યવસ્થા આપણે પહેલી કરીએ. છીએ ખેડૂત
જ્યારે લણણી કરે છે અને અન્ન એકઠું કરે છે
તેને ગમે ત્યાં ફેંકી દેતો નથી. મહિનાઓ પહેલાં
તેને રાખવા માગે વખારની વ્યવસ્થા કરી તેની
સાફસૂકી કરીને જંતુમુક્ત કરે છે. આજકાલ તો
વિવિધ પ્રકારની રાસાયણિક દવાઓ મળવા લાગી
છે કે જેનાથી અન્નાગારોનું શુદ્ધીકરણ થઈ શકે
છે. એમાં રખાયેલ અન્નમાં જીવજંતુઓ લાગતા
નથી, ચોમાસાનું ભેજયુક્ત વાતાવરણ નુકસાન
પહોંચાડતું નથી અને તે અનાજ સુરક્ષિત રહી
શકે છે. જો આપણે આ મહેનતની ફસલને
પ્રમાદવશ અહીંતહીં ફેંકી દઈએ તો તેનું નુકસાન
તરત જ ભોગવવું પડે છે તેમાં જીવજંતુઓ
ઉદ્ભવી શકે છે અને એ સડી જઈ શકે છે.
આમ માત્ર થોડી બેદરકારીના કારણે મહિનાઓની
મહેનતનું ફળ એળે જાય છે.

આપણા ઋષિઓએ, ઈશ્વરભજન અને તપ
વડે જે કંઈ વિચાર કે બુદ્ધિની ઊર્જા વરદાન
સ્વરૂપે મળે એ પહેલાં પ્રભુ પાસે સંચિત પાપોને
દૂર કરવાની આજીજી કરીને અગમચેતીની વાત
વિચારી છે. પાપો એ આપણા મનની વૃત્તિ છે.

જે સંસ્કાર સ્વરૂપે આપણા અચેતન મનમાં
દબાયેલાં રહે છે અને તક મળતાં અહંકાર પર
સવાર થઈને આપણી બુદ્ધિને ભ્રમિત કરે છે.
જ્યારે બુદ્ધિ ભ્રમિત થઈ જાય છે ત્યારે આપણે
તે વૃત્તિ અનુસાર આપણને પસંદ ન હોય એવાં
કર્મો પણ કરી નાંખીએ છીએ. આ કારણોસર
ઋષિઓ આ પાપવૃત્તિથી સજાગ હતા તથા
સર્વશક્તિમાન પાસે પાપવૃત્તિથી મુક્ત થવાનું
વરદાન પહેલું માગતા. કારણ કે જ્યાં સુધી પાપ
અને તે પ્રમાણેની પ્રવૃત્તિ ચાલ્યા કરે ત્યાં સુધી
આપણાથી ભકિત કે સત્કર્મ થઈ શકે જ નહિ.

પાપ નિવૃત્તિ પછી ઋષિ પોતાના મનમાં
કલ્યાણકારી વિચારો જાગૃત કરવાની પ્રાર્થના કરે
છે. મનમાં જેવા વિચારો ઊઠે છે એ પ્રમાણેનું જ
વર્તન આપણી ઈન્દ્રિયો કરે છે. જો મન, બુદ્ધિ
અને વિવેક-સંમત હશે તો જ કલ્યાણકારી
વિચારો ગ્રહણ કરી શકશે ઋષિઓ મંત્રદર્શન
કરતી વખતે માત્ર પોતાને કે સ્વહિતને જ
ધ્યાનમાં રાખીને નહીં, સમષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખી
હતી, તેથી જ પ્રાર્થનાઓ બહુવચનમાં છે જે
સભ્ય સમાજનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે એ બાબત
ખાસ નોંધવા જેવી છે. જો બધાનું સમસ્ત
સમાજનું કલ્યાણ થશે તો આપણે તેમાંથી બાકત
નથી રહેવાના તેથી 'વસુધૈવ કુટુંબકર્મ્'ની ભાવના
અવશ્ય રહી હશે. નહીંતર ઋષિઓએ કહ્યું હોત
કે હે પ્રભુ ! કેવળ મારામાં સારા વિચારો જાગૃત
થાય.

પરંતુ આ રીતે એકાંગી પ્રાર્થના કરીને કે
વરદાન માગીને કોણ સુખી રહી શકે છે ? કોઈ
જ નહીં. જો આપણામાં સારા વિચાર પ્રભુકૃપાએ
જાગૃત થાય અને પાડોશીઓમાં પાપ વૃદ્ધિ થતી
જાય તથા કુવિચારો ઉદ્ભવતા જાય તો ભક્ત
હોવા છતાં, સમાજના પાપીઓના દુરાચરણના

ભોગ તો બનવું જ પડે છે. આપણે શ્રીમંત હોઈએ તો પાડોશીઓ આપણી ઈર્ષ્યા કરશે, આપણો આનંદ તેમનાથી સહેવાશે નહીં અને ક્યારેક આપણા મહેલોને લૂંટવાનો પ્રયત્ન કરશે અને આપણને બરબાદ કરી મૂકશે જો આપણું ધન વધે પણ પાડોશના સર્વ લોકોના વિચારો સારા રહે, બધામાં સારી બાબતોનો સમાવેશ થાય તો આપણી ગરીબી પણ સ્વર્ગ લાવી દેશે. આપણે સૌ હળીમળીને આનંદપૂર્વકનું જીવન વિતાવી શકીશું.

આ ઉદાત્ત મનસ્થિતિ છે, માનવ અને પશુ વચ્ચેની ભેદરેખા દોરે છે. આપણો સમગ્ર સામાજિક ઢાંચો ઋષિની કેવળ એક માગ પર ટકેલો છે. જો સદ્વિચારની ભાવના આપણી અંદરથી એકએક ગાયબ થઈ જાય તો આ બધો જ વૈભવ નષ્ટ થઈ જશે, કોઈ વિકાસ નહીં થાય. પશુઓમાં સામૂહિક સ્વાર્થની વાત નથી હોતી, બધાં પોતાનાં પેટની પાછળ પડ્યાં રહે છે. કીડી અને મધમાખી એમાં અપવાદ છે. બીજી બાજુ માનવી છે વણકર કપડું વણે છે, ઔદ્યોગિક વિકાસ કરે છે, સૈનિક સમગ્ર રાષ્ટ્રના રક્ષણ માટે જીવે છે અને મરે છે. વૈજ્ઞાનિકો રાતદિવસ એક કરીને સંશોધન કરે છે અને અન્ય વ્યવસાય કરનારાં બીજાનાં કામો કરે છે. આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે માનવસમાજમાં આપણે એકબીજાની સેવા કરીએ છીએ અને પરોક્ષ રીતે બધાને જરૂરિયાત અનુસાર અપેક્ષિત મળી પણ જાય છે. આમ સમાજની ગાંધી ચાલ્યા કરે છે. આપણો વિકાસ દિવસે દિવસે થતો રહે છે, સુખ-સુવિધાઓ વધતાં રહે છે. સમગ્ર વિકાસનું એકમાત્ર કારણ છે મનના કલ્યાણકારી વિચારો.

પરંતુ જે દિવસે માનવ હૃદયમાંથી કલ્યાણકારી વિચારો દૂર થશે, મનમાં માત્ર કડવાશ, સંકુચિતતા અને ઘૃણા રહેશે તે દિવસે થનારા વિનાશથી કોઈ બચી શકશે નહીં. ત્રેતા યુગમાં માત્ર રાવણના કારણે એક દ્વીપની

વસતીનો નાશ થયો હતો. દ્વાપરમાં દુર્યોધનના મનમાં કુવિચાર ઉદ્ભવવાથી મહાભારત જેવું ભયંકર યુદ્ધ ખેલાયું અને આ સદીના પ્રથમ અને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધો પણ કુવિચારનાં જ પરિણામો હતાં. તેથી આપણા ઋષિઓને ખ્યાલ જ હતો કે કલ્યાણકારી વિચારોને બદલે માગેલી કોઈ પણ વસ્તુ નિરર્થક જશે, કારણ કે શ્રેષ્ઠ મનસ્થિતિ ન હોય તો પ્રત્યેક સંપત્તિ આપણા માટે વિપત્તિનું કારણ બનશે. પરંતુ જો સદ્ભાવનાઓનું બાહુલ્ય હશે તો સમસ્ત ઉપયોગી સુખસાધનો આપમેળે જ પ્રાપ્ત થતાં જશે. તેથી ઋષિએ એક જ માગણી કરી "હે પ્રભુ ! અમારામાં, એટલે કે સમસ્ત માનવસમાજમાં કલ્યાણકારી વિચારો ભરી દો."

ઋષિએ કલ્યાણકારી વિચારોની સંપત્તિ માગી, પરંતુ આ વિચાર વરદાનને પાપતાપથી બચાવીને પવિત્રતા તથા વિવેકપૂર્વક એનું રક્ષણ કરવામાં આવે તો જ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આપણે મહામહેનતે કોઈ એવા દુર્લભ વૃક્ષનું બી લાવ્યા હોઈએ, તેને આપણા પોતાના ખેતરમાં વાવીને એનાં ફળ ચાખવા ઈચ્છતા હોઈએ તો એના માટે યોગ્ય ભૂમિ તૈયાર કરી રાખવી આવશ્યક બની રહે છે. પછી એના રક્ષણની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા કરવી પડે ભૂમિ અને રક્ષણ જ પર્યાપ્ત નથી, સિંચાઈની વ્યવસ્થા પણ કરવી પડે છે. આમ ઋષિ પ્રભુને યથાર્થ પ્રાર્થના કરે છે કે અમારો અંતરાત્મા પવિત્ર બની રહે. અંતકરણ શુદ્ધ હશે તો જ કલ્યાણકારી વિચારો વરદાન સ્વરૂપે મળશે, તેનાથી સત્કર્મો થઈ શકશે જેનું સત્પરિણામ સમસ્ત સમાજને મળશે. અને સૌ સુખી અને પ્રસન્ન થશે તો એ કૃપાપ્રસાદ આપણને પણ મળવાનો જ છે. તેથી હે પરમ પિતા પરમેશ્વર ! અમારા અંતકરણને પવિત્ર કરીને અમને શુદ્ધ, બુદ્ધ અને પવિત્ર બનાવ, એ જ સર્વોત્તમ પ્રાર્થના છે.

કરિષ્યે વચનં તવ્

સંજય માથા પર લોખંડનો ટોપો, શરીર પર કવચ તથા શસ્ત્રો ધારણ કરીને રથ પર બેસીને ઉત્સુકતાથી અંતના આદિની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા હતા. તે વેળા જશાઈ રહું હતું જાણે કે આરંભથી અંતની પ્રતીક્ષા અનંત થઈ રહી હોય ત્યારે તેમનું ધ્યાન પાંડવ પક્ષની બાજુથી ચાલી આવેલા રથ પ્રત્યે ગયું. રથ પર ફરકવેલા ક્રપિધવજ તથા શ્વેત અશ્વોને જોઈને તેઓ ઓળખી ગયા કે તે મહાવીર અર્જુનનો રથ છે. પાંડવ સેનાની ખૂબ આગળ આવીને રથ વચ્ચેની ખાલી ભૂમિ પર અટકી ગયો હતો. સંજયે પણ ઉત્સુકતાથી પોતાનો રથ આગળ વધાર્યો.

સંજયે આગળ વધતાં જ શ્રીકૃષ્ણને પાર્થના સારથિના રૂપમાં જોઈને રોમાંચ થયો. પાર્થ સારથિના એક હાથમાં લગામ તથા બીજા હાથમાં ચાબુક હતી. કેવી વિલક્ષણ ભૂમિકા હતી. કોઈએ કદી વિચાર્યું પણ ન હતું કે શ્રીકૃષ્ણ જેવા અપરાજેય પરાક્રમનું મૂર્તિમાન રૂપ કદી લગામ પકડીને રથનું સંચાલન કરશે. શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન અવશ્ય આ દેવયોજનાની પાછળના ગૂઢ તત્ત્વ છે. શું અર્જુને મન અને જીવનનાં કિરણો પર શ્રીકૃષ્ણના હાથમાં સોંપી દીધાં છે ? શ્રીકૃષ્ણના હોઠો પર હંમેશની માફક આજે પણ સહસ્યયુક્ત હાસ્ય છે.

અર્જુનનું શરીર મહાન યોદ્ધાની માફક સુસ્થિર અને વિશાળ હતું. તેમના મુખ પર બદલાનો કઠોર ભાવ અને આંખમાં શત્રુનાંશનો દેહ સંકલ્પ સ્પષ્ટપણે તરી આવતો હતો. તેઓ ગરદન ઊંચી કરીને શત્રુસેનાના એક એક યોદ્ધાને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં હતા.

વિલંબ કેમ થઈ રહ્યો છે ? યુદ્ધ શરૂ થઈ રહ્યું નથી. સંજય રથમાંથી ઊતરીને ધીરે ધીરે અર્જુનના રથની તરફ આગળ વધવા લાગ્યા.

અર્જુન શત્રુસેનાઓને જોઈ રહ્યા હતા. પિતામહ ભીષ્મ રજત રથ પર અને શ્વેત કેશોને શ્વેત કપડામાં બાંધીને બેઠા હતા. તેમની શ્વેત દાદી લોહ કવચ પર ફરકી રહી હતી. વૃદ્ધવસ્થા હોવા છતાંય તેમના મુખ પર બહુચર્યનું તેજ અને દેહતા પ્રગટી રહ્યા હતા. અર્જુને આચાર્ય દ્રોણને જોયા કે જેમણે સર્વપ્રથમ તેમને અસ્ત્રશસ્ત્ર વિદ્યાનું જ્ઞાન આપ્યું હતું અને બીજા બાજુ જોયા કૃપાચાર્યને. મામા શલ્ય ! તાત ભૃશ્રિવા ! ભગિની પતિ જયદ્રથ ! દુર્યોધન, દુશાસન, વિકર્ણ અને અને પિતામહ.

દૃષ્ટિ ફરી ફરીને પરમ સ્નેહી મહાવૃદ્ધ પિતામહ પ્રત્યે આવીને અટકી જતી હતી. પિતામહ ! ગળું રુંઘાઈ ગયું. મન થયું કે દોહીને તેમના ગળે વીટળાઈ જાય અને તેમનાં ચરણોમાં પડી જાય અને પહેલાંની માફક તેઓ શરણમાં લઈ લે. દ્રોણાચાર્ય અને કૃપાચાર્યને જોઈને અર્જુનનું સમગ્ર શરીર કંપી ગયું. હૃદય વિશ્વાસઘાત કરી ગયું. નજર ઝાંખી થઈ રહી હતી અંધારું ! ચારેતરફ ગઠઠ અંધકાર છવાઈ રહ્યો હતો.

અર્જુન ક્ષુબ્ધતાથી ચારે તરફ જોઈ રહ્યો હતો. તેમને કોઈ પણ પોકારી રહ્યું છે ? ક્યાંકથી પોકારો આવી રહ્યા હતા. કોઈ તેના પર ગર્જના કરી રહ્યું હતું. ગર્જના કરી કરીને કહી રહ્યો હતો. કૃતધ્ન ! અસ્ત્રશસ્ત્ર ફેંકી દે અને પિતામહનાં ચરણોમાં આવીને લિપટાઈ જા. કોણ પોકારી રહ્યું છે ! ગર્જના ક્યાંથી આવી રહી છે ?

આ પોકાર તેના અંતર્મનમાંથી આવી રહ્યો હતો. વીર અર્જુનના અંતરમાં એક બાજુ અર્જુનનું અસ્તિત્વ હતું તો બીજા બાજુ ક્રપર અને દીન હૃદય હતું. તેઓ મોહકુલ અને ભયભીત હતા. અંદર બેઠેલો તે મોહગ્રસ્ત અર્જુન, યોદ્ધા અર્જુનને

વિક્કર કરીને કહી રહ્યો હતો કે યુદ્ધની લાલસા છેડી દે.

અંતરથી પોકાર આવી રહ્યો હતો, હે અર્જુન ! કયા પ્રલોભનવશ વરની માફક સજ્જને ઊભો છે ? તારે કોની પ્રતીક્ષા છે ? પિતામહના વેરણછેરણ થયેલા શરીરને ગીધ અને ક્રગણ મહાભોજ કરે તે જોવાની પ્રતીક્ષા છે ?

ના-ના ! અપરાજેય યોદ્ધો થરથરી ઊઠ્યો.

તો આવી વિરાટ સૈન્યવાહિનીને અગણી બનીને કોની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે ? દ્રોણાચાર્યના લોહીલુહાણ શબની ? આચાર્યના કપાયેલા માથાને જોવાની ? મામા શલ્યના નિર્જલ શરીરને શિયાળો દ્વારા ચૂંથીચૂંથીને ખાવાની ?

અર્જુન તડકડી ઊઠ્યા. અંતરનો પોકાર વધી રહ્યો હતો. ભાવુક માનસના વ્યાકુળ તરંગો તેમના યોદ્ધ મનને હચમચાવી રહ્યા હતા.

અરે રક્ત તરસ્યા વીર અને મહાપરાક્રમી યોદ્ધ ધનંજય ! તું પોતાના જ આ સંબંધીઓ પર વીરતા બતાવવા નીકળ્યો છે. રાજ્ય લોભી ! તારે વિજયશ્રી જોઈએ ? તો પછી દુર્યોધનના પુત્ર લક્ષ્મણનું માથું કેમ કાપતો નથી ? પછી જોજે તેની બાળવિધવા કેવો હાહાકાર કરતી પતિના પ્રાણહીન શરીર પાસે જાય છે. એક ઠંડી ધૂજારી સમગ્ર શરીરમાં પેસી ગઈ. અરે પ્રયંડ સેનાનાયક ! પોતાનું પરાક્રમ બતાવી દે અને સુવણવી દે ગાઢ નિદ્રામાં તમારા વૃદ્ધ અંધ પિતાના સો પુત્રોને ગાંડીવ ઉઠવો તેનું જોડણ કરો. કુલવંશનો નાશ કરી દે. સમગ્ર વંશને બુઝાવી દે.

અર્જુનનું ગળું સુકાઈ ગયું. અરે અપરાજેય વીર ! કેમ અટક્યો છે ? પોતાના પિતાના વંશનો આજે સર્વનાશ કરી દે. શુ સાંભળી રહ્યો છે ? પુત્રશોકથી વ્યાકુળ ગાંધારી દ્રપતી કૂટીકૂટીને રડી રહી છે ? હા. ઠીક સાંભળી રહ્યો છે. આ તારા જ પિતૃ ધૃતરાષ્ટ્રનો ઘરુણ વિલાપ છે. તારા અંધ અને અસહાય પિતા કંટન કરીને રડી રહ્યા

છે. કેમ રડી રહ્યા છે ? તેમનો અપરાધી કોણ છે ? કૂર આત્મા તું ! તું ! રાક્ષસ દુરાચારી ! તું અપરાધી છે. પાપી છે. તારા સમગ્ર સંબંધીઓને દુખ પહોંચાડી રહ્યો છે. તું તેમને અસહાય બનાવી રહ્યો છે. તે તેમના વંશજોને મિટાવી દીધા છે. તે તેમનો આધાર ઇંચવી લીધો છે. તું તેમના પુત્રો-પૌત્રોને માટે બાધક છે. તું બધાના દુખનું મૂળ છે. તું ! તું ! તું ! લોભી ! નિષ્કુર ! પાપી ! કુલધાતી !

અર્જુન પરસેવાથી રેબઝેબ થઈ ગયા. સૂકા હોઠ પર વારંવાર જીભ ફેરવતા અશક્ત હાથોથી કદીક ગાંડીવ પકડતા તો કદીક છેડતા. કાંપતો એક ઊંડો નિઃશ્વાસ ગળામાંથી અટકી અટકીને નીકળી ગયો.

ચોંકી જઈને પાર્થ સારથીએ પાછા વળીને જોયું.

કરોડમાંથી વાંકો, તૂટેલું મનોબળ, અપરાજેય પૌરુષનો સ્વામી અને થાકેલા ખભા, શિથિલ ભુજાઓ, પાંડવ પક્ષની આશાનો પ્રદીપ પ્રકાશ છેડતો, મુરઝાયેલ, સાત અક્ષોહિણી સેનાઓનો મહાબલી કેવટ વિકળતાની ક્ષણમાં હલેસાં ફેંકીને મધદરિયે નૌકાને છેડીને ભાગી જવા માટે તત્પર અર્જુન.

દુખી અર્જુન શ્રીકૃષ્ણની મર્મયુક્ત દષ્ટિને પોતાની ઉપર પડી છે તેમ અનુભવીને રુંધાયેલ કંઠથી બૂમ પાડી ઊઠ્યો,

"અચ્યુત ! મારે આ રાજ્ય જોઈતું નથી. મારે વિજય જોઈતો નથી. મારે સુખ નહીં જોઈએ. મારે કંઈ જોઈતું નથી. હું ભાઈનો વધ કરનારો નથી. હું ગુરુવધ કરનાર નથી, હું કુળનાશી નથી. ગોવિંદ ! હું યુદ્ધ કરી શકતો નથી. હું કરીશ નહીં..." વિહ્વળ મને, ધૂજતા હાથોમાંથી અર્જુને ગાંડીવ રથમાં એક બાજુ મૂકી દીધું અને મોં સંતાડીને બેસી ગયા.

સંજય સ્તબ્ધ બની ગયા. કેટલાય મહિનાઓથી નિરંતર યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું.

દૂરદૂરના પ્રદેશોમાંથી રાજાઓની વિરાટ સેનાઓ આવેલી હતી અને અર્જુન સ્વયં જ તૂટી ગયો હતો. હવે શું થશે ?

પાર્થ સારથીએ સાંભળ્યું આશ્ચર્યપૂર્વક તેઓ અર્જુનને ચિત્કારી ઊઠ્યા -

કુતસ્ત્વા કશ્મલમિદં વિષમે સમુપરિથમ્ ।

અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગમકીર્તિકરમર્જુન ॥

કલૈલ્યં માસ્તમ ગમઃ પાર્થ નૈતત્ત્વરથુપપદતે ।

ક્ષુદ્રં હૃદય દૌર્ભલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠપરંતપ ॥

આવી અસમયની ક્રપરતા. આવું તો કોઈ શ્રેષ્ઠ વીર કરે નહીં. આવા વર્તનથી તું સ્વર્ગ મેળવવા ઈચ્છે છે ? આ તો કેવી હૃદયની અયોગ્ય દુર્બળતા છે. છોડી દે, છોડી દે, પાર્થ મનની આ તુચ્છ દુર્બળતાને છોડી દે અને હુંકાર કરીને વીરોની માફક યુદ્ધ કરવા ઊભો થઈ જા.

વ્યાકુળ અર્જુને ધીરે ધીરે મુખ પરથી પોતાના હથ હટાવ્યા અને દુઃખભર્યા અવાજમાં બોલ્યા, પરંતુ મધુસૂદન ! પિતામહ અને ગુરુવર ! આ બધા પર કેવી રીતે બાણ છોડું ? અરિસૂદન આ તો બંને મારા પૂજ્ય છે. ના, માધવ ! ના. અશક્ય ! હું ભીષ્મ માગીને જ જીવન પૂરું કરીશ, પરંતુ રાજ્ય મેળવવા પોતાના ગુરુજનોને મારી શકતો નથી.

સંજય ઉત્કંઠથી વધુ નજીક આવી ગયા હતા. શ્રીકૃષ્ણ મિત્રના ભાવુક મનનું અંતર્દ્વન્દ્વ ઠીક રીતે સમજી રહ્યા હતા, પરંતુ તેઓ અધીરા મનને સમજાવી શકતા હતા.

"પાર્થ ! ભયભીત થઈશ નહીં. મૃત્યુથી ભય પામીશ નહીં તું મોટી. ભ્રમણામાં પડ્યો છે. મૃત્યુનો ભય કેવો ? શું મૃત્યુ છે ? જે રીતે શરીરને બાળપણ, યૌવન અને વૃદ્ધવસ્થાનું પરિવર્તન એક પછી એક ભોગવવું પડે છે, તે જ રીતે આત્મા પણ જૂનાં શરીરરૂપી વસ્ત્રો ઉતારીને નવા શરીરનું વસ્ત્ર ધારણ કરી લે છે. મૃત્યુ કોઈ ચિંતાનો વિષય નથી. પાર્થ, આ તો આત્માનું વસ્ત્ર બદલવા સમાન છે. જ્યારે આત્મા એક

શરીરને છોડીને બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને આપણે મૃત્યુ કહીએ છીએ. મૃત્યુને દેહાંત પણ કહેવાય છે, કારણ કે મૃત્યુ કેવળ શરીર અથવા ઉપરનું આવરણ અથવા વસ્ત્રનો અંત કરે છે, આત્માનો નહીં.

નૈનં છિન્દન્તિ શાસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ।

ન ચૈનં કલેદયન્તાપો ન શોષયતિ માણ્સઃ ॥

કુત્તીપુત્ર ! એને શસ્ત્રો ભેદી શકતાં નથી, અગ્નિ બાળી શકતો નથી, વાયુ સૂકવી શકતો નથી. એને દુઃખ, સુખ, કલેશ આદિ પ્રભાવિત કરી શકતાં નથી. આથી તું સારી રીતે સમજી લે કે આત્મા અમર અને અવિનાશી છે.

તું વિચારે છે કે પોતાનાં પિતામહ, આચાર્ય તથા બાંધવોનો વધ તું કરીશ, તો જ તેઓ પામશે અને જો તું તેમનો વધ કરીશ નહીં તો તેઓ દીર્ઘાયુષ્ય થઈ જશે ? અનંત બની જશે ? તારી કેટલી મોટી ભ્રમણા છે. કેટલો મોટો ભ્રમ ! ભ્રાસ્ત ! એ સ્પષ્ટ સમજી લે, દરેક મનુષ્ય પોતાના કર્મફળ અનુસાર મૃત્યુને વરે છે. તું કોઈના મૃત્યુનું કારણ નથી. અર્જુન તું તો નિમિત્ત માત્ર છે.

અંધારાથી ભરેલા મનની અંદર આ કેવી અજાણી બારી ખુલી ગઈ કે અંદર પ્રકાશ જ પ્રકાશ ભરાઈ રહ્યો છે. સંજય ચકિત હતો. આ જીવનમૃત્યુના રહસ્યનું કેવું વિવેચન ! તો જન્મ, મૃત્યુ, ભાગ્ય અને મનુષ્યના પરસ્પર સંબંધોને કર્મ સંચાલિત કરે છે. પ્રાણીઓ દૂરદૂરથી આવીને પરસ્પર એકબીજાની સાથે જોડાઈ જાય છે, તે પણ કર્મના કારણે જ.

સંમોહિત થયેલા સંજય વધુ આગળ વધ્યા. ઘણા સમય પહેલાં એક વખત વૃક્ષની શાખા પર બેઠેલા ચાતકને વાદળની તરફ એકીટસે નિહાળતાં જોઈને તેઓ કુતૂહલમાં પડી ગયા હતા. સ્વાતિના બુંદની આટલી બધી તરસ. ચાતક ચાંચ ખોલીને સ્વાતિની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યું હતું. સંજય આજે અર્જુનને આ દશામાં જોઈ રહ્યા છે. અર્જુન

કુતુહલતાથી મોં ઉઠાવીને એકીટથે શ્રીકૃષ્ણને જોઈ રહ્યા છે. તેમનું મોં અને આંખો ખુલ્લી હતી. તેમનું મોં, આંખ, કાન, સમગ્ર શરીર અને રોમેરોમ ચાતકની જેમ અમૃતપાન કરી રહ્યાં હતાં. ગીતામૃતની બૂદેબૂદ તરસ્યા કંઠમાં ઉતારી રહ્યા હતા, આત્મસાત્ કરી રહ્યા હતા.

અર્જુનના હૃદયની અંદર જેમ કે એક બીજા નવા હૃદયનો ઉદય થઈ રહ્યો છે. તે મોહમસ્ત હૃદયના સ્થાન પર જેમ કે એક નવા ઉજ્જવળ હૃદયનો ક્રમશઃ જન્મ થઈ રહ્યો છે. અંતરમનના અંધકારના ક્રાદવમાં સૂતેલા પડેલ કમળને પહેલી વખત સૂર્યનાં કિરણોએ સ્પર્શ કરીને જગાડી દીધું હતું. એક એક પાંખડી હળવે હળવે ખૂલવા લાગી હતી.

અર્જુન સ્નાન કરી રહ્યા હતા. વર્ષાની ધારા વરસી રહી હતી. મનની મલિનતા ઘોવાઈ રહી હતી. મન પર જામેલા ગાઠ મેલનાં પડળોને બ્રહ્મ-વિદ્યાની ધારા એક એક કરીને કાઢી રહી હતી. મન પરિશુદ્ધ થઈ રહ્યું હતું. મન સ્ફટિક જેવું નિર્મળ અને ઉજ્જવળ બની રહ્યું હતું. અર્જુનનું રોમેરોમ ભીંજાઈ રહ્યું હતું. મનની આગ શાંત થઈ રહી હતી, પીડા, દુઃખ, ક્રોધો, શીતળ બની ગયાં હતાં. દૂર નીલા આકાશની પેલે પારથી જેમકે વિશ્વગુરુની ગંભીર વાણી તરતી જાણે આવી રહી હતી.

**કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।
મા કર્મફલ હેતુર્ભૂમા તે સંગોરત્વ કર્મણિ ॥**

ભારત ! કર્મ કર પરંતુ પરિણામમાં આસક્તિ રાખીશ નહીં. જય-પરાજય જેવા કર્મફળથી મુક્ત થઈને પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કર કરવાનું છે એટલા માટે કર્મ ખાતર કર્મ કર, ફળના માટે કર્મ કર નહીં. નિર્વિકાર અને નિરપેક્ષ ભાવથી કર્મ કર કર્મનો કર્તા તું છે એ વિચારીશ નહીં. સ્વયંને કર્મમાં લિપ્ત કરીશ નહીં, કારણ કે તું કરવાવાળો નથી. તું વિચારે છે કે તું પોતાની ઈચ્છા મુજબ કરી લઈશ, તો એ તારો

ભ્રમ છે. જે તું ઈચ્છીશ, તે થશે નહીં અને ન ઈચ્છીશ તો થઈ જશે, કારણ કે નિયામક તું નથી, તું પૂર્ણ શક્તિથી ઈચ્છીશ તો પણ કોઈને મારી શકતો નથી અને ન ઈચ્છીશ તો પણ તું મારીશ એટલા માટે મનમાંથી તું અહંકારને છોડી દે કે તું કર્તા છે. હું આ કરીશ, તે કરીશ એ બધો અહંકાર માત્ર છે, જે ભ્રમવશ ઉત્પન્ન થયેલ છે. આથી અનાસક્તિ ભાવથી પોતાનું કર્તવ્ય પૂરું કર, પરિણામ વિચારીશ નહીં, ફળ પર વિચારીશ નહીં.

પાર્થ ! જો તું ઈશ્વરની ઉપાસના કરવા ઈચ્છે છે તો પોતાના કર્મના મારફત ઉપાસના કર. કર્મ જ તારા માટે પાન-પુષ્પ છે, કર્મ જ ફળ અને તે દૂધ છે. આથી પોતાનાં સમગ્ર કર્મોને સમર્પિત કરી દે અને જળમાં રહેવા છતાંય કમળપત્ર જળની ઉપર રહે છે તેની માફક કર્મ કરતા રહીને તું કમળપત્રની જેમ કર્મથી ઉપર ઊઠેલો રહે.

અર્જુનને સમજાઈ રહ્યું હતું કે તે પૃથ્વી, પર્વતો અને સરોવરોથી ઉપર ઊઠી રહ્યો છે. તેનું માનસ જેમ કે કોઈ હંસ પર બેઠેલાં મોહનાં વાદળોને ચીરીને માનવીય સંબંધોને ભેદીને ઉપર ઊડી રહ્યું હતું. નચિકેતાએ જે રહસ્ય યમને પૂછ્યું હતું. અર્જુનના માનસની સમક્ષ તે રહસ્યો સ્વયં ખુલી રહ્યાં હતાં, જે જન્મ, કર્મ, ભ્રમ, ધર્મ સર્વને ઇન્નાભિન્ન કરતા રહીને બધાની વચમાં તેઓ કોઈ અદ્ભુત આલોક લોકમાં વિચરી રહ્યાં હતાં.

સંજય વિહ્વળતાથી કદી પાર્થના શિષ્યવત્ જોડેલા હાથ જોતાં, તો કદી પોતાનાં સજળ નેત્રોને લૂહણા. તેઓના હૃદયના ઘબકારા વધી રહ્યા હતા.

આ બાજુ અર્જુનની સ્વાભાવિક એકાગ્રતા આજે પોતાના ચરમબિંદુ પર પહોંચી ગઈ હતી. તેમને કશું દેખાતું ન હતું. ગુરુજન, કુરુજન, યુદ્ધ અને યોદ્ધા કશું જ દેખાતું ન હતું. ન તો કોઈ મિત્ર કે શત્રુ ન તો કોઈ મહારથી કે અતિરથી, ન તો કુરુક્ષેત્ર કે ધર્મક્ષેત્ર જણાતું ન હતું.

તેમને કેવળ પોતાના નીલ સારથી દેખાઈ

રહ્યા હતા, જેમણે હૃદય અને મનની બાગણેર સાંભળી લીધી હતી. વિષ્ણુ આક્રમણ જેવા વિચાર સારથી, સર્વવ્યાપી વિચાર પુરુષ જેનામાં સમગ્ર સૃષ્ટિ, પૃથ્વી, નક્ષત્ર મંડળ, અસંખ્ય પ્રાણીઓ દેખાઈ રહ્યાં હતાં.

અર્જુનને કશું સંભળાતું ન હતું, ન તો ચીસો, હુંકરાઓ અને ટંકરો સંભળાતા હતા. તેમના ક્રનમાં કેવળ આનંદ સરખો એક સ્વર કે જે હિરણ્યગર્ભના અટલ ઊંડણમાંથી ઉઠીને ગુંજન કરતો એક ધોર ગંભીર સ્વર સંભળાઈ રહ્યો હતો.

**કાલોડરિમ લોકદાયકૃત્ય વૃદ્ધો
લોકાન્સમાહર્તુમિહ, પ્રવૃત્તઃ ।
ઋતેડપિ ત્વાં ન ભવિષ્યન્તિ સર્વે
યેડવચિતાઃ પ્રત્યનીકેષુ ચોદાઃ ।
તરમાત્પમુતિષ્ઠ યશો લભસ્વ જિત્વા
શત્રૂભુડકવ રાજયં સમૃદ્ધમ્ ।
ભયૈયૈતે નિહિતાઃ પૂર્વમેવ નિમિત્ત માત્રં
ભવસત્યસાચિન્ન ॥**

અર્જુન, હું જ મહાકાલ છું. આજે હું અસુરતા, અનીતિ, દુષ્પ્રવૃત્તિઓવાળા લોકોનો નાશ કરવા માટે તૈયાર થયો છું. જે આજે દેખાય છે તે કાલે રહેશે નહીં. એટલા માટે તું ઊભો થા. સમયને ઓળખ અને યશસ્વી બન.

અર્જુન અમૃત વર્ષાથી તરબોળ થઈ ગયો હતો. ધુમ્મસ દૂર થઈ રહ્યું હતું. જ્ઞાનના પ્રખર તાપથી મનનો મેલ ધોવાઈને દૂર થઈ રહ્યો હતો. મનનો કલેશ દૂર થઈ રહ્યો હતો. મન શુદ્ધ સોનાની માફક તેજસ્વી બની ગયું હતું.

મહાકાલના સ્વર કુરુક્ષેત્રમાં ગૂંજી રહ્યા હતા. ભારત ! મોહ, મમતા, સંકોચ બધું ત્યજી દે. જો ત્યજી ન શકે તો તારી આ દુર્બળતાઓ અને દોષો મને સોંપી દે. તારાં બધાં જ કર્મોને મને સમર્પિત કરીને તું નિશ્ચિત થઈ જા. તારાં કર્મોની જવાબદારી હું મારા ઉપર લઉં છું. બધું જ છોડીને તું મારી શરણમાં આવી જા. મારા કહેવા

મુજબ કર્મ કર, ક્રરણ કે તારા મોક્ષનો એકમાત્ર માર્ગ તે જ છે.

ભારત ! યુગધર્મને અનુરૂપ આજ તારી સામે ઉજ્જવળ ભવિષ્યનું દ્વાર ખુલી ગયું છે. ભાગ્યવાન મનુષ્ય જ આવી સુવર્ણ અવસર મેળવે છે અને તું સ્વર્ગ દ્વાર પર પહોંચીને પણ પાછો વળીને નરક ભોગવવા ઈચ્છે છે. સૌભાગ્યશાળી વીર ! ઊભો થઈ જા, ક્રરણ કે આજે આત્મિક ઉન્નતિ પણ તારી મુક્તિમાં છે, કીર્તિ પણ તારી મુક્તિમાં છે. આ પવિત્ર અવસરનો લાભ લઈ લે. ઊભો થા, ગાંડીવ ધારણ કર. યુદ્ધ કર.

સંજયની આંખો પછી ઊભરાઈ ગઈ હતી. દૈષ્ટિ ઝંખી થઈ હતી. કંઈ જોઈ શકવું મુશ્કેલ બની ગયું હતું. વારંવાર આંખો લૂછતો, પરંતુ વારંવાર આંસું ઊભરાઈ આવતાં. મહામુસીબતે આંખો લૂછીને તેણે જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

પરંતુ જે કંઈ જોયું તેનાથી તો તે ચક્રિત બની ગયો.

અર્જુન કર્મપથ પર દેઠ ચરણોથી શિલાની સમાન ઊભો થઈ ગયો હતો. આંખોમાં આગ હતી. હાથોમાં ગાંડીવ અને તેનો ટંકર તેના હોઠોમાંથી એક દેઠ અવાજ નીકળ્યો, "કરિષ્યે વચનં તવ", સાથે જ દેવદત્તે શંખનો ઋષભ સ્વર ફૂંક્યો, જેને સાંભળીને અસુરતા અને અનીતિની સેનામાં ધુજારીની લહેર દોડી ગઈ.

જીવનને સુખી અને શાંતિમય બનાવવા માટે સુવિધા અને સામગ્રીઓની જરૂરિયાત જણાય છે. એ માટે પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. એ પણ ભૂલવું ન જોઈએ કે જે મળ્યું છે તેનો સદુપયોગ કરવામાં આવે. પ્રાપ્ત સાધનોનો ઉપયોગ જો આપણે શીખી જઈએ, દરેક વસ્તુનો ઓછા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરીએ, તેનો પૂરેપૂરો લાભ લઈએ, તો જે કંઈ પ્રાપ્ત છે તે આપણા આનંદમાં અનેકગણો વધારો કરી શકે છે.

સાધન નહીં, ગુણ અને આચરણ મહત્વપૂર્ણ

(ગાયત્રી તપોભૂમિ મથુરામાં ૧૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૮ના પ્રાતઃકાળે આપવામાં આવેલું પ્રવચન)

દેવીઓ અને ભાઈઓ...!

ગોસ્વામી તુલસીદાસે રામચરિતમાનસ શા માટે લખી ? રામચંદ્રજીની લીલાઓની વ્યાખ્યા શા માટે કરી ? વાસ્તવિકતાનો બોધ કરાવવા માટે આ પુસ્તક ઈતિહાસનું પુસ્તક નથી. આ તો ચરિત્રમાં ઉતારવા માટેનું પુસ્તક છે. રામાયણ એ સળગતી મશાલ છે, જેનો પ્રકાશ ગ્રહણ કરીને આપણે કુમાર્ગી, કપટી, ઢોંગી અને ખરાબ પ્રવૃત્તિઓનો નાશ કરી શકીએ છીએ. રામચંદ્રજીનું ચરિત્ર એવું ઉજ્જવળ છે, જેને ધારણ કરવાથી બધાં દુખો દૂર થઈ જાય છે. સાંભળવાથી ફક્ત એટલી જ ખબર પડે કે તેમણે શું શું ક્રમો કર્યા, પરંતુ અનુસરણ કરવાથી બધાં દુખો દૂર થઈ જાય છે.

કિંમતની દૃષ્ટિએ રામાયણનું પુસ્તક કેટલાક રૂપિયાનું છે, પરંતુ આ ભાવનાનો વિષય છે. રામાયણ એટલા માટે લખવામાં આવી કે માણસ તેમાં વર્ણવેલ ચરિત્રોના આદર્શોનું પાલન કરી પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાના જીવનની સફાઈ કરે, સુધારે.

જીવન એક સંગ્રામ છે, જે લડાઈના મેદાનમાંથી ભાગી જાય છે, તેમણે હારવું પડે છે. સફળતા સંગ્રામમાં જ મળે છે. યશ, ધન વગેરે બધું સંગ્રામથી જ મળે છે. રામચંદ્રજી લંકા પર ચઢાઈ કરવા ચાલ્યા ગયા. વિભીષણે વિચાર્યું-રામચંદ્રજી પગે ચાલી રહ્યા છે. રાવણ પાસે તો હાથી, ઘોડે, રથ, પુષ્પક વિમાન વગેરે બધાં સાધનો છે. રાવણ તો રથમાં આવી રહ્યો છે. વિભીષણ કહે છે-હે રામ ! આપની પાસે ન તો રથ છે, ન કવચ અને પગમાં જૂતાં પણ નથી. ભૌતિક પદાર્થ કંઈ પણ નથી, તો પછી

રાવણને કેવી રીતે જીતશો ? રામચંદ્રજી કહે છે - વિભીષણ તું જાણતો નથી કે ક્યાં સાધનોથી માણસ જીતે છે. તલવારથી નથી જીતતો. જેનાથી માણસ જીતે છે તે બીજી ચીજ છે. હું તને સિદ્ધાંતની વાત બતાવું છું. આપણી અંદરની ઈચ્છાઓ જ મુશ્કેલીઓ પેદા કરે છે. આપણે આપણા દોષ-દુર્ગુણો સાથે પણ સંગ્રામ કરવો પડશે. હિંમત, શૌર્ય અને ધૈર્ય જેવા ગુણો હોય તો મોટી મોટી મુશ્કેલીઓ પણ પાર પાડી શકાય છે. જેની પાસે હિંમત નથી, ધૈર્ય નથી, તે શું વિજય પ્રાપ્ત કરશે ? રામચંદ્રજી પાસે એક રથ છે, જેનું એક પૈડું હિંમત અને બીજું પૈડું ધૈર્ય છે. પરીક્ષામાં નાપાસ થઈ ગયા તો જવા દો. સ્કૂલો તો બંધ નથી થઈ ગઈ ને ! બીજી વખત પાસ કરી લઈશું. એક વર્ષ નાપાસ થયા તો મર્યા... મર્યા... ! રેલવે નીચે કપાઈ મરે છે. ધૈર્ય અને શૌર્ય આ રથ છે. જેની ભુજાઓ સત્ય, શીલ અને ચરિત્ર છે. જેનું ચરિત્ર અને ચાલચલગત સારી હોય તે જીવનસંગ્રામમાં વિજયી થાય છે. આ રથમાં ચાર ઘોડા હોવા જોઈએ. સારા રથમાં ચાર ઘોડા હોય છે. બળ, વિવેક, જ્ઞાન અને દમ. દમનો અર્થ એ છે મનને મારવું. દમન કરવાનો અર્થ એ નથી કે બાળકોને, સ્ત્રીને, પોતાનાથી નાનાંને મારપીટ કરવાં. દમન અર્થાત્ મનને મારવું. મનની જેટલી પીટાઈ કરશો તેટલું જ તેનું હિત થશે. જેની પાસે બળ, વિવેક, જ્ઞાન અને દમ આ ચાર ઘોડા નથી, તેનો રથ ચાલશે નહીં. ઘોડાને બાંધવામાં દોરણની જરૂર પડે છે. આ દોરડું શું છે ? ક્ષમા, કૃપા અને સમાનતા આ ત્રણ દોરડાં છે. હવે આ રથ પર ચાલનાર કઈ વ્યક્તિ હરશે ? ભગવાન પર વિશ્વાસ હોવો જોઈએ.

“જાકો રાખે સાંઈયોં માર સકે ના કોય.”

ભગવાન પર વિશ્વાસ રાખનારને નિરાશા મળતી નથી. વિભીષણને રામચંદ્રજી સમજાવી રહ્યા છે કે એવો રથ જેની પાસે હોય તે જીતી જશે. જેનું મન અચળ, યમ, નિયમ, સંયમ તથા સારા ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ હશે તે જ વિજયી થશે. જેની પાસે નથી તે હારશે. વિભીષણ હું લડઈની વાત નથી કરી રહ્યો, હું તો સંસારની વાત કરી રહ્યો છું. આ સંસારમાં કંઈકાઈઓ ઘણી છે. જેની પાસે આવો રથ હશે, વિજય તેનો જ થશે.

સીતા સ્વયંવર સમયે જાનકીની મા સુનયનાના મનમાં સંદેહ પેદા થાય છે કે મોટા મોટા રાજાઓ બેઠા છે, રામ તો નાના સરખા છે-દૂબળા-પાતળા. એક સખી કહે છે કે શરીર, બુદ્ધિ, ધનથી અંદાજ ન લગાવો. અગત્ય ઋષિ કેટલા નાના હતા, પણ સમુદ્રને પી ગયા હતા. મંત્ર નાનો સરખો હોય છે, તેના ચમત્કર કેટલા મોટા હોય છે ? એટલા માટે રામને દૂબળા-પાતળા જોઈને આશંકા કરવાની જરૂર નથી. ગુણવાન, ચરિત્રવાન વ્યક્તિ ગરીબ હોય, સાધન ન હોય તેથી શું ? ચાણક્ય ગરીબ હતા, તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે ચંદ્રગુપ્તને રાજા બનાવીશ. એવો સંકલ્પ પાળ્યો હતો, છતાં ક્યાં રહેતા હતા-ઝૂંપડીમાં. બધાં સાધનોથી વિહીન હોવા છતાં તેમણે એ ક્રમ કર્યું, જેના માટે ઈતિહાસ આજે પણ નત-મસ્તક છે.

આજકાલ લોકો વિભૂતિઓનું મૂલ્ય સમજે છે, પણ ગુણોનું નહીં. ગુણોનું અપમાન કરે છે. સાધનો પાછળ ભાગે છે. જે મુશ્કેલીઓને જોઈને હિંમત રાખે છે, તેઓ જીતી જાય છે. ખરદૂષણ રામચંદ્રજીને મારવાનું ષડયંત્ર રચી રહ્યો હતો. પરંતુ રામ ડર્યા નહીં. રામચંદ્રજી કહે છે-તારા જેવા દુષ્ટોને તો અમે શોધતા જ રહીએ છીએ. એકવાર તો અમે કાળ સાથે પણ લડીશું. બાળક છીએ તો પણ રાક્ષસોને મારવાના છીએ અને ઋષિ-મુનિઓની રક્ષા કરવાના છીએ. એવું જ

આપણે પણ કરવું જોઈએ.

રામચંદ્રજીએ સમુદ્ર પાસે રસ્તો માંગ્યો, પ્રાર્થના કરી, પરંતુ જ્યારે સમુદ્રને રસ્તો ન આપ્યો, તો રામચંદ્રજીએ ક્રોધિત થઈને ધનુષ્ય-બાણ ઉઠાવ્યાં, ત્યારે સમુદ્ર હાથ જોડીને સામે આવ્યો. પ્રાર્થના કરવાનું, સમજાવવાનું મૂલ્ય તો છે, પરંતુ આ સંસારમાં દયા અને અહિંસાની જ નહીં, ડરાવવાની પણ હિંમત હોવી જોઈએ.

નારદજીએ એક સાપને કહ્યું-કોઈને કરડીશ નહીં. સાપે કરડવાનું બંધ કર્યું. સૌ તેને હેરાન કરવા લાગ્યા. સાપે નારદજીને ફરિયાદ કરી કે જે પણ આવે છે, તે બધા સતાવે છે. નારદજીએ કહ્યું-મેં તને કરડવાની મનાઈ કરી હતી, ફૂંકડે મારવાની નહીં. સારા માણસ સાથે સારો વ્યવહાર કરવો જોઈએ અને ખરાબની સાથે ખરાબ બેવડી નીતિ રાખવી જોઈએ. શઠ લોકો વિનયથી ક્યાં માને છે ? કુટિલ ક્યાં માને છે ? જે મોહ-માયામાં ડૂબ્યો હોય તેને ગીતાનું જ્ઞાન બતાવો તો શું ફાયદો ? લોભીને વૈરાગ્યની વાત સંભળાવવાથી શું ફાયદો ? તેમને સમજાવવું નક્કમું છે. ગદેડને ચંદન લગાડવાથી અને કૂતરાને ગંગાસ્નાન કરાવવાથી શું ફાયદો ? ક્યારેય ઉસળ જમીનમાં બીજ ઊંચું છે ? ગુરુ ગોવિંદસિંહના એક હાથમાં માળા અને બીજા હાથમાં ભાલો હતો. જે જ્ઞાન અને વિચારોથી ન માને તેના માટે શાસ્ત્ર છે અને જે જ્ઞાનથી માની જાય તેના માટે શાસ્ત્ર છે. જે નહીં માને તેને દંડથી સમજાવીશું, એક બાજુ માણસે શીલવાન બવું જોઈએ, બીજી બાજુ શૌર્યવાન પણ બનવું જોઈએ. તમે શીલવાન તો છે, પણ શૌર્યવાન નથી, તો તમને રાક્ષસો ખાઈ જશે. દયાને ન છોડો, સાથે સાથે કઠોરતા સાથે પણ સંબંધ ન તોડો. રામાયણ આપણને સંતુલિત જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપે છે.

હનુમાનજીની ભગવાન પરીક્ષા કરી રહ્યા છે. આ હિંમતવાન છે કે નહીં ? હનુમાનજીની પરીક્ષા

થઈ. સુરસાએ માર્ગ રોક્યો. સુરસા કહેવા લાગી, હું તને ખાઈ જઈશ. સુરસાએ મોં ફાડ્યું તો હનુમાનજીએ પોતાનો આકર વધારી દીધો. જ્યારે સુરસાએ હજુ વધારે મોં ફાડ્યું તો હનુમાનજીએ નાનું શરીર બનાવી દીધું અને મોઢામાં જઈ, ક્રનથી બહાર નીકળી ગયા. ભગવાન પણ પહેલાં પરીક્ષા લે છે. કોઈ ચાડીખોરને વૈકુંઠ મોકલી દે તો ત્યાં પણ આઘી-પાછી કરશે, ઝઘડો ફેલાવી દેશે. એટલા માટે ભગવાન પણ જુએ છે કે તેમાં ગુણ છે કે નહીં.

સેનામાં ભરતી થનારની છાતી જોવામાં આવે છે. એવી રીતે ભગવાન પણ પરીક્ષા લે છે. ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ ઠીક છે કે નહીં. ભગવાન આશીર્વાદ આપવા માંગે છે, પરંતુ પહેલાં ઠીકી-વગાડીને જોઈ લે છે. જેની પાસે સદ્ગુણ નથી, તે બે કોડીનો છે. ગુણવાન હોવું એ જ આધ્યાત્મિકતાનું શિક્ષણ છે. જાંબુવંતે હનુમાનજીના ગુણોનાં વખાણ કર્યાં છે. હનુમાનજીએ જે ક્રમ કર્યાં છે, તે આપણે સૌ જાણીએ છીએ.

ભગવાન રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને છાતીએ લગાવી દીધા. સુગ્રીવને ન લગાવ્યો કરણી જોઈ, તો હનુમાનજીને પુત્ર માન્યો. ભગવાન કહે છે કે તારા જેટલો ઉપકાર કરનાર બીજો કોઈ નથી. જેઓ પોતાનું જ ઘર બનાવે છે, દીકરીનું લગ્ન કરવું મકાન, દુકાન, નોકરી, પુત્ર, ધન-આવું જ જે વિચારતા રહે છે, પરોપકારની વાત ક્યારેય વિચારતા નથી, તેમને ભગવાનનો પ્રેમ ક્યાંથી મળે ? ભગવાન કહે છે - હનુમાન ! તારા જેવો ઉપકાર કરનાર અને વહાલો કોઈ નથી.

કડવા વચનનો પ્રસંગ આવે છે. કૈકેયીએ જ્યારે દશરથજીને કડવાં વચન કહ્યાં. કેવાં કડવાં વચન ? દશરથજીને, રામ-સીતાને દુખ પહોંચાડે તેવાં. મનુષ્યના દોષ-દુર્ગુણ દુખ પ્રદાન કરનારાં હોય છે. દોષ કોને દેવો ! ભરત પોતાની ભૂલ જુએ છે. સારા માણસનો સ્વભાવ હોય છે, કે તે પોતાની ભૂલ જુએ છે. પોતાની ભૂલોને જોવી

જોઈએ સુધારવી જોઈએ.

જ્યારે દુખ આવે છે, ત્યારે ધૈર્ય રાખવું જોઈએ. ધૈર્યવાન બનવું જોઈએ. દશરથને સુમંત્ર સમજાવી રહ્યા છે. મુશ્કેલીઓ આવતી રહે છે. તમારે ધૈર્ય રાખવું જોઈએ. રાજા જ ધૈર્ય છોડી દે, તો પ્રજાનું શું થશે ?

દશરથજી દુખમાં તડપી રહ્યા છે, કૌશલ્યા હિંમત રાખીને પતિને કહે છે - નાથ ! તમારા ઉપર આખી અયોધ્યાનું કુટુંબ ટકેલું છે. દુખ તો મને થવું જોઈએ. કારણ કે મારા પેટે રામનો જન્મ થયો હતો. આવી રીતે હિંમત અપાવે છે. આવી રીતે સૌએ હિંમત વધારવી જોઈએ.

એક મોટો માણસ ખરાબ થઈ જાય છે તો બધા તેના જેવા જ બની જાય છે. રાવણના રાજ્યમાં બધા કપટી-કુટિલ થઈ ગયા હતા, પરંતુ રામરાજ્યમાં બધા સારા હતા. જેવું આચરણ મોટો માણસ કરે છે, તેવું જ અન્ય લોકો પણ કરે છે. તમારે પણ રાવણ જેવું ક્રમ ન કરવું જોઈએ. રામચંદ્રજી જેવું ક્રમ કરવું જોઈએ. ત્યારે જ આપણું રામાયણ વાંચવું, સાંભળવું, પાઠ કરવો સાર્થક થશે.

તેમણે પોતાનાં બે મહાપુરસ્કાર કર્યાં હતાં. તેના બળ ઉપર જ યુગ નિર્માણનું આટલું વિશાળ આંદોલન બન્યું અને વિકસી શક્યું. જો માત્ર પ્રચારના બળ ઉપર અન્ય સભા અને સોસાયટીઓની રીતથી કામ કરાયું હોત, તો જેટલું થઈ શક્યું છે તેનાથી હજારમા ભાગનું પણ અમારાં દુર્લભ સાધનોથી બની શક્યું જ હોત. તપની શક્તિ પ્રચંડ છે, તેના બળ ઉપર જ અધ્યાત્મ જગતનાં બધાં કામ ચાલે છે. તપની પૂંજી જ્યાં જેટલી હશે, ત્યાં તેટલો જ વિજય મળશે. તપ વગર કેવળ બાહ્ય સાધનોથી કોઈ મોટી સફળતા પ્રાપ્ત રૂપમાં જોઈ શકાય છે.

ધર્મ અને વિજ્ઞાનના સમન્વયની આવશ્યકતા

ખગોળની પ્રવૃત્તિઓ, વસ્તુઓ તથા પ્રાણીઓનો ઈતિહાસ, આહારવિહારની ચર્ચા તથા એ અંગેના વ્યવહારનો નિર્ણય ભૌતિક વિજ્ઞાનનાં સંશોધનો સાથે સંકળાયેલા છે. આ પ્રકારની જિજ્ઞાસાઓને જો ધર્મ, અધ્યાત્મ વગેરેના માધ્યમથી પૂર્ણ કરવામાં અનેક ભૂલો થવાનો સંભવ છે. એ જ રીતે આત્માનુભૂતિઓની શ્રદ્ધ તેમજ ભાવનાજન્ય શક્તિઓની શોધ અધ્યાત્મ વિજ્ઞાનની પરિધિની બહાર કરવામાં આવે, તેમની પ્રામાણિકતા ચકાસવા માટે પ્રયોગશાળાઓનો આશ્રય લેવામાં આવે તો યથાર્થતાના મૂળ સુધી પહોંચી શકાય નહીં.

ગત પેઢીઓ ઉપર જે ધર્મનો પ્રભાવ હતો તે હવે ધીમે ધીમે લુપ્ત થતો જાય છે. ધર્મ જ્યાં સુધી વિજ્ઞાનની જેમ પરિવર્તનોનો સામનો કરવામાં હિચકિચાટ અનુભવશે ત્યાં સુધી તેને પોતાની ગુમાવેલી શક્તિ પાછી મળી શકે તેમ નથી.

વાસ્તવમાં ધર્મ એક નૈતિક, ભાવનાત્મક તેમ જ સામાજિક શુદ્ધીકરણની નિયોજિત પ્રક્રિયા છે એનો લાભ પરલોકમાં મળે એની ચાહ જોવી પડતી નથી. ધર્મધારણા જ્યાં પણ હોય ત્યાં આત્મસંતોષ અને આત્મોલ્લાસની એવી શક્તિ સમાયેલી હોય છે કે જેની આગળ ભૌતિક દૃષ્ટિએ અભાવગ્રસ્ત લાગતું જીવન પણ ધૈર્યપૂર્વક શાંત, સરળ અને સુરમ્ય બનાવી શકાય છે.

મોટાભાગના લોકો કહેતા હોય છે ધર્મથી આપણને શો ફાયદો ? શું એનાથી ગરીબોની ગરીબી દૂર થઈ જશે ? માની લો કે ધર્મ એમ ન કરી શકે તો એટલા માત્રથી એ નકામો થઈ જતો નથી.

માની લો કે તમે કોઈ બાળકને

ખગોળવિદ્યાનું સ્વરૂપ સમજાવી રહ્યાં છો અને એ બાળક તમને પૂછે છે કે એ જાણકારી પછી તેને ટોપી મળી જશે ? તો તેને એક જ જવાબ આપવો પડશે કે નહીં, એનાથી ટોપી મળી શકશે નહીં. ત્યારે બાળક કહી શકે છે કે ખગોળવિદ્યા નિરર્થક છે. તેને પોતાની રીતે વિચારતો જોઈને માની ન લેવું જોઈએ કે ટોપી અને ખગોળવિદ્યાની પરસ્પર સંગતિ બેસાડનારો, બાળકનો તર્ક યોગ્ય છે. ટોપી મળે કે ન મળે પણ માનવજીવનમાં ખગોળવિદ્યાનું મહત્ત્વ તો હોય જ છે.

ધર્મને પૂજા પ્રક્રિયા સુધી અને કર્મને શિલ્પવ્યવસાય સુધી સીમિત રાખવામાં આવે તો બંનેની પ્રક્રિયા ઘટશે જ વધશે નહીં. બંને અપંગ અને અધૂરા રહી જશે. આ બંનેનું એકબીજાને પૂરક બની રહેવું યોગ્ય જ નહીં આવશ્યક પ્રજ્ઞ છે. પદાર્થમાં સૌંદર્ય નિખારવાનો આ જ ઉપાય છે. ક્ષરીગર કલાકાર ત્યારે જ બને જ્યારે એ પોતાના કાર્યમાં ભાવપૂર્ણ મનોયોગને નિયોજિત કરે જ્યારે ભાવપૂર્ણ મનોયોગમાં નિષ્ક્ર ન જોડાય ત્યારે એ કલ્પના માત્ર બની રહે છે. આમ થાય તો શ્રમની તુલના ધાંચીના બળદ સાથે કે ભાર વેઢરતા ગધેડા સાથે થયા કરશે. ભાવપૂર્ણ નિષ્ક્ર અને શ્રમનો સમન્વય જ કર્મકૌશલ બનીને સામે આવે છે.

સમગ્ર જ્ઞાનને બે વિભાગોમાં વહેંચી શકાય છે. એક અંતર્બાહ્ય પર આધારિત અધ્યાત્મ કે ધર્મ અને બીજો તર્ક, પરીક્ષણ, અનુભવ તથા નિર્દેશિત હકીકતોના આધારે ભૌતિક જગત સંબંધી નિષ્કર્ષ એમાં એકને વિદ્યા અને બીજાને શિક્ષણ કહી શકાય. હજી વધુ સ્પષ્ટ કરીએ તો એકને જ્ઞાન અને બીજાને વિજ્ઞાન, એકને ધર્મ અને

બીજાને કર્મ કહેવાથી જ વસ્તુસ્થિતિ સમજી શકાય છે. ભમણાવશ મનાતું રહ્યું છે કે આ બંનેના સ્વરૂપ તથા કાર્યક્ષેત્ર ભિન્ન છે. પરંતુ વાસ્તવમાં બંને એકબીજાના પૂરક છે. જો એમને અસંબંધ થવા ઈર્ષ્યે તો પરિસ્થિતિ વણસી જશે.

જ્યારે બંનેના કાર્યક્ષેત્રની ભિન્નતાને ઓળખવામાં ભૂલ કરવામાં આવે અને એકની પાસેથી બીજાનું કામ લેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે ત્યારે ગરબડ ઊભી થાય છે. મનુષ્ય અને પશુ એકબીજાના પૂરક છે. પરસ્પર સહયોગથી બંને લાભાન્વિત થાય છે પરંતુ જો મનુષ્યનું કાર્ય પશુને અને પશુનાં કાર્યો મનુષ્યને સોંપવામાં આવે તો એનું પરિણામ અનિચ્છનીય જ હોય. અંતરાત્મામાં ધ્રુવાયેલી સત્પ્રવૃત્તિઓને મનોવૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી વ્યાવહારિક જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ જાય એટલી હદે સમુન્નત કરવી એ ધર્મનું લક્ષ્ય છે. વિજ્ઞાનનું લક્ષ્ય છે પ્રકૃતિગત શક્તિઓ તથા પદાર્થોના સ્વરૂપ તથા કાર્યોને એટલી જાણકારી આપવી કે માનવીય સુખ- સુવિધાઓની અભિવૃદ્ધિ માટે એનો સમુચિત લાભ ઊઠાવી શકાય. બંનેનાં કાર્યક્ષેત્રો ભિન્ન છે, જેમાં એકબીજાએ હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં, છતાં પણ એ બંને એકબીજાના પૂરક છે, કારણ કે જીવન આત્મિક તેમજ ભૌતિક બંને પ્રકારનાં તત્ત્વો મળીને બને છે. જડચેતનના સમન્વયથી જ જીવનનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થાય છે. આમ હૃદય અને મગજની જેમ બંનેનાં કાર્યક્ષેત્રો ભિન્ન હોવાથી એકનું કાર્ય બીજા પર લાદી દેવાની ભૂલ કરવી જોઈએ નહીં. ભૌતિક હકીકતોની જાણકારીમાં પદાર્થવિજ્ઞાનને પ્રામાણિક ગણવા અને આત્મિક આંતરિક ચિંતન તેમજ ભાવનાત્મક પ્રસંગોમાં શ્રદ્ધાની આત્માનુભૂતિને માન્યતા આપવી જોઈએ.

લંડન વિશ્વવિદ્યાલયના એસ્ટોફીસીસ્ટ પ્રો. હર્બર્ટ રીચ્લેન્ડે કથન છે કે વિજ્ઞાનની એક સીમિત પરિધિ છે. પદાર્થના સ્વરૂપ તેમ જ

પ્રયોગનું વિશ્લેષણ કરવું તેમનું કામ છે. પદાર્થ કોણે બનાવ્યો ? કેવી રીતે બનાવ્યો ? શા માટે બનાવ્યો ? એનો ઉત્તર વર્તમાનમાં સંભવ નથી. એ માટે વિજ્ઞાનની અત્યંત ઊંચી તેમજ અદ્ભુત ક્ષામાં પ્રવેશ કરવો પડશે. જે અધ્યાત્મના તત્ત્વાંશને સમજવા માટે હોય છે.

ફિલસૂફી કહે છે કે ધર્મક્ષેત્રએ પોતાની ભાવનાત્મક મર્યાદાઓમાં રહેવું જોઈએ અને વ્યક્તિગત સદાચાર તેમજ સમાજગત સુવ્યવસ્થા માટે આચારવ્યવહારની પ્રક્રિયાને શુદ્ધ કરવામાં લાગી જવું જોઈએ આ પણ કંઈ ઓછું નથી. જો ધર્મવેત્તાઓ પોતાની કલ્પનાઓના આધારે ભૌતિક પદાર્થોની રીતિનીતિનું નિર્ધારણ કરશે તો તેઓ સત્યની કુસેવા જ કરશે અને જ્ઞાનના સ્વરૂપ વિકાસમાં બાધક જ બનશે.

ફિલસૂફીએ એ પણ કહ્યું છે કે ધર્મ અને વિજ્ઞાનનું મિલન દાર્શનિક સ્તર પર જ થઈ શકે છે. બંનેના કામકાજ તેમજ પ્રતિપાદનની દિશાઓ ભિન્ન જ રહે છે. ન તો ધર્મશાસ્ત્રોના આધારે ખગોળ, રસાયણ અને પદાર્થ વિશ્લેષણ જેવા નિષ્કર્ષ કાઢી શકે છે ન તો ભૌતિક વિજ્ઞાનની પ્રયોગશાળાઓ ઈશ્વર, આત્મા, કર્મકળ, સદાચાર, ભાવપ્રવાહ જેવી હકીકતો પર પ્રામાણિક પ્રકાશ પાડી શકે છે. માત્ર દાર્શનિક સ્તરે જ બંને ધારાઓ મળી શકે છે.

અનેક સુપ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિકો એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા છે કે આધુનિક બેચેની મુખ્યત્વે વિવેકહીનતાને કારણે છે, જેણે માનવસમાજની દુર્ગતિ કરી છે. વિજ્ઞાન હજી તો પારણામાં ઝૂલે છે. એ વસ્તુઓના ગુણધર્મ પર તો થોડો પ્રકાશ પાડે છે પણ વિવેકહીનતાની ખોટ કેવી રીતે પૂરી કરી શકાય એ બતાવતું નથી. ધર્મમાં એનો જવાબ મોજૂદ છે, જેના આધારે ચેતનામાં વિવેકશીલતાનો અધિક સમાવેશ થઈ શકે છે પરંતુ દુર્ભાગ્ય ત્યાં પણ રસ્તો ચોકી રહ્યું છે. આજે

ધર્મના સ્વરૂપમાં દુરાગ્રહો મૂળ ઘાલીને બેઠા છે અને વિવેકશીલ ચિંતનનાં દ્વારો અવરુદ્ધ કરી દીધાં છે.

વૈજ્ઞાનિકો એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા છે કે બે ધ્રુવો કે શીતોષ્ણ ઋતુના પ્રવાહની જેમ એકબીજાથી ભિન્ન દેખાતા હોવા છતાં પણ ધર્મ અને વિજ્ઞાન વાસ્તવમાં એકબીજાના પૂરક છે. બંનેમાંથી એકના આધારે તારવેલા નિષ્કર્ષો વાસ્તવમાં અપૂર્ણ જ રહેશે. પદાર્થમાં ચેતનાના અસ્તિત્વ અને ચેતનાને સક્રિય રહેવા માટે ભૌતિક પદાર્થોની આવશ્યકતા પડે છે. બંનેનો સમન્વય જ વિશ્વને વર્તમાન સ્વરૂપ પ્રદાન કરી શકે છે. જો તેમને સંદંતર અલગ કરી દેવાય તો અધૂરા અને ભ્રામક નિષ્કર્ષો જ હાથ લાગશે.

નૂતન જ્ઞાનના પ્રકાશ માટે દ્વાર ખુલ્લાં રાખવાથી અને પોતાની ભૂલો સમજીને સુધારવા માટે નિરંતર પ્રયત્નશીલ રહીને વિજ્ઞાને પોતાની પ્રગતિ કરી. જ્યારે ધર્મે પોતાનાં દ્વાર નવા પ્રકાશ માટે બંધ કરી દીધાં. પૂર્વવર્તી વ્યક્તિઓ તથા પુસ્તકો દ્વારા જે કંઈ કહેવાયું, લખાયું તેને જ સિદ્ધ કરવા માટે હાથ ચાલુ રાખી. આ જ ભિન્નતાના કારણે પ્રગતિની દોડમાં વિજ્ઞાન આગળ નીકળી ગયું અને ધર્મ પાછળ રહી ગયો. જો ધર્મમાં પણ શોધ સુધારણા માટે દ્વાર ખુલ્લાં રહ્યા હોત તો ધર્મ પણ નિઃશંક રીતે વિજ્ઞાન જેવી જ માન્યતા મેળવી લીધી હોત.

ભાવનાત્મક પ્રવાહો વિલક્ષણ રીતે વહેતા હોય છે. એક જ સમયે વિભિન્ન દેશોમાં એક જ પ્રકારના મહત્વપૂર્ણ પ્રયાસ કરનારા કેટલાય મહામાનવો અવતરિત થાય છે અને તેઓ સૂક્ષ્મ જગતના ગતિશીલ પ્રવાહને અગ્રગામી બનાવતા વિશ્વવ્યાપી ચળવળોને પ્રેરે છે. લ્યુથર જર્મનીમાં, જિવંગી સ્વિટ્ઝરલૅંડમાં, કેટલિન ફ્રાંસમાં, જોન નોક્સ સ્કોટલૅંડમાં થઈ ગયા. એ જ દિવસોમાં ભારતમાં પણ કેટલાય પ્રખ્યાત સુધારકોએ જન્મ

લીધો. વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પણ આવું જ થતું રહે છે.

ભાવનાત્મક ક્ષેત્રમાં ક્રાંતિકારી ચિંતનધારા પ્રસ્તુત કરનારા અનેક મહાનુભાવો એક જ સમયમાં થઈ ગયા. તેઓ ભલે જુદા જુદા દેશોમાં જન્મ્યા, તેઓ એકબીજાથી પરિચિત ન હતા. પણ તેઓ બધા સમયની માગને પૂરી કરવામાં કાર્યરત રહ્યા હતા.

વૈજ્ઞાનિકો અને આત્મવાદી બંને અંતર્જાનથી પ્રકાશનાં કિરણોને પ્રાપ્ત કરતા રહે છે. સંશોધકોને અનાયાસે જ એવી ધૂન ઊપડી જેના આધારે તેઓ પોતાની શોધખોળોનો આધાર ઊભો કરી શક્યા. પૂર્વ શૂંખલા ન હોવા છતાં પણ આમ અનાયાસે અંતર્બોધ સિદ્ધ કરે છે કે માનવી ચેતનાની પાછળ કોઈ અલૌકિક પ્રવાહ કામ કરી રહ્યો હતો. જેને અપ્રગટને પ્રગટ કરવાની ઉતાવળ હતી. વિજ્ઞાનની મુખ્ય ધારાઓના મૂળ સંશોધનકારો એ હકીકતથી સહમત છે કે પોતાના સંશોધનની સૂઝ અંતઃકરણમાં અકારણ જ પ્રસ્ફુટિત થઈ હતી. જો એ પ્રકાશકિરણ માટે કોઈ સાધારણ કારણો પણ હોય તો પણ એમાં કોઈ નવીનતા ન હતી. એ બધું પહેલેથી જ થતું આવ્યું હતું. ઉમંગ ઊઠીને બેસી ગઈ ન હતી, પરંતુ તેણે એક પછી એક આગળ ડગલાં ભરીને વૃદ્ધિને ટેકો આપ્યો અને શોધની એ શૂંખલામાં એક પછી એક કડી જોડતી ચાલી ગઈ. જો એવું ન હોત તો શોધની ઊઠેલી ઈચ્છા માર્ગ ન મળતાં કુંકિત બની જાત.

વિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર હોય કે ધર્મનું, એમાં સમુદ્રમંથન કરીને રત્નો પ્રાપ્ત કરી શકવાનું શ્રેય મનુષ્યની રહસ્યમય પ્રવૃત્તિઓને ફળે જાય છે. સ્વલ્પમાત્રામાં તો એ ગમે ત્યાં જોવા મળે છે પણ જો કોઈ પ્રકારે તેમને પ્રખર કરવામાં આવે તો તેમની પરિણતિ અસાધારણ સિદ્ધિઓના રૂપમાં જોવા મળે છે. આ જ આધારે સામાન્ય જ્ઞાનને

મહદ્ જ્ઞાન અને સામાન્ય વ્યક્તિત્વને મહામાનવ બનવાનું શ્રેય અને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

વિજ્ઞાન અને ધર્મની પ્રગતિમાં જે હકીકતો સહાયક બની રહી છે તેમાંથી કેટલાંક જોડકાં આ પ્રમાણે છે. (૧) વિવેક અને ઔચિત્ય (૨) વિશ્વાસ તેમજ શ્રદ્ધા (૩) તર્ક અને આશા (૪) જિજ્ઞાસા અને જાણકારી (૫) સત્યતા અને શાલીનતા (૬) પ્રેમ અને વફાદારી (૭) ત્યાગ અને સેવા (૮) લગની અને નિષ્ઠા (૯) ધૈર્ય અને સાહસ (૧૦) પુરુષાર્થ અને મનોયોગ આ સર્વેનું અવલંબન લઈ ચાલનાર વ્યક્તિ આ સંસારમાં બહુમૂલ્ય સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરીને જ રહે છે. ધર્મ હોય કે વિજ્ઞાન દરેક ક્ષેત્રમાં મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધિઓનું શ્રેય તો કેટલીક વિશિષ્ટ સત્પ્રવૃત્તિઓ પર જ નિર્ભર હોય એવું સિદ્ધ થાય છે. કહેવાની જરૂર ભાગ્યે જ રહે છે કે પ્રસ્તુત દિવ્ય પ્રવૃત્તિઓને જાગૃત કરનારી અંતઃસ્ફુરણા કોઈ અજ્ઞાત સંકેતથી જ ઉદ્ભવે છે.

વિદ્વાનોનું કથન છે, 'ધર્મના સિદ્ધાંતો માનવતાના અનુભવોમાં નિહિત સત્યતાને

સંક્ષેપમાં પ્રદર્શિત કરવાનો એક પ્રયાસ માત્ર છે. મહદ્ અંશે સાચું છે. એ જ રીતે વિજ્ઞાન પણ માનવીની જ્ઞાનેન્દ્રિય શક્તિમાં નિહિત સત્યોને સંક્ષેપમાં સૂત્રીકૃત કરવાનો પ્રયાસ માત્ર છે. માનવીએ વિજ્ઞાન દ્વારા પ્રકૃતિના અંતરાલને સમજવાનો પ્રયાસ કર્યો છે અને ધર્મ દ્વારા પોતાની મહાનતાનો આભાસ પ્રાપ્ત કર્યો છે.

જો ધાર્મિક માન્યતાઓ માટે પક્ષપાત, પૂર્વગ્રહ અને કઠ્ઠરતાની દૈષ્ટિ ધરાવનાર માનવી ધોર અનૈતિક પણ હોઈ શકે, પદ્મી ભલે એ ધાર્મિક ગણાતો હોય, જાદુ ચમત્કાર તથા રહસ્યવાદના આધારે જે ધર્મ કે જે ધર્માધિકારી ઊભા હોય તેમના પાયા પોકળ હોય છે. જ્યાં સિદ્ધાંતો અને પ્રેરણાઓની દૈષ્ટિએ પોકળતા હશે ત્યાં જ લોકોને આકર્ષિત કરવા માટે યુક્તિપ્રયુક્તિઓ ક્રમે લગાડશે ધર્મ તો સ્વયં ઉપયોગી અને સિદ્ધ છે. કે જેના આધારે વ્યક્તિત્વમાં ક્રાંતિકારી શુદ્ધીકરણ અને ચમત્કારી સત્પરિણામ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે.

પ્રત્યેક કાર્યની સાથે સફળતા અને નિષ્ફળતાની સંભાવનાઓ સંકળાયેલી હોય છે. આ તો થઈ જનસામાન્યની વાત, લોકસેવીનો દૈષ્ટિકોણ તો જનસામાન્યથી ઊંચો જ હોવો જોઈએ તેણે તો સફળતા નિષ્ફળતાની ચિંતા કર્યા વગર પોતાની સેવાસાધના ચૂપચાપ ચાલુ રાખવી જોઈએ જેઓ આગળ વધે એમણે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે પ્રવાહથી વિપરીત દિશામાં ચાલવાનો તેમનો પ્રયાસ સર્વત્ર આશ્ચર્યની દૈષ્ટિએ જોવાશે અને કુતૂહલભરી અસંખ્ય આંખો તેમને અંદર અને બહાર જોવા માટે કેન્દ્રિત થવા લાગશે.

હિસાબ-કિતાબની બાબતમાં તો પોતાની સ્થિતિ કાચ જેવી પારદર્શક હોવી જોઈએ સાર્વજનિક ધનની પાઈ પાઈનો હિસાબ એ રીતે ખુલ્લો રાખવો કે જે કોઈ પણ જોઈ શકે અને ગોલમાલ કરવાનો આરોપ મૂકવાનું સાહસ કોઈ જ ન કરી શકે.

એમાં જ લોકસેવાની ગરિમા સમાયેલી છે.

પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

જેનું કોઈ ઘરબાર નથી તેને માટે દુનિયા ઘર છે. જેણે જીવનનાં બંધનોમાંથી મુક્તિ મેળવી છે, તેને સાચું જીવન મળી જાય છે.

ગાયત્રી મહામંત્ર - વેદોનો ચાર

શં નો મિત્રઃ । શં વરુણઃ । શં નો ભવત્વર્યમા । શં શો ઈન્દ્રો બૃહસ્પતિઃ । શં નો વિષ્ણુરૂઢકમ । નમો બ્રહ્મણે । નમસ્તે વાયો । ત્વમેવ પ્રત્યક્ષં બ્રહ્માસિ । ત્વામેવ પ્રત્યક્ષં બ્રહ્મવાદિષમ્ । ઋતંમવાદિષમ્ । સત્યમ વાદિષમ્ । તન્માભાવીત્ । તદકતારમાવીત્ । આવીન્મામ્ । અવીદ-કતારમ્ । ૐ શાંતિ ! શાંતિ !! શાંતિ !!!

એક ધીર, ગંભીર સ્વર તથા તેનું અનુકરણ કરતો બાળકોનો લક્ષ્મણ સ્વર પ્રભાતકાળના સૂર્યના સુવર્ણમય પ્રકાશ સાથે સમગ્ર આશ્રમ પર પથરાઈ ગયો હતો. ગૌશાળા ઉપર પહેલાં ફેલાયેલાં કિરણો ઘણાં સુંદર જણાતાં હતાં. આથી પ્રાર્થના કરતી વેળાએ સમગ્ર આંગણું તે આહ્વાદક સુવર્ણમય તેજથી છવાઈ ગયું હતું તથા પ્રાર્થના કરી રહેલાં બટુકોના મુઘ્ધ, સ્નેહાળ ચહેરા ચમકવા લાગ્યા. વાયુની એક લહેરથી આશ્રમવાસીઓનાં હૃદય પુલકિત કરી દીધાં. બાળકોએ તે પ્રકાશને ઝીલીને પોતાનામાં સમાવી લીધો. તેઓ નિર્વિકાર ભાવથી ગુરુદેવ બ્રહ્મર્ષિ વશિષ્ઠની સાથે પ્રાર્થનાના સ્વરોમાં તન્મય હતા.

બ્રહ્મર્ષિ વશિષ્ઠનો આ આશ્રમ આર્યવર્તના જ્ઞાનવિજ્ઞાનનું કેન્દ્રબિંદુ હતો. મહર્ષિએ અને મુખ્ય ચાર ભાગમાં વિભાજિત કરેલો હતો. એક વિભાગ ગાર્હસ્થ કર્મનો હતો કે જેની દેખરેખ સ્વયં ભગવતી અરૂંધતી કરતી હતી. એક વિભાગ તપશ્ચરણનો હતો કે જેનો ભાર બાળખિલ્ય ઋષિઓની પાસે હતો. શીખવું, શીખવવું અને યોગના વિભાગનું કાર્ય મહર્ષિ વશિષ્ઠ સ્વયં સંભાળતા હતા. કૃષિ અને ગૌપાલન માટે તેમણે પોતાના વરિષ્ઠ શિષ્ય સુતપાની નિમણૂક કરી હતી. આ આશ્રમ અત્યંત મનોહર બ્રહ્મલોક જેવો જણાઈ આવતો હતો. તેમાં વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષો અને પુષ્પોની લતાવેલો ઉગાડેલી હતી. વિવિધ પ્રકારનાં

હરણોનાં વૃંદી ભરપૂર હતાં. સિદ્ધ ચારણ, દેવ, ગંધર્વ, કિત્તર, બ્રહ્મર્ષિ તથા દેવર્ષિ ગણો આશ્રમની શોભા વધારતા હતા. મહાત્માઓની તપશ્ચર્યાનો અગ્નિકલ્પ ચાલુ હતો. તેમાં કેટલાક મહાત્માઓ માત્ર પાણી પીને તપમાં વિરત્ હતાં, કેટલાક માત્ર હવા પર જ તપસ્યા કરી રહ્યા હતા અને કેટલાક તો માત્ર સૂકા પાનનું ભોજન લઈને જ જીવન ટકાવી રહ્યાં હતાં. કેટલાક ફળમૂળ પર જ આધાર રાખતા હતા. બધા ઈન્દ્રિયવિજયી બનીને જતપતપમાં નિમગ્ન હતા. સમગ્ર આશ્રમ ઉલ્લાસ, સ્ફૂર્તિ અને હર્ષથી ભર્યાભર્યા હતો. મહર્ષિ અને તેમના શિષ્યોના ચહેરા પર આ જ ભાવો લહેરાઈ રહ્યા હતા.

પ્રાર્થના સમાપ્ત થયા પછી મહર્ષિ પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરે તે પહેલાં જ શ્રોતાગણ તરફથી પ્રશ્નો પૂછવાનું શરૂ થઈ ગયું. વશિષ્ઠના આશ્રમની એ વિશેષતા હતી કે અહીં પ્રશ્નોને આવકરથામાં આવતા. ઉપાધ્યાય સમગ્ર સત્ર દરમિયાન પોતાની સંપૂર્ણ વાત કરી શકતા નહીં. માત્ર અંતેવાસીઓના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતા હતા. ઋષિ કહેતા હતા કે પ્રશ્નોત્તરી ખાધેલાં જ્ઞાનને પચાવવાનું માધ્યમ છે અને તેનાથી જ્ઞાન સાચા વિવેકમાં ફેરવાય છે. આથી જેટલું જ્ઞાન શ્રવણ દ્વારા મગજમાં પહોંચ્યું છે તે પચવું અને હૃદયમાં ઊતરવું જરૂરી છે. આ માટે પ્રશ્નોત્તર અને તેના પર તર્કપૂર્ણ વિચારણા જરૂરી છે. મહર્ષિ પ્રશ્નોને યોગ્ય દિશા આપીને સમજાવવાનો વિષય ઊંડાણથી સ્પષ્ટ કરી દે છે.

આજની પ્રાર્થના એ પ્રકારની હતી કે પ્રશ્નો પૂછાય. આજ સુધીની પ્રાર્થનાઓનો પાયો ગુરુશિષ્ય તથા તેમના કલ્યાણક્ષેત્ર સુધી મર્યાદિત હતો. આજે તેમાં અનેક પ્રાણમય તત્ત્વો ભરેલાં હતાં. આથી મૂંઝવેલા વિદ્યાર્થીઓની જિજ્ઞાસાઓ જાગૃત થઈ ઊઠી.

ગુરુદેવ ! મિત્ર વરુણ આપણા માટે કેમ પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે ? લક્ષ્મણ તરફથી સૌ

પ્રથમ આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો. હા, ગુરુદેવ ! અને ઈન્દ્ર, બૃહસ્પતિ તથા વાયુ પણ કેમ પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે ? આ પ્રશ્ન શત્રુઘ્ન તરફથી પણ પૂછાયો. કુમારે વિષ્ણુની બાબતમાં એટલા માટે પ્રશ્ન ન પૂછ્યો કે તેમના કુલદેવતા શ્રી રંગાજી સંભવતઃ વિષ્ણુ જ હતા, બ્રહ્મને પણ તેઓ વિષ્ણુથી અલગ માનતા હતા. અને ગુરુદેવ ! આપણે તેમની પાસે રક્ષણની કેમ યાચના કરીએ છીએ ? સૂર્યદેવની શક્તિને આપણે જોઈ શકીએ છીએ, પરંતુ વાયુ, વરુણ વગેરે આપણી રક્ષા કેવી રીતે કરશે ? ગુહને પણ પ્રશ્ન પૂછવાનું સાહસ પ્રગટ્યું.

શ્લેષિવર ! અમે એમની પ્રાર્થના કરીએ તથા એમની પાસે શાંતિ અને કલ્યાણની યાચના કરીએ તો અન્ય દેવો જેવા કે અગ્નિ, યમ આદિ અપ્રસન્ન નહીં થાય. આ પ્રાર્થનામાં તેમનાં નામ નથી. આ પ્રશ્ન કશીના રાજકુમાર પ્રતર્દનનો હતો.

મહર્ષિ પ્રશ્નોને સાંભળીને ગદ્ગદિત થઈ ગયા તથા મનમાંને મનમાં ખૂબ પ્રસન્ન થયા. તેમને થયું કે આ આશ્રમમાં બાળકો કેટલાં બધાં ઉત્ક્રિંત થઈ જાય છે. તેમણે અન્ય આશ્રમ તથા ગુરુકુલ પણ જોયાં હતાં. અહીંના પોતાના આશ્રમની તો વિશિષ્ટતા હતી.

પ્રિય વત્સ ! વત્સ ! મહર્ષિએ પોતાના બંને હાથ ઊંચા કરીને પ્રેમાળ હૃદયથી પોતાના અંતેવાસીઓને જોયા અને તેમના પ્રશ્નોનું સમાધાન કરવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું.

"વત્સગણ ! તમારા બધાનો મૂળ પ્રશ્ન એ છે કે દેવતા કોણ છે ? એ કેટલા છે અને એ આપણા માટે પ્રણામ યોગ્ય કેમ છે ? એમનામાં એવી કઈ શક્તિ છે કે એઓ આપણી રક્ષા કરી શકે છે, આ જ ને ?"

હા, ગુરુદેવ ! ચારે તરફથી અવાજ આવ્યો. "હા, વત્સ ! અમે આની જ વ્યાખ્યા આપીશું તથા એના જ ઉત્તર માટે વૈદિક સાહિત્ય પૂરતું છે. પુત્રો ! તમને યાદ હશે કે અમે કાલની ચર્યામાં ચૌદ વિદ્યાઓનો પરિચય કરાવ્યો હતો. ચાર વેદ, છ વેદાંગ, પુરાણ, ન્યાય મીમાંસા તથા ધર્મશાસ્ત્ર

અને એ પણ બતાવ્યું હતું કે પછીના દિવસે આપણે એમાં પ્રવેશીને તેમનું સાર તત્ત્વ સમજીશું. તમારા પ્રશ્નોના આધારે આપણે સૌથી પ્રથમ આપણા આદિ વાક્યમય વેદોમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ."

ભલે ! ભલે ! વેદિકા પરથી કેટલાક શ્લેષિગણોનો અવાજ આવ્યો.

"પુત્રો ! વેદોના બે વિભાગ છે, મંત્ર અને બ્રાહ્મણ. 'મંત્ર બ્રાહ્મણાત્મકો વેદ, કોઈ દેવતા-વિશેષની સ્તુતિમાં વપરાતા વાક્યને મંત્ર કહેવાય છે તથા યજ્ઞાનુષ્ઠાનનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરનારા ગ્રંથને બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. મંત્રોના સમુદાયને સંહિતા કહેવાય છે. એ ચાર છે ઋક, યજુર્વ, સામ, અથર્વ."

ગુરુદેવ ! સંહિતાઓ કે વેદ ચાર છે, પરંતુ અમે આપને તથા સુતપા અને અન્ય ગુરુવરોને વેદત્રયી કે કેવળત્રયી શબ્દનો ઉપયોગ કરતા સાંભળ્યા છે. વેદ વિદ્યા કે વેદોના અર્થમાં આ વિસંગતિ કેમ ? પ્રતર્દને જ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

વત્સ ! મને ખબર હતી કે તમે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો અને એટલા માટે આગળ વધતા પહેલાં હું અટકી ગયો કે જેથી આ પ્રશ્ન પૂછાય તમે ઠીક કહ્યું, વેદોને ત્રયી પણ કહેવાય છે. પરંતુ આ વાત વેદોની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરતી નથી, પરંતુ તેમાં આવેલા મંત્રોના સ્વરૂપની જાણકારી આપે છે.

આ મંત્રો ત્રણ પ્રકારના છે. પાદથી યુક્ત છન્દોબદ્ધ મંત્ર જે ઋક કહેવાય છે. સંગીતબદ્ધ મંત્ર જે સામ કહેવાય છે તથા આ બંનેથી અલગ ગદ્યાત્મક વાદના સ્વરૂપના મંત્ર જેમને યજુ કહેવાય છે, આથી મંત્ર ત્રિવિધ હોવાથી એમને ત્રયી કહેવાય છે. ચારે વેદોમાં આ ત્રણ પ્રકારના મંત્રો છે. વેદોના આ સ્વરૂપને સમજ્યા પછી આપણી મુખ્ય ચર્યા દેવતાઓ વિશેની છે. એ કોણ છે ? કેટલા છે ? એમનું સ્વરૂપ કેવું છે ? વગેરે."

વત્સગણ ! આ વિષય અત્યંત ગૂઢ છે, સાવધાનીપૂર્વક સાંભળશો. દેવ, દેવતા, દેવી બધા એક જ અર્થમાં વપરાય છે. આ બધામાં દિવ્ય ધાતુ સમાયેલ છે. જેનો અર્થ થાય છે ઘૃતિ.

અર્થાત્ ચમકવું, આથી દેવત્વની માન્યતામાં ચમક પ્રકાશ મુખ્ય છે. એટલા માટે એનો સંબંધ દિવસ સાથે છે, જેને દિવા કહેવાય છે. મનુષ્ય સાથે તુલના કરીએ ત્યારે તેનાથી ભિન્નતા બતાવવા માટે એ સૂક્ષ્મ છે, જોકે પ્રાણી સ્થૂળ છે. અસુરો સાથે ભિન્નતા બતાવવા માટે એ પ્રકાશવાન છે. જોકે દૈત્ય કે અસુર અંધકારમય છે.”

“ગુરુદેવ ! એનો અર્થ થયો કે તે તત્ત્વ જે પ્રકાશમાન, સૂક્ષ્મ તથા આદ્ય છે તે જ દેવ છે.”
રામે વ્યાખ્યાનો ઉપસંહાર કરતાં કહ્યું.

“બિલકુલ ઠીક, રઘુવર !”

ગુરુવર ! પરંતુ એનાથી સમસ્યા ઉકેલાતી નથી. આ ધર્મોથી યુક્ત તત્ત્વ જો દેવ છે તો તેમાં બહુત્વ ક્યાંથી આવી ગયું. તેમનાં અલગ અલગ નામ કેવી રીતે બન્યાં ? આ પ્રશ્ન ભરતનો હતો. તેઓ દેવોના એકત્વના સમર્થક હતા.

પહેલાં દેવ શબ્દની વ્યાખ્યા પૂરી થઈ જાય તે પછી બહુત્વની વાત સમજાવું છું. હમણાં જે વ્યાખ્યા અમે આપી તે ક્યાંય અમારી બુદ્ધિનો વિલાસ તો નથી, પરંતુ સ્વયં વેદ આ વિષયમાં શું કહે છે, તે જાણવું જરૂરી છે. અમે દેવતાઓના ચાર ગુણધર્મ બતાવ્યા છે. તે છે. પ્રકાશકત્વ, સૂક્ષ્મત્વ, ઉપર ઊઠવું (ઋગાવર્તિત્વ) તથા પહેલાં પેદા થવું (પૂર્વવર્તિત્વ).

ભલે ગુરુદેવ ! ભલે ! અમે કૃતજ્ઞ બન્યા. એકીસાથે કેટલાય અવાજો ગુંજી ઊઠ્યા.

“દેવતામાં બહુત્વ ક્યાંથી આવ્યું એ પ્રશ્ન પર હું હવે વાત કરીશ ઋષિઓ તથા સામાન્ય આર્યલોકોએ દેષ્ટ તથા અનુભૂત એ બે તત્ત્વો વિવિધ ગુણધર્મોની સાથે પ્રત્યક્ષ જણાયા. તે ગુણધર્મોના આધાર પર તેમનાં નામ અપાયાં. તે નામ તે ગુણધર્મોની સાથે જોડાયેલાં રહેવાથી તેમના ગુણધર્મોવાચક બની ગયાં. એમને આપણે ઈન્દ્ર, પૂષા, વરુણ આદિ નામોથી ઓળખવા લાગ્યા.”

ગુરુવર ! વાત સ્પષ્ટ ન થઈ.

“ઊંઘરણસ્વરૂપે આપણે દિવસ-રાત્રિને ધરીઓ તથા પ્રહરોમાં વિભાજિત કરેલ છે અને કહીએ

છીએ કે હાલમાં ત્રીજો પ્રહર છે, બે ધરી વીતી ગઈ છે આદિ. આ વિભાજન કલ્પનિક તથા અખંડ સમય પર આરોપિત વિભાજન છે. પરંતુ વ્યવહારમાં તે ઉપયોગી છે, જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે ચોથો પ્રહર થઈ ગયો છે, તેનો અર્થ સંધ્યાનો બોધ કરાવે છે. સંધ્યા સમયનો વિભાગ ચોથો પ્રહર હંમેશાં મનાવવા લાગ્યો. દિવસ રાતમાં ૬૦ ધરી તથા ૮ પ્રહર, ૨૪ હોરા, ૨૧૬૦૦ કલાઓ આદિ કેટલા વિભાજન એક અખંડ કલના થઈ ગયા ? દિવસ-રાત્રિ કે માસ-સંવત્સર વિભાજન આદિ આ રીતે કલ્પિત તથા આરોપિત છે પરંતુ વ્યવહારમાં તે પ્રતીત તો થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનીએ ભિન્નતાનો વ્યવહાર કરતા રહીને પણ એની અખંડતાની સમજ ક્રયમ બનાવી રાખવી જોઈએ.”

ગુરુદેવ વધુ સ્પષ્ટતા કરો, કેટલાય સમાન અવાજો નીકળ્યા.

“અખંડ મહાકાળની માફક પરમ ચેતન, પરમ સૂક્ષ્મ, પરમ પ્રકાશમાન, પરમ લઘુ, પરમ મહત્ પરમ આદ્યતત્ત્વને અમે અનુભવના આધાર પર અર્થાત્ અમે કે પૂર્વજ ઋષિઓએ જેવું દેખાયું, અનુભવ થયો તેના આધાર પર વિભાજન કરી લેવામાં આવ્યું. અનુભવના ગુણધર્મના આધાર પર તેમનાં અલગ અલગ નામ આપી દીધાં, જે-તે તે ગુણધર્મોના પ્રતીક બની ગયા.”

મહર્ષિનું કથન પૂરું થતાંવેંત જ રામનો અવાજ પ્રગટ્યો. તેઓ પૂછી રહ્યા હતા, શું કોઈએ મહાકાળની, પરમ ચેતન તત્ત્વની સમગ્ર અનુભૂતિ કરી છે ?

આ પ્રશ્ન સાંભળીને મહર્ષિ હસી પડ્યા, તેમના ચહેરા પર ભૂતકાળની અનેક યાદો તાજી થઈ. તેઓ બોલ્યા, હા વત્સ ! બ્રહ્મર્ષિ વિશ્વામિત્રે પોતાની અનુભૂતિને તેમના ગાયત્રી છંદમાં ગાઈ પણ છે. પરમાત્માનું આ સ્તુતિગાન બધા વેદોનો સાર છે. આ ગાયત્રી મંત્ર એકસાથે બધી દેવ શક્તિઓની ઉપાસના કરવાનો મંત્ર છે. હવે હું તમોને એનો અર્થ સ્પષ્ટ કરીશ.

ઓ— ઓ મ્ મ્ મ્ —

મહર્ષિના મુખથી નીકળેલ આ પ્રણવ ધ્વનિને

બધાં બાળકોએ દોહરાવ્યો. પ્રણવના સુંદર તરંગિત ધ્વનિથી આશ્રમ ગૂંજ ઊઠ્યો.

ૐ ભૂર્ભુવ સ્વઃ

"પ્રણવને ઉચ્ચાર કરીને આપણે પરમ ચેતનાનું સ્મરણ કરીએ છીએ અનંતર દેશમાન જગતની પૃથ્વી, અંતરિક્ષ તથા આકાશ—"

ઋષિવરે વ્યાખ્યાની શરૂઆત કરી.

ગુરુદેવ ભૂ અર્થાત્ પૃથ્વી, સ્વઃ અર્થાત્ સ્વર્ગ, પરંતુ ભુવઃ અર્થાત્ અંતરિક્ષ અર્થ કેવી રીતે થાય ? તમે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

હા, પ્રભુ ! 'ભુવઃ' તો ભૂ નું બહુવચન છે. એનાથી અંતરિક્ષનો અર્થ કેવી રીતે સમજાય છે. નાના ગુરુદેવ સુતપાને પણ પોતાની ઘણા દિવસની શંકા દૂર કરવાની તક મળી ગઈ.

ચમ, તમે ઠીક કહો છો. ભુવઃ ભૂનું બહુવચન છે, પરંતુ પૃથ્વી તથા આકાશની વચ્ચે જે અનેક ભૌતિક પિંડો છે, તે શું છે ? પ્રત્યેક પિંડ એક 'ભૂ' હોય છે. આથી તે બધા મળીને ભુવઃ કહેવાયા તથા સમગ્ર રૂપથી તેમની આખ્યા અંતરિક્ષ બની ગઈ, કારણ કે સમગ્ર ભુવન તથા તેનો આધાર બધું ભુવઃ શબ્દથી અભિપ્રેત છે. મહર્ષિએ સ્પષ્ટ કર્યું.

"ગુરુવર અમે કૃતજ્ઞ છીએ હવે ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ થઈ ગયો છે." સુતપાએ કહ્યું. બધાં બાળકોના ચહેરા પર પણ ચમક છવાઈ ગઈ, જે એ વાતનું પ્રમાણ હતી કે તેમણે પણ સમજી લીધી છે.

"તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય" સુચજ્ઞ તમે બતાવો કે સવિતુર્માં કઈ વિભક્તિ છે ? મહર્ષિએ પૂછ્યું.

"છઠ્ઠી ગુરુદેવ". સુચજ્ઞની પહેલાં પ્રતર્દને ઉત્તર આપી દીધો.

"તેનો અર્થ શો થયો ?"

"સવિતા અર્થાત્ સૂર્યકા."

"ઠીક, ભર્ગઃ નો અર્થ શો થયો ?"

આ વખતે પ્રતર્દન ચૂપ થઈ ગયો. સુચજ્ઞ પણ ચૂપ. સુતપાએ પ્રયત્ન કર્યો. ગુરુદેવ એનો સંબંધ ભૂગુ સાથે તો નથી ને ?

"નથી."

સુતપાએ માથું ખંજવાળ્યું. માથા પર હાથ રાખ્યો જેમકે ત્યાંથી અર્થ નીકળી રહ્યો હોય, પરંતુ તે બતાવી શક્યો નહીં.

"સારું ચમ તમે જ બતાવો." મહર્ષિએ વિશ્વાસયુક્ત આંખોથી જોતાં પૂછ્યું.

"ભર્ગો અર્થાત્ તેજ, પ્રકાશ, ઊર્જા."

"બિલકુલ ઠીક દેવસ્યનો અર્થ તો સ્પષ્ટ જ છે."

"ઘીમહિનો આશય શો છે, ભરત ?"

"ધ્યાન કરીએ છીએ" ભરતે ઝડપથી ઉત્તર આપ્યો.

"ઔર ઘી નો અર્થ ?"

"બુદ્ધિ, ગુરુદેવ" સુતપાએ સૌથી પહેલાં ઉત્તર આપ્યો. "ધિયઃ ઘી નું જ બહુવચન છે."

હા ! તત્સવિતુઃ દેવસ્ય વરેણ્યં ભર્ગો ઘીમહિ તે સૂર્ય દેવના શ્રેષ્ઠ તેજનું આપણે ધ્યાન ધરીએ છીએ.

"ગુરુવર ધ્યાન ધરવાથી શું થાય છે ?" લક્ષ્મણે પૂછ્યું.

"વત્સ, તમે પોતાની માનું ધ્યાન ધરો છો તો કેવું લાગે છે ?"

"સારું લાગે છે. એવું લાગે છે કે સમજો માનો સ્નેહ અમને મળી રહ્યો છે."

અને સાપનું ધ્યાન ધરો તો કેવું લાગશે ?"

"ગુરુદેવ, ધ્યાન ધરવાની શી જરૂરિયાત છે ? અમે તેને પકડી જ લઈશું." નિખાદ બાળક ગુહ બોલી ઊઠ્યો.

"સાપ તો પકડી લાવશો. પરંતુ જેને અહીં લાવી ના શકાય તેનું સાન્નિધ્ય કેવી રીતે મેળવી શકાય છે. જેમ કે તમારી માતાઓ અહીં આવી શક્તી નથી, પરંતુ તમારે તેમને સ્નેહ કરવો જોઈએ. તેમનું સાન્નિધ્ય કેવી રીતે મેળવી શકો છો ?"

"ગુરુદેવ, મેળવી શક્તા નથી, અનિકેત દુષ્ટી થઈને બોલ્યો."

"કેમ ચમ આ વાત સાચી છે ?"

"ના ગુરુદેવ, મેળવી શકીએ છીએ"

"કેવી રીતે ?"

"તેમનું ધ્યાન ધરીને મનમાં તેમની નિરંતર ભાવના કરીને."

"બિલકુલ ઠીક. જે વસ્તુનું ધ્યાન ધરવામાં આવે છે, અર્થાત્ જેની ભાવના નિરંતર મનમાં કરવામાં આવે છે તેના ગુણધર્મ ધ્યાન ધરનારામાં ઊતરવા લાગે છે. માનું ધ્યાન ધરશો તો માની મમતા અને સ્નેહ મેળવશો. સાપનું ધ્યાન ધરશો તો ભય તથા સાપના જેવી વૃત્તિ પેદા થશે જો આપણે બધા તેજસ્વી બનવા ઈચ્છીએ છીએ તો પરમ તેજસ્વી પરમાત્માના દેશમાન સ્વરૂપ સૂર્યનું ધ્યાન ધરીએ છીએ."

"પરંતુ તેજસ્વી બનવાથી બધા પુરુષાર્થ કેવી રીતે સિદ્ધ થશે, ગુરુવર ! આ વખતે ગુહે પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેજસ્વી મનુષ્ય અત્યાચારી પણ હોઈ શકે છે."

"હા વત્સ, તમે સાચો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. લંકેશ અને વાણસુર પરમ તેજસ્વી છે, પરંતુ તેમના આચરણથી તેમની અપકીર્તિ થઈ રહી છે."

"તો પછી આપણે તેજનું ધ્યાન કેમ ધરીએ છીએ ?" કૃશાશ્વે પૂછ્યું.

"પહેલી વાત તો એ છે કે આપણે સૂર્યદેવના તેજનું ધ્યાન ધરીએ છીએ. કોઈ અસુર કે દૈત્યના તેજનું ધ્યાન ધરતા નથી બીજી વાત એ છે કે આપણે તેમના પ્રત્યેક તેજનું નહીં બલકે વરેણ્ય, અર્થાત્ શ્રેયસ્કર શ્રેષ્ઠ વરણીય તેજનું ધ્યાન ધરીએ છીએ જે આપણને અનુકૂળ હોય, જે આપણને શ્રેયના માર્ગ પર લઈ જાય અને ત્રીજી વાત એ છે કે આપણે તેજનું ધ્યાન ધરીને અટકી જતા નથી. હજુ મંત્ર પૂર્ણ થયો નથી. આગળ શું છે ? સુતપા બતાવો"

"ધિયો યો નઃ પ્રયોદયાત્" - સુતપાએ ઉત્તર આપ્યો.

"તેનો શો આશય થયો ?" સુયજ્ઞ બતાવો.

"તેઓ આપણી બુદ્ધિને પ્રેરિત કરે" સુયજ્ઞનો ઉત્તર હતો.

"ઠીક છે. અર્થાત્ આપણે તેમના વરેણ્ય તેજનું ધ્યાન ધરીએ છીએ. તે તેજ આપણી બુદ્ધિને ક્રિયાશીલ અને પ્રેરિત કરે. આનો અર્થ સ્પષ્ટ છે કે

તેજ આપણા માટે અપેક્ષિત છે, પરંતુ એક સાધનના રૂપમાં આપણું સાધ્ય છે સમ્યક્ બુદ્ધિ, યથાર્થ જ્ઞાન જે પરમ શ્રેયસ્કર છે. સૂર્ય પર બ્રહ્મનો પ્રકાશપુંજ છે. તેના ધ્યાન મારફત આપણે પરમ પ્રકાશવાન, પરમ ચેતન, પરમાનંદ ધન, પરમ બુદ્ધિ ભંડારની સાથે આપણી જાતને જોડીએ છીએ. તેમનું સાન્નિધ્ય મેળવીએ છીએ."

"ભલે ! પ્રભુ ભલે !" કેટલાક લોકોએ જોયું કે રામ ધ્યાનમગ્ન બની ગયા છે. પાસે બેઠેલા ગુહ નિષાદે તેમનું ધ્યાનભંગ કર્યું. ગુરુદેવ વશિષ્ઠ બધા ગુસ્સે થઈ ગયા.

"ગુરુજી રામ અને ભરત ઊંઘી રહ્યા છે. ધ્યાનથી સાંભળી રહ્યા નથી" અનિકેતે ચાડી કરી.

"ચૂપ તેઓ ઊંઘી રહ્યા નથી." ગુહે ધમકાવવાની મુદ્રામાં અનિકેતને ચૂપ કરી દીધો. મહર્ષિ સમજી ગયા કે ગંભીર ચર્ચામાં ઘણો સમય પસાર થઈ ગયો. હવે બાળકો વ્યગ્ર બની રહ્યા છે. તેમનો સમય પણ થઈ ગયો છે. તેમનું ધ્યાન માખણ, ફળ, મધ તથા દૂધની તરફ હશે જે તેમને દેવી અરુંધતીના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થાય છે.

સારું હવે આ અભ્યાસ સમાપ્ત કરીએ છીએ. રામ તમે હવે સંપૂર્ણ મંત્રનો આશય એકસાથે બતાવી દો. મહર્ષિ સ્વયં પણ શ્રીમુખેથી ગાયત્રી મંત્રનો આશય જાણવા ઈચ્છતા હતા તથા મનમાં ને મનમાં ઘણા પ્રસન્ન થયા. મારો શિષ્ય સ્વયં પરત્વર બ્રહ્મ છે, જે સર્વનો જ્ઞાતા છે, પૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ છે તથા પરમ પુરુષાર્થ છે.

આપણે પ્રણવ સ્વરૂપ બ્રહ્મને પ્રણામ કરીએ છીએ. પૃથ્વી, અંતરિક્ષ, સ્વર્ગમાં સમાયેલ તે સૂર્ય દેવના વરેણ્ય તેજનું આપણે ધ્યાન ધરીએ છીએ, તે તેજ આપણી બુદ્ધિને સન્માર્ગે પ્રેરિત કરે, તેમાં સ્પંદનો પેદા કરે.

ખૂબ સુંદર વત્સ રામ ! બ્રહ્મર્ષિ વશિષ્ઠે તેમના પર વાત્સલ્યભીની દૈષ્ટિ નાંખી, આ જ છે વેદોનો સાર, પરમ મંત્ર, સમગ્ર શક્તિઓનો આદિ સ્તોત.

વ્યક્તિત્વનો શૃંગાર, 'સાદું જીવન ઉચ્ચ વિચાર'

(આ લેખ ઓછામાં ઓછો બે વાર અવશ્ય વાંચશો અને એના પર ગંભીરતાપૂર્વક મનન કરશો)

શાલીનતા એટલે વ્યક્તિત્વની એવી સૌમ્યતા જે બીજા પર શાંતિ અને પ્રસન્નતાની વર્ષા કરે જેનાથી બીજાનાં ડ્રેગ-વિક્ષોભ અસંતુલન-અસંતોષનો વધારો થાય એ શાલીનતા કહી શકાય નહીં. આ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો સાદગીને શાલીનતાનું પ્રમુખ અંગ ગણી શકાય.

શાલીનતાનો અર્થ દીનતા કે બેદરકારીનું પ્રદર્શન એવો નથી થતો. સુરુચિ-સંપન્નતા તો આવશ્યક છે. આંતરિક સુરુચિનું બીજું નામ સાદગી છે. કુરુપતા, ગંદકી, અસ્તવ્યસતતા પ્રત્યે અણગમો જ સુરુચિનું પ્રમાણ છે. બીજાને ચમકદમક, શૃંગારથી પ્રભાવિત કરવાની ચેષ્ટા, તેમના પર રુઆબ બતાવવાનો પ્રયત્ન જ હલકાઈ છે. આ આંતરિક હલકાઈ જ કેશનની ઝાકઝાખને જન્મ આપે છે. તેને આંતરિક રુચિદારિદ્ર્ય કે રુચિ-વિકૃતિ જ કહી શકાય. સિનેમાના નટનટીઓ, હીપ્પીઓ જેવી વેશભૂષા અને કેશસજ્જા વિકૃત બહેકવનારી મનપ્રસ્થિતિનું દર્શન કરાવે છે. એનાથી બીજા પર સારી છાપ નથી પડતી. જ્યારે સાદાઈની સુંદરતા સ્વયંને સંતુષ્ટ રાખે છે અને બીજા પર પણ સ્વસ્થતાની છાપ પાડે છે.

ગાંધીજી સાદગીને સૌંદર્યનું અભિન્ન અંગ ગણતા હતા. ભડકીલાં વસ્ત્રો, ભરપૂર આભૂષણવાળા લોકોને ગાંધીજી સદા અસુંદર જ કહેતા. સુંદરતાનો સંબંધ હમેશાં આંતરિક સૌમ્યતા સાથે જોડાયેલો હોવાના કારણે ભૂંડી અસુંદરતાનું જ પ્રમાણ બની રહે છે.

સાદગી એ માત્ર નૈતિક આવશ્યકતા જ નહીં, ભારત જેવા દેશમાં એ સામાજિક કર્તવ્ય પણ છે. ગાંધીજી તો તેને સ્વતંત્ર ભારતમાં

ફરજિયાત કરવા પર ભાર મૂકતા હતા. તેમનો સ્પષ્ટ મત હતો કે સ્વાધીન ભારતમાં ચહેરાને રંગવાના ક્રમમાં આવનારાં સૌંદર્ય-પ્રસાધનો તેમજ કીમતી કપડાંના નિર્માણ તથા આયાતને સંપૂર્ણ રીતે પ્રતિબંધિત કરી દેવાં જોઈએ, કારણ કે એ ભૂખ્યા-નાગા લોકોનો ઉપહાસ છે.

"સાદું જીવન ઉચ્ચ વિચાર"ની કહેવત તો બધા જ સાંભળે છે, પરંતુ તેને વ્યવહારમાં લાવવાની જરૂર બહુ ઓછાને જણાઈ છે. તેમ છતાં પણ પોતાની રીતે આ કહેવત યથાર્થ જ છે. જ્યાં પણ શ્રેષ્ઠ વિચારો હશે ત્યાં સાદાઈ અવશ્ય હશે. શ્રેષ્ઠ સંવેદના વગર શ્રેષ્ઠ વિચારો સંભવ નથી અને જ્યાં સંવેદના વિકસિત હશે ત્યાં આસપાસના લોકોની દીનતા, અભાવ, પીડા જોતાં પોતે મોંઘી, રંગીન, ભભકાદાર વેશભૂષા ધારણ કરી વિલાસિતાભર્યું જીવન જીવવું અપરાધમય પ્રતીત થશે.

સાદાઈ માત્ર વેશભૂષા સુધી સીમિત નથી. એ એક જીવનપ્રક્રિયા છે. જીવનનિર્વાહ માટે આવશ્યક વસ્તુઓ સિવાય અધિક કંઈ પણ ન ભોગવવાની દૃષ્ટિમાં જ સાદગીનો આધાર રહેલો છે. ધનનો કોઈ પણ પ્રકારનો દુરુપયોગ સાદગી-વિરોધી વ્યવહાર છે. કરકસર એ આર્થિક ક્ષેત્રમાં થનારો સાદગીનો જ વ્યવહાર છે.

સાદગીનો અર્થ કુરુચિ કે રુચિવિહીનતા નથી. ઉચ્ચઉપણું તેમજ વ્યર્થ ઠક્કાક, શૃંગાર વગેરેથી બચવું એ જ મિતવ્યવિતા અને સાદગી છે. શૃંગારનો અતિરેક માનવીના સમય અને ધન બંનેને બરબાદ કરે છે. અધિક શૃંગારપ્રિય વ્યક્તિનો બધો સમય સાજશૃંગારમાં જ વ્યતીત થાય છે. સાથે સાથે પોતાની સજ્જત પ્રત્યે

લોકોને આકર્ષિત કરવાની અને અન્ય દ્વારા પ્રશંસા સાંભળવાની પણ અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. ઘીરે ઘીરે એનું પણ વ્યસન થઈ જાય છે.

આજકાલ સ્ત્રીપુરુષોમાં ફેશનનો ઉન્માદ છવાયેલો છે. ફેશનના કારણે સ્ત્રીઓ અંગ-પ્રદર્શન અને ધનના અપવ્યયમાં વૃદ્ધિ કરી રહી છે, જ્યારે પુરુષો ધનના નિરકુંશ વ્યય તથા ભોગની નિરકુંશ ઈચ્છાઓને વધારી રહ્યા છે. જે માબાપો પોતાના વિદ્યાર્થી પુત્રપુત્રીઓને ફેશનની પરેડમાં ભાગ લેવા નથી દેતા તેઓને પોતાનાં સંતાનોના અનાદરનો ભોગ બનવું પડે છે. જેના કારણે માબાપો આર્થિક રીતે ખેંચાતા રહે છે. આ રીતે આર્થિક પાયમાલી ઉપરાંત ભાવનાત્મક વિકૃતિ તેમજ પોકળતા પણ વધી રહી છે. ફેશનની બોલબાલા વધતાં લોકો પોતાના ઇકામકાને જ હોડમાં જીતી જવાનો ઉપાય સમજે છે. જ્યારે જરૂર તો ફેશનના મોહમાંથી બહાર આવવા માટે સાદગીભર્યા જીવનવ્યવહાર અપનાવવાની છે. એના વગર જીવનલક્ષ્યની દિશામાં પ્રગતિ થઈ શકશે નહીં.

ઇકામકા અને પ્રદર્શનની હોડ મનુષ્યની સ્વાભાવિક પ્રેરણા કે જરૂરિયાત નથી પણ વિકૃતિ છે. આ અભિલાષાનો કોઈ અંત નથી. કીમતી વસ્ત્રો, મોંઘાં સૌંદર્ય-પ્રસાધનો, મોંઘી હોટલોમાં જીભના ચટાકા, લગ્નપ્રસંગો, ઉત્સવોમાં ધન ફૂંકી તમાશા કરવાની વૃત્તિ સંતોષવા છતાં તૃપ્ત થતી નથી. એનાથી માણસ ખોખરો તો બને જ છે સાથેસાથે સમાજમાં પણ દંભપૂર્ણ પ્રદર્શનનું વાતાવરણ સર્જાય છે. અન્ય લોકોમાં પણ આવા જ પ્રદર્શનની લાલસા ઝૂભવે છે, અધીરતા વધે છે. પ્રામાણિકતાની અને પરિશ્રમની કમાણી એટલી બધી હોતી નથી અને જલદી વધતી પણ નથી. આવી સ્થિતિમાં સુવિદ્યાઓની આકાંક્ષા માનવીને બેઈમાની, રુશવતખોરી, ચોરી જેવી અસામાજિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ વળવાની પ્રેરણા આપે છે.

સાધનસગવડ અને ભોગવિલાસની હોડ,

કૌટુંબિક સંવેદના, આત્મીયતા તેમજ સહયોગના આધારોની ઉપેક્ષા કરે છે. જ્યાં પણ ફેશનપરસ્તી અને ઉચ્છૃંખણ હશે ત્યાં ગૃહકલેશ થયા વિના રહેશે નહીં. વ્યક્તિગત, કૌટુંબિક તેમજ સામાજિક એમ ત્રણે સ્તરે વિલાસિતા તથા અપવ્યયથી છાનિ જ છાનિ થાય છે. નૈતિક મૂલ્યો નષ્ટ થતાં જાય છે. સુખ પણ જોજનો દૂર જતું જાય છે. બીજા માટે અપનાવેલ ફેશન તથા ખર્ચાળપણું એક નશાની જેમ પોતાના જ હૃદય પર છવાઈ જાય છે. એનાથી ક્યારેય શાંતિ, તૃપ્તિ, સુખ, ઉલ્લાસ નથી મળી શકતા. ઉત્તેજના, બેચેની, માનસિક તનાવ જ વધ્યા કરે છે. આર્થિક સ્થિતિ નબળી બને છે જે અનેક અસમર્થતાઓ અને આપત્તિઓનું કારણ બને છે.

ઉચ્છૃંખણ વ્યક્તિની સંપત્તિ ઝડપથી નાશ પામે છે. દેવાનો ભાર વધતો જાય છે. સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા જોખમાવા લાગે છે. લોકો ઉપર ધાક જમાવવાના ઉદ્દેશથી રાખેલા છૂટા હાથ દેવાને વધારે છે અને મૂળ ઉદ્દેશ તો દૂર થતો જાય છે.

ઉચ્છૃંખણ લોકોની આજુબાજુ ફરનારા લોકો ધૂર્ત અને દુરાચારી હોય છે. ખર્ચ કરનારાની ખોટી પ્રશંસા કરી તેઓ તેને મૂર્ખ બનાવતા રહે છે અને એની ગેરહાજરીમાં હાંસી ઉડાવે છે. સમય બદલાતાં આ જ લોકો કોઈ બીજાની આજુબાજુ એકત્ર થવા લાગે છે, ત્યારે જ પોતાની પ્રશંસાથી ફૂલીને ફાળકો થનારાને વાસ્તવિકતાનું ભાન ત્યારે જ થાય છે. આમ જ્યાં સુધી તેઓ સાથે રહે છે ત્યાં સુધી મિથ્યાભિમાન, અશાંતિ અને અસ્થિરતામાં જ વધારો કરે છે.

આ તો થઈ ફેશન માટે ધન વેડકી દેનારાની વાત. સામાન્ય લોકો એટલી હદ સુધી નથી જતા તેમ છતાં તેઓ એ જ રંગે રંગાયેલા હોય છે. એથી તેમની સ્થિતિ બગડવામાં થોડો સમય લાગે છે. પરંતુ તેમની સ્થિતિમાં સુધારો તો નથી જ થવા પામતો. કારણ કે તેઓ હંમેશાં પોતાની ચાદરની બહાર પગ ફેલાવતા રહે છે.

જરૂરિયાત અતિ કૈશન અને અતિશય ખર્ચની નથી હોતી, સાદાઈ અને કરકસર અપનાવવાની હોય છે. કેટલા ઓછામાં સુરુચિ જાળવી શકાય છે એ જોવું જોઈએ. સાધારણ સ્તરનું જીવન જીવતા લોકો આપણને કંજૂસ, ગરીબ કે હલકા ગણાશે એવો ભ્રમ સેવવાની જરૂર નથી.

મશ્કરી ફૂલપણાની ગંદગીની કચા, સાદગીની નહીં. સાદગીભર્યું જીવન જીવનારાને હંમેશાં સન્માન જ મળે છે. કુટુંબમાં જો સાદગી અને શાલીનતાનું વાતાવરણ હોય તો એના નવા સભ્યો પણ એ પ્રમાણે જ કેળવાતા જાય છે. જો સંગઘોષના કારણે કોઈ બહેકવા લાગે તો સમજાવટથી લઈને ધમકાવવા સુધીનો માર્ગ અપનાવી શકાય જે કુટુંબમાં આવકજાવકને સંતુલિત રાખીને તથા અંદાજપત્ર બનાવીને તાલમેલ ન બેસાડતો હોય ત્યાં જ ઉચ્છેદનની ટેવ પડે છે. આવી સ્થિતિમાં કૌટુંબિક એકતા ટકી

શક્તી નથી.

જો આવકજાવકનો હિસાબ રખાય તો અપવ્યયની પ્રવૃત્તિ પર નિયંત્રણ લાવી શકાય છે. બેકર ખર્ચથી અને કૈશનપરસ્તીથી બચવાનો તથા શાલીનતા, સાદગી અને સંયમ અપનાવવાનો દૈષ્ટિકોણ અપનાવવો એ ગૌરવ અને ગરિમાની વાત છે એ હિચક્રિયાટ, સંકોચ કે શરમની વાત નથી. એ સ્થિતિમાં અભાવોની સ્થિતિ પણ સાલતી નથી. કોઈને પોતાના માટેની વ્યવસ્થાની કમીની ફરિયાદ કરવાનું પ્રોત્સાહન મળતું નથી. દરેક સભ્યની અનિવાર્ય આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ થાય છે અને બચત પણ થયા કરે છે. સમૃદ્ધિ, સુખ, શાંતિ અને પ્રગતિનો આ જ માર્ગ છે. કુટુંબમાં આવું વાતાવરણ સર્જવું જોઈએ બાળકોને સ્વચ્છતા, સુરુચિ તેમજ કૈશનપરસ્તીનો તજવત સમજાવવામાં આવે તો તેઓ પ્રામાણિક, સજ્જન અને શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિત્વના સ્વામી બની શકશે.

બે મિત્રો બાળપણમાં એક સાથે રમ્યા અને મોટા થયા. ભણવામાં પણ તેઓ આગળ રહેતા હતા. એક ઘનવાનનો છોકરો હતો. એને ગમે તેટલો ખર્ચ કરવાની છૂટ હતી. બીજો ગરીબ પણ સંસ્કારી કુટુંબનો હતો. તે હંમેશા મર્યાદિત ખર્ચ કરતો. ધનિક મિત્ર સાથે રહ્યો ત્યાં સુધી તેને ખોટો ખર્ચ કરવા માટે કહેતો. પણ એણે એ વાત માની નહિ. બીજી વાતો માટે સલાહ લેતો અને માર્ગદર્શન પણ આપતો કે ગમે તેટલું અપાર ઘન હોય છતાં બીન જરૂરી ખર્ચ કરવો જોઈએ નહિ.

સમય જતાં બંને છૂટા પડ્યા. ગરીબ મિત્રે અધ્યાપકની નોકરી સ્વીકારી અને ઘનવાન મિત્રે વેપાર શરૂ કર્યો. દસ વર્ષ પછી બંને જણ એકાએક એક દવાખાનામાં ભેગા થયા. ઘનવાન પોતાનું ઘન ગુમાવી બેઠો હતો-બીજાં દુર્લ્લસનોને લીધે કાળજી ખરાબ થવાથી દવાખાનામાં સારવાર માટે દાખલ થયો હતો. બીજી બાજુ તેનો મિત્ર એક વિદ્યાલયનો પ્રિન્સીપાલ હતો. પતિ પત્નિ અને એક બાળક મર્યાદિત ખર્ચમાં નિર્વાહ કરતાં હતાં. આનંદ અને ઉલ્લાસભર્યું જીવન જીવતાં હતાં. બંનેએ એક બીજાની વાતો સાંભળી. ધનિક મિત્રની આંખમાંથી આંસુ નીકળી પડ્યાં-“મિત્ર ! મેં તારાં કહ્યું માન્યું હોત તો આજે મારી આ સ્થિતિ ના હોત. બીન જરૂરી ખર્ચ કરવાની ટેવને લીધે મારે આ દુઃખ ભોગવવું પડે છે.” બીજાએ સહાનુભૂતિ બતાવી અને શક્ય એટલી આર્થિક મદદ કરીને નવેસરથી જીવન જીવવા યોગ્ય બનાવ્યો.

સાધનાનું સામૂહિક પરાક્રમ સુવર્ણજયંતી સાધના વર્ષ

સને ૧૯૨૬ની વસંતપંચમીએ સાધનાની જે દીપશિખા પ્રજ્વલિત થઈ હતી, તેના ૧૯૭૬માં પચાસ વર્ષ પૂરાં થઈ ગયાં. આ પચાસ વર્ષમાં પૂજ્યવરનું જીવન અનેક અલૌકિક અનુભવોમાંથી પસાર થયું. તેમના અન્તર્ગાનમાં અખંડ દીપકના આલોકે અનેક પ્રેરણાઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી. આ પચાસ વર્ષ દરમિયાન દીપશિખા અખંડિત રહી અને સાધનાનો ક્રમ પણ અખંડિત ચાલ્યો. આંવલખેડની નાની ઓરડીમાં પ્રજ્વલિત કરેલો દીપક પોતાના મથુરાનિવાસનો સમયગાળો પૂરો કરીને આજ સુધીમાં શાંતિકુંજમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયો હતો. આ ગાળામાં વંદનીયા માતાજીનાં પણ ૨૪ મહાપુરશ્ચરણ આ જ આલોકની સમક્ષ પરિપૂર્ણ થઈ ગયા હતાં.

પોતાની સાધનાના આ પચાસમાં વર્ષમાં પૂજ્ય ગુરુદેવના શિષ્ય-વત્સલ અંતઃકરણમાં એક નવો સંકલ્પ પ્રગટ્યો, આજ સુધીની પ્રાપ્ત તપ સંપત્તિનું સામૂહિક વિતરણ કરવું. આમ તો તેમનો જીવનક્રમ પ્રાપ્તિ અને વિતરણ પ્રણાલીમાં સતત પસાર થતો રહ્યો છે. વિવિધ સમયે અનેક લોકો તેમની પાસે આવીને પોતાના દુઃખ અને મુશ્કેલીઓથી, પીડા અને પરેશાનીઓથી મુક્તિ મેળવતા રહ્યા હતા. કેટલાય લોકોએ તેમની પાસેથી વૈયક્તિક રીતે આધ્યાત્મિક સિદ્ધિઓની સહાય અને વરદાન મેળવ્યાં હતાં. પરંતુ જેઓ ગાયત્રી પરિવારની વ્યાપકતાને પોતાનામાં એક સાથે સમેટી લેવામાં અસમર્થ રહ્યા તેઓમાં કેટલાંક સત્રો અને શિબિરના માધ્યમથી સામૂહિક સ્વરૂપમાં પ્રગટ્યું.

આ ઊણપને પૂરી કરવા માટે શિષ્ય-વત્સલ

ગુરુદેવે સને ૧૯૭૬ના સુવર્ણજયંતી સાધના વર્ષ જાહેર કરતાં કહ્યું, "સુવર્ણજયંતી વર્ષ સાધના વર્ષ હશે, એમાં એક લાખ નિષ્કવાનોને સાધનાત્મક માર્ગદર્શન અને સહયોગ આપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આ સંખ્યા જોવા જતાં ઘણી છે, પરંતુ વાસ્તવમાં અમારા માટે થોડી છે. અખંડ જ્યોતિ પત્રિકાના એટલા જ નિયમિત સભ્યો છે. તે સભ્યો અને તેમના પરિવારવાળાઓને તેમાં સહજ ઉત્સુકતા હોઈ શકે છે. કેટલાક અન્ય લોક પણ એવા હોઈ શકે છે જેઓ પત્રિકાના નિયમિત સભ્યો નથી. આ બધા ઈચ્છા ધરાવતામાંથી કાપકૂપ કરીને જ એક લાખની સંખ્યા સીમિત કરવી પડશે. સંખ્યા સીમિત કરવાનું કારણ એ છે કે તે મંડળમાં સંમિલિત લોકોને માર્ગદર્શન પણ આપવાનું છે અને તેમને સહયોગ પણ આપવાનો છે."

અને એ સાધનાક્રમ આ વર્ષની વસંત-પંચમી અર્થાત્ ૬, ફેબ્રુઆરી સને ૭૬ને ગુરુવારના રોજ શરૂ થયો. તેનો સમયગાળો પ્રતિદિન ૪૫ મિનિટનો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો. આ ૪૫ મિનિટ સૂર્યોદયના પૂર્વની ૪૫ મિનિટ હતી. સમયની નિયમિતતા અનિવાર્ય હતી. તેના માટે સર્વને વિનંતી કરી હતી કે સૂર્યોદયનો સમય પ્રાયઃ દરેક મહિને બદલાતો રહે છે. એટલા માટે ઘડિયાળના હિસાબે દરેક મહિને પંચાંગ જોઈને પોતાની સાધનાનો ક્રમ વ્યવસ્થિત રૂપથી ચલાવવામાં આવે.

એક જ સમયે એક જેવી માનસિક ક્રિયાની સૂક્ષ્મ વિજ્ઞાન મુજબ અંતરિક્ષમાં જે વિશેષ પ્રતિક્રિયા થાય છે, તે વેરવિખેર સ્થિતિ જેવી

શક્ય નથી. એક લાખ સાધક પ્રસ્તુત વિશિષ્ટ ઉપાસનાના સમયે, ક્રિયા અને ભાવનાની દૃષ્ટિથી એકતા અને એકાત્મતાનો આધાર માનીને જ્યારે પોતાનો ક્રમ પૂરો કરતા હશે તો તેમાં નિશ્ચિત રૂપથી અસામાન્ય શક્તિ ઉત્પન્ન થતી હશે. આ ઉપાસનાક્રમમાં ગાયત્રી મંત્રનું અનિવાર્ય હોવું એની વિશિષ્ટતાને એથી વધુ વધારી દે છે.

આ સાધનાક્રમમાં જે સૌથી વિશેષ વાત હતી તેનો ઉલ્લેખ તેમના શબ્દોમાં આ પ્રમાણે છે. "આ સાધનાક્રમ વિશે અમારો સ્વયંનો અનુભવ છે. તેના બધા ઉત્તર-ચઢવોનું અમને જ્ઞાન છે. આથી તેને સને ૭૧ના સાધના વર્ષ માટે નિર્ધારિત કર્યું છે. અમે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રૂપમાં માર્ગદર્શન અને સહયોગ આપીશું સાથોસાથ અમારું સુક્રમ સંભાળનારી શક્તિ દ્વારા આ મંડળોને વિશેષ પ્રકાશ અને પ્રેરણાનો લાભ મળતો રહેશે. આ બધી સૂક્ષ્મ વ્યવસ્થા થઈ જવાથી આ સામૂહિક સાધનાનો ક્રમ બનાવવામાં આવ્યો છે.

પિસ્તાલીસ મિનિટના આ સાધનાક્રમમાં ૧૫ મિનિટ અન્ય સાધનાઓ માટે અને ૩૦ મિનિટ ગાયત્રી જપના માટે નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. સાધારણ રીતે આ સમયગાળામાં ૬૦૦ મંત્ર જપ થઈ જવા જોઈએ એક લાખ માણસો દ્વારા દરરોજ ૬૦૦ મંત્ર જપ જપવાથી આ કુલ સંખ્યા ૬ કરોડ થાય છે. વર્ષમાં આ સંખ્યા ૩૬૦ x ૬ = ૨૧૬૦ કરોડ થઈ જાય છે. આ જ સાધકમાંથી જેમને સુવિધા હોય એમને ચૈત્ર અને આસો નવરાત્રિઓમાં ૨૪ હજાર મંત્રના નવ દિવસનું અનુષ્ઠન કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું. આવા લોકો ઓછામાં ઓછા એક હજાર પણ હોય તો તેમની આ નવરાત્રિ જપસંખ્યા ૨૪૦ કરોડ થઈ જાય છે. આ રીતે કુલ મળીને ૨૪૦૦ કરોડ જપસંખ્યા આ એક વર્ષની થાય. આ એક અનુપમ અભૂતપૂર્વ અનુષ્ઠન હતું. આટલી મોટી

સંખ્યામાં સુનિયોજિત સાધનાક્રમની સંયુક્ત સંઘશક્તિથી જોડાયેલી સાધના આજ સુધી ક્યારેક કદાચિત્ જ થઈ હોય એક દિવસમાં ૬ કરોડ ગાયત્રી જપ થવાનો અર્થ છે ૨૪ લાખનાં ૨૪ મહાપુરુષરણો પ્રતિદિન પરિપૂર્ણ થવાં.

પૂ. ગુરુદેવે આના દ્વારા ઉત્પન્ન વિશેષ ચેતનાનો પ્રયોગ આ યુગ સંઘિકાળની જન્મેલી પરિસ્થિતિઓને ઉકેલવામાં કર્યો. આમાં સામેલ થનારને પોતાની રીતેનો લાભ મળ્યો. જુદા જુદા નાના નાના દીપકો પ્રગટાવવાને બદલે તેમને એકત્ર કરીને એક મોટી મશાલના રૂપમાં પ્રગટાવી શકાય તો તેનાથી લાંબા સમય સુધી, વધુ પ્રકાશ અને વધુ ગરમીનો લાભ એકત્રિત થનારા લોકો પૈકી પ્રત્યેકને મળે છે. જડ અને ચેતન બંને ક્ષેત્રોમાં સહકારિતા અને સંઘશક્તિનો લાભ મળે છે તે સ્પષ્ટ છે. થોડી થોડી બચત કરીને એક કેન્દ્રમાં જમા કરાવી દેવાથી તેનું વધુ વ્યાજ પણ મળે છે અને દેશના ઉદ્યોગોમાં પણ તે ધનથી વિશેષ સહાયતા મળે છે. અલગ અલગ કંઈ કરનારા લોકો તો દોઢ ઈંચની અલગ મસ્જિદ બનાવતા હોવાથી નુકસાનમાં જ રહે છે. આ સાધના સત્રમાં સામેલ થનારો દરેક સાધક અનેક ગણો ફાયદો લઈને અંધકારને દૂર કરનારો પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરવામાં પોતાની વિશિષ્ટ ભૂમિકા પણ નિભાવી શકે.

સુવર્ણજયંતી વર્ષની સાધના-પદ્ધતિનો કાર્યક્રમ કંઈ આ પ્રકારનો હતો :

(૧) સૂર્યોદયનો સમય સમજીને તેની ૪૫ મિનિટ પહેલાં સાધનામાં બેસવું અનિવાર્ય હતું. સાધનામાં બેસતાં પહેલાં સ્નાન કરીને ધોયેલાં વસ્ત્રો પહેરવાં પર ધ્યાન આપવું જરૂરી હતું.

(૨) પૂજાનું સ્થાન નાનું હોય અને તેના પર પીળું વસ્ત્ર બિંદ્રવેલું હોય, મધ્યમાં ગાયત્રી માતાનો ફોટો, જમણી બાજુ નાની લોટીમાં પાણી ભરેલો જળકળશ, ડાબી બાજુ અગરબત્તીનું સ્ટેન્ડ

હોય, વચમાં એક નાની ડીશ હોય જેમાં પૂજાની વસ્તુઓ ચઢવી શકાય.

(૩) આસન કુશનું કે ચટાઈ હોય પલાંઠી-વાળીને સુખાસનમાં કમર સીધી કરીને બેસવું પડે.

(૪) સમગ્ર પૂજાવિધિમાં એક ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરવાનો હતો.

(૫) ગાયત્રી મંત્રમાં કેટલાક લોકો વધુ સંખ્યામાં ઠું લગાડે છે આ સુવર્ણજયંતી સાધનાક્રમમાં એક જ ઠું નો ઉપયોગ કરવાનો હતો. અર્થાત્ ઠું ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં, ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ જપ માટે આ સર્વમાન્ય મંત્ર હતો.

(૬) ઉપાસનાક્રમને આ પ્રમાણે છ ભાગમાં વિભાજિત કર્યો હતો. (અ) આત્મશોધન માટે ષટ્કર્મ (બ) પ્રતીક પૂજાવિધિ (ક) સોડહમ્ પ્રાણયોગ (ડ) ગાયત્રી જપ અને ધ્યાન (ઈ) ખેચરી મુદ્ર (ફ) સૂર્ય અર્ધ્યાન

(અ) આત્મશોધનમાં પવિત્રીકરણ, આચમન, શિખાવંદન, પ્રાણાયામ, ન્યાસ અને પૃથ્વીપૂજન આ ષટ્કર્મો અનિવાર્ય હતાં.

(બ) દેવપૂજનમાં ગાયત્રી માતાના ફોટાની સમક્ષ ભાવયુક્ત મનથી ગાયત્રી મંત્ર બોલીને જળ, અક્ષત, નૈવેદ્ય, ચંદન, પુષ્પ સમર્પિત કરવાં પૂરતું હતું.

આત્મશોધન અને દેવપૂજનનાં આ બે કર્મોથી ગાયત્રી પરિવારના બધા સભ્યો પરિચિત છે. આ ક્રમની વિશેષ સાધના હતી સો હમ્, પ્રાણયોગ, વિશેષ ધ્યાનની સાથે ગાયત્રી જપ અને ખેચરી મુદ્ર.

સોડહમ્ પ્રાણયોગમાં ડ્રબો હાથ નીચે અને જમણો હાથ ઉપર ખોળામાં રાખીને નેત્રો અધખુલાં રાખીને ધીરેધીરે બંને નાસિકા દ્વારા શ્વાસ ખેંચવામાં આવે. આમાં નસકોરાં બંધ કે ખુલ્લાં કરવાની જરૂરિયાત ન હતી. ધીરેધીરે શ્વાસ ખેંચતાં રહીને ફેફસાંમાં હવા ભરતાં રહીને એ

ધ્યાન ધરવાનું કે સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં સમાયેલ પ્રાણતત્ત્વ શ્વાસની સાથે ખેંચાઈને શરીરમાં પ્રવેશ કરી રહેલ છે. શ્વાસના પ્રવેશની સાથે 'સો'ની સીટી જેવો ધ્વનિ થાય છે. શ્વાસ સંપૂર્ણ લેવાઈ ગયા પછી તેને ન રોકતાં ધીરે ધીરે બહાર કાઢવાનું શરૂ કરવામાં આવે. આ ઉચ્છ્વાસની સાથે આપણે ફુસકાર જેવી ભાવના કરીએ.

આ સાધનામાં અંતઃકુંભક અને બાહ્યઃકુંભકની જરૂરિયાત હોતી નથી. શ્વાસની સતત આવજા ચાલુ રહે છે. શ્વાસ લેતી વેળાએ 'સો'ને પરમાત્મા આપણી અંદર પ્રવેશીને સમગ્ર જીવની સત્તા પર કબૂ મેળવી રહેલ છે, એવી ભાવના કરવી જોઈએ અને વિસર્જન વેળાએ આપણો સ્થૂળ અહંકાર અને સંકુચિત સ્વાર્થ બહાર નીકળી રહેલ છે તેમ દેઠ માન્યતા સ્થાપિત કરવી. વિશ્વાત્મામાં પોતાના આત્માને સમર્પિત કરવાની, વ્યક્તિ મટીને સમષ્ટિ પરાયણ બનવાની, પોતાના ક્ષેત્રમાં વિશ્વાત્માને ઓતપ્રોત કરવાની આ દિવ્ય સાધના છે. આ વિધિ સાધનાક્રમમાં પાંચ વખત કરવી જરૂરી હતી.

જપ અને ધ્યાનનો ક્રમ અડધા કલાકનો હતો. પ્રત્યેક સાધક માટે આમાં ગાયત્રી જપની સાથોસાથ પ્રભાતકાલીન સુવર્ણ સૂર્યનાં લાલ કિરણોનો પ્રકાશપુંજ સવિતા દેવતાના ધ્યાન સાથે અંદર ઉતારવાનો હતો. પૂર્વ દિશામાંથી પીળા રંગનો સૂર્ય ઊગી રહ્યો છે, તેનાં દિવ્ય કિરણો આપણી સમગ્ર સત્તામાં એકસ કિરણોની માફક પ્રવેશ કરી રહ્યાં છે. ત્રણ શરીરનાં ત્રણ વિશિષ્ટ કેન્દ્રો છે. તેમના મારફત આ સવિતા દેવતાનો પ્રકાશ તે શરીરોમાં પ્રવેશ થઈ રહેલ છે.

સ્થૂળ શરીરનું કેન્દ્ર નાભિ છે, અહીં રુદ્ર ગ્રંથિ છે તેમ મનાય છે. પ્રજાપુંજ સવિતા દેવતાનાં કિરણો આ રુદ્ર કેન્દ્રમાં થઈને રક્તમાંસથી બનેલા શરીરના પ્રત્યેક કોષમાં પ્રવેશ કરે છે અને શક્તિ તેમજ સચ્ચરિત્રતાની વિપુલ

માત્રા વધી રહી છે.

સૂક્ષ્મ શરીરનું કેન્દ્ર મગજ છે. તેની વિષ્ણુ ગ્રંથિ ભ્રૂમધ્ય ભાગમાં છે એને આજ્ઞાયક કહે છે. એમાં થઈને સવિતા દેવતાનું તેજસ પ્રવેશ કરે છે અને સમગ્ર વિચારસંસ્થાનને આચ્છાદિત કરે છે. વિવેકશીલતા, બુદ્ધિમત્તા અને સર્જનાત્મક સદ્વિચારોની માત્રા વધીને આ ત્રણ અનુદાન સવિતા દેવ સૂક્ષ્મ શરીરને આપી રહેલ છે.

કરણ શરીરનું સ્થાન બંને પાંસળીઓની જોડ પર આમાશય સ્થાન પર રહેલ હૃદય કેન્દ્રમાં છે. આ આધ્યાત્મિક હૃદય શરીરમાં ઘબકી રહેલ રક્તની થેલીથી અલગ છે. એને વિષ્ણુગ્રંથિ અથવા સૂર્યયક કહેવાય છે. અહીં થઈને પ્રજ્ઞાપુંજ સવિતા દેવતા કરણ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે અને ઉચ્ચસ્તરીય આદર્શવાદી આસ્થા આત્મજ્ઞાનથી પ્રભાવિત દૈવી ઉમંગો આત્મીયતા, કરુણા, ઉદારતાના અનુદાન રૂપમાં આપી રહેલ છે.

આપણી સમગ્ર સત્તા સૂર્યપિંડ જેવી પ્રકાશમય બની રહી છે. અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર થઈ રહ્યો છે. તેની સાથે રહેનારી અનેક કુમાન્યતાઓ અને કુવિચારો દૂર થઈ રહેલ છે. અંદર સદ્ભાવનાઓ અને બહાર સત્પ્રવૃત્તિઓની લહેરો ઊઠી રહેલ છે. પ્રકાશમય આત્મસત્તા પોતાના આલોકથી સમગ્ર વાતાવરણને પ્રકાશવાન બનાવી રહી છે.

જપની સાથે ઉપરોક્ત ધ્યાન જપની પ્રક્રિયાને પૂર્ણ બનાવે છે. ધ્યાનવેળાએ આંખો લગભગ બંધ રાખવામાં આવે. અઘપ્પુલ્લાં નેત્રમાં પણ પૂતળી ઉપર જ રાખવી પડે છે, જેથી બહારનાં દેશ્યો ધ્યાનમાં અડચણ ન લાવે.

ધ્યાનમિશ્રિત જપનો અડધો કલાક પૂરો થતાંની સાથે અંતમાં ખેચરી મુદ્રાનો સંપુટ આ સાધનાનું અનિવાર્ય અંગ હતું આના માટે પાંચ મિનિટ પર્યાપ્ત હતી. આ પ્રક્રિયાને માટે જીભને ઊલટી કરીને તાળવામાં લગાડવાની હતી.

બહાયેતનાનો અમૃતકળશ પોતાના બહાલોકમાં, મગજમાં ભરેલો પડ્યો છે એનું ધ્યાન ધરવાનું હોય છે. જીવસત્તાની પ્રતીક જીભને બહાસત્તાના પ્રતિનિધિ તાળવા સાથે સ્પર્શ કરાવવામાં આવી રહ્યો છે. આ દિવ્ય સમાગમમાં આનંદ અને ઉલ્લાસની અનુભૂતિ થાય છે, જે રીતે વાહ્યરૂં પોતાની માતાનું દૂધ પીએ છે. જીવાત્મા દ્વારા બહાયેતનાની કામધેનુના સોમરસનું પયપાન થઈ રહ્યું છે અને તેનાથી નવજીવનની પ્રાપ્તિ થઈ રહી છે એવો અનુભવ કરવો જોઈએ.

ધ્યાનમિશ્રિત જપ આ સાધનાક્રમની કેન્દ્રવર્તી મુખ્ય પ્રક્રિયા હતી. તેની શરૂઆતના સો હમ્ પ્રાણયોગનું બીજ અને અંતમાં ખેચરી મુદ્રાનો સંપુટ લાગેલો હતો. આ ચારેના મિલનથી આ એક પૂર્ણ સાધના-પદ્ધતિ બની ગઈ હતી. આ સાધના યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ સૂર્યોદયના રૂપમાં એવા ભાવ સાથે પૂર્ણ કરવાની હતી, જેમકે અગ્નિહોત્રની પૂર્ણાહુતિ ધીની વસોધારા ચઢવીને કરવામાં આવે છે.

સૂર્યોદયના સમયે જપ મિનિટ સુધી કરવાની આ દૈનિક ઉપાસનામાં પ્રાતઃ આંખ ખૂલતાંની સાથે ૧૫ મિનિટ આત્મબોધની સાધના કરવી જરૂરી હતી. આત્મબોધની આ સાધનામાં ચિંતન કરવાનું હતું જેમાં એવી માન્યતા મગજમાં દેઠ કરવાની હતી કે આજનો દિવસ સમગ્ર જીવનની માફક શ્રેષ્ઠતમ સદુપયોગ માટે પસાર કરવામાં આવશે. સમયની એક પણ પણ નિરર્થક કાર્યમાં વિતાવીને અનર્થ કાર્ય કરવામાં આવશે નહીં. ઈશ્વરે અન્ય કોઈ જીવધારીને જે સગવડ આપી નથી તે આ મનુષ્યને આપી છે તેમ વિચાર કરવો. ઈશ્વરનો આ કોઈ પક્ષપાત નથી બલકે વિશુદ્ધ થાપક છે. જેનો ઉપયોગ શ્રેષ્ઠ આદર્શવાદી રીતિનીતિ અપનાવીને પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અને આ જન્મમાં સ્વર્ગ અને મુક્તિનો આનંદ લેવા માટે કરવાનો છે. આ પ્રયોજન ત્યારે પૂર્ણ

થશે જ્યારે પ્રાપ્ત પળોનો યોજનાબદ્ધ રૂપથી સદુપયોગ કરવામાં આવે.

તત્ત્વબોધની સાધનામાં સૂત્રી વેળાએ ઈશ્વરની થાપણ ઈશ્વરને સોંપીને સ્વયં ખાલી હાથે પ્રસન્ન ચિત્તથી વિદાય થઈને નિદ્રાદેવીના ખોળામાં જવાની વાત વિચારવાની હોય છે. ચત્રે સૂત્રી વેળાએ મૃત્યુનું ચિંતન, આત્મનિરીક્ષણ, પશ્ચાત્તાપ અને આવતીકાલ માટે સતર્કતા, વૈરાગી અને સંન્યાસી જેવી હળવી મનસ્થિતિ ધારણ કરીને સૂચાથી દુર્ભાવનાઓ અને દુર્વાસનાઓ પોતે પોતાની રીતે છૂટતી જાય છે.

સુવર્ણજયંતી વર્ષની આ સાધના-પદ્ધતિ સમગ્ર જીવનની સાધનાના રૂપમાં એક લાખ સાધકો દ્વારા અપનાવવામાં આવી નિષ્કવાન સાધકો પૈકી લગભગ બધાને વૈયક્તિક અને સામાજિક સ્તર પર અનેક સફળતાઓ પ્રાપ્ત થઈ અને અસંખ્ય દોષોમાંથી છૂટકારો મળ્યો. ગુરુદેવની હિમાલયવાસી માર્ગદર્શક સત્તા સાથેની શક્તિધારણા સાથે જોડાઈને એકાત્મ થવાનો સૌથી વિશેષ લાભ મળવાથી આત્મિક ઉત્કર્ષ થયો. ગૂંગાના ગુડની માફક આ સ્વાદને આજે પણ અનેક રસથી આસક્ત થયાનો અનુભવ કરી રહ્યા છે.

સાધકોના વૈયક્તિક ઉત્કર્ષની સાથે આ સાધનાત્મક પુરુષાર્થથી અનેક દેશવ્યાપી પરિણામો પણ અનુભવવામાં આવ્યાં. તે સમયમાં સમગ્ર દેશ ઈમરજન્સીની કેદમાં હતો. શાસકોની સ્વાર્થપરાયણતાની રીતિનીતિએ સમગ્ર દેશને કારાગારમાં બદલી દીધો હતો. તે દિવસો દરમિયાન ક્ષેત્રમાંથી આવેલા એક પરેશાન કર્ચકર્તાએ પોતાની તકલીફ ગુરુદેવને સંભળાવી ત્યારે તેમનો જવાબ હતો, "તમને જે બતાવ્યું છે તે મુજબ કરતાં રહો, સ્થિતિ બદલાઈ જશે, વર્તમાન શાસકોને પદાર્થપાઠ મળશે. તમો બધાની સાધનાનો લાભ સમગ્ર દેશને મળશે." પરંપર બન્યું પણ તે મુજબ સને ૧૯૭૭માં સમગ્ર દેશે રાહતનો દમ ખેંચ્યો. વાતાવરણ બદલાયું અને શાસનમાં પરિવર્તન થયું. તેને પરિણામે લોકોની કુપ્રવૃત્તિઓ અટકી ગઈ. આ સમયગાળામાં જેમને પદાર્થપાઠ મળ્યો તેઓએ પોતાની ભૂલો સુધારી લીધી. સાધનાના આ સામૂહિક પરાક્રમને લીધે એવી પૃષ્ઠભૂમિ તૈયાર થઈ કે જેને યુગસંધિ મહાપુરસ્કારણ નામ આપવામાં આવ્યું અને તેના પરિણામ સ્વરૂપે ઉજ્જવળ ભવિષ્યની રૂપરેખા તૈયાર થઈ.

ઈશ્વરની દિવ્ય ભેટ-આત્મવિશ્વાસ

પોલિસના સશસ્ત્ર રક્ષકો સાથે ચાલતા હોય છે ત્યારે સુરક્ષાની નિશ્ચિંતતા થઈ જાય છે અને નિર્ભય થઈને ચાલી શકાય છે. જેને ઈશ્વર પર, તેની સર્વશક્તિમાન સત્તા પર વિશ્વાસ છે તે નિર્ભય થઈને ચાલે છે. જેને ઈશ્વર પર ભરોસો છે, જે ઈશ્વરને પ્રત્યેક સમયે પોતાનામાં બિરાજમાન હોવાનો અનુભવ કરે છે તેને આત્મવિશ્વાસની ઊણપ કેમ કરીને રહેશે ? ઈશ્વરવિશ્વાસ અને આત્મવિશ્વાસ એક જ શ્રદ્ધાની બે બાજુઓ જ છે. જે સ્વંય પરની, પોતાની મહાનતા અને સંભાવનાઓ પરથી શ્રદ્ધા ગુમાવી બેઠો છે, તેને નાસ્તિક સિવાય બીજું શું કહી શકાય ? જે સ્વંય પર ભરોસો રાખે છે તેને ઈશ્વર સહાય કરે છે. કોઈ નિષ્કવાન નિષ્કળ રહે તેવું બની શકે છે, પરંતુ જેટલા લોકો સફળતા પ્રાપ્ત કરે છે તેઓમાંથી પ્રત્યેક આત્મવિશ્વાસી અવશ્ય હોય છે. કોઈ કુશળ ખેડૂતનો પાક નિષ્કળ જાય તે સંભવ છે. જેણે ખેતીની કમાણી કરી છે તે પૈકી પ્રત્યેકને ખેડ-વાવણીનો શ્રમ કરવો પડ્યો છે. આત્મવિશ્વાસ જ શક્તિનો સ્ત્રોત છે. વાસ્તવમાં ઈશ્વરની એકમાત્ર દિવ્ય ભેટ મનુષ્યને જે મળે છે તે આત્મવિશ્વાસ જ છે.

પરિવર્તન સાથે અનુકૂળન સાધતાં શીખીએ

નાનાં નાનાં જીવજંતુઓના અને પશુપક્ષીઓનાં આત્મરક્ષણની વિશિષ્ટ સૂઝ હોય છે. શત્રુ જ્યારે તેમની ઉપર હુમલો કરે છે ત્યારે તેઓ સૂકી ડાળી, પાંદડાં કે માટીનાં ઢેંકામાં પોતાને સંતાવી દે છે. શત્રુ થાપ ખાઈ જાય છે અને માની લે છે કે શિકાર હાથથી ગયો. સંકટ ટળતાં જ એ પાછાં યથાવત્ સ્થિતિમાં આવી જાય છે. જીવન પ્રત્યે અપનાવેલો આ જ દૃષ્ટિકોણ યથાર્થ છે.

પરિવર્તન સંસારનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. એ ક્યારેય એકરસ હોઈ શકે નહીં. ઋતુઓમાં પરિવર્તન, દિવસરાત, તડકોછંચો વગેરે સ્પષ્ટ કરે છે કે સંસાર પરિવર્તશીલતાના કારણે જ શોભનીય છે. દરેક પરિવર્તન એક નવીન જિંદગી લઈને આવે છે. જ્યારે સંસાર ગ્રીષ્મમાં તપીને વ્યાકુળ થઈ ઊઠે છે ત્યારે વર્ષા એનો તાપ દૂર કરીને નવજીવનનો સંચાર કરે છે. વરસાદમાં નદીઓ-નાળાંઓ પાણીથી ઊભરાય છે, રસ્તા બંધ થઈ જાય છે, પાણી ગંદું થઈ જાય છે, જીવજંતુઓ વધી જાય છે ત્યારે તેમનું નિવારણ કરવા માટે શરદ ઋતુ આવે છે અને વરસાદથી ઊભાયેલ માનવી ફરી નવજીવનનો અનુભવ કરે છે. એ જ રીતે જ્યારે ક્રાંતિલ ઠંડીથી ત્રાસી જવાય છે ત્યારે ફરી શીતરહિત વસંત ઋતુનું આગમન થાય છે. કહેવાનો આશય એ જ છે કે એક જેવી સ્થિતિમાં રહીને સંસારનાં પ્રાણીઓ ઊભાઈને વિરક્ત ન થઈ જાય એ માટે પરમાત્માએ સંસારમાં પરિવર્તનનો એક અનિવાર્ય નિયમ બનાવી દીધો છે.

માનવી સંસારનું જ એક અંગ હોવાથી એનું જીવન પણ પરિવર્તનશીલ છે. બાળપણ, યૌવન,

વૃદ્ધવ વગેરેમાં પરિવર્તન, તૃષ્ણા, તૃપ્તિ, ક્રમ, આરામ, નિદ્રા જાગરણ તથા જીવનમરણનાં અનેક પરિવર્તનો માનવજીવન સાથે સંકળાયેલાં છે. એ જ રીતે સફળતાનિષ્ફળતા તથા સુખદુઃખ પણ આ જ પરિવર્તનશીલ માનવજીવનનાં અભિન્ન અંગો છે.

પરિવર્તન એ જીવનનું ચિહ્ન છે. પરિવર્તનહીનતા એ જડતાનું લક્ષણ છે. જે જીવિત છે એમાં પરિવર્તન આવશે જ. એ પરિવર્તનમાં જ ભાવ રહેલો હોય છે. એકરસતા દરેક ક્ષેત્રમાં ઊભ અને અરુચિ ઉત્પન્ન કરે છે.

આપત્તિઓનું આગમન પણ આ જ પરિવર્તનશીલતાને જ અંતર્ગત થયા કરે છે. માનવજીવન સંઘર્ષપૂર્ણ પ્રક્રિયા છે, મોટાભાગના લોકો સંઘર્ષને ખરાબ ગણે છે, તેનાથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ આ સંઘર્ષ જ માનવજીવનના વિકાસ તેમ જ સફળતાનું કારણ છે. જો સંઘર્ષ ન હોય તો કોઈ શક્તિશાળી, વિદ્વાન, પુરુષાર્થી અથવા પરિશ્રમી બનવાનો પ્રયત્ન જ ન કરે. સ્પર્ધારૂપી સંઘર્ષ જ માનવીને મહાન કલાકર, કાર્યકર્તા તથા શિલ્પકર બનવાની પ્રેરણા આપે છે. જો મનુષ્યને શ્રમ કર્યા વગર જ ભોજન મળ્યા કરત, પ્રકૃતિની કઠોરતા સાથે સંઘર્ષ કર્યા વગર જ જો આવશ્યકતાઓ પૂરી થઈ જતી હોત તો માનવી કેટલો આળસુ અને નકામો બની રહેત એ અનુમાન કરવું અઘરું નથી.

પ્રાકૃતિક કઠોરતાઓ સાથે સંઘર્ષ કરીને જ માનવીએ સુખ-સુવિધાઓ રૂપે મહાન સભ્યતાઓ અને સંસ્કૃતિઓનું નિર્માણ કર્યું છે. પ્રકૃતિ સાથેના સંઘર્ષે જ સંસારમાં આશ્ચર્યજનક સર્જનાત્મકતાને

જન્મ આપ્યો છે. સંઘર્ષ સંસારની સ્વાભાવિક જ નહીં પણ પરિવર્તનની જેમ આવશ્યક પ્રક્રિયા છે. જેના વગર માનવીનો વિકાસ અટકી જાત અને જ્ઞાન વિજ્ઞાનની પ્રગતિ અશક્ય બની રહેત, પરંતુ માનવ વિકાસની આ અનિવાર્ય આવશ્યકતાથી આપણે શા માટે ડરીએ છીએ. પરિવર્તનથી ડરવું અને સંઘર્ષથી દૂર ભાગવું એ સૌથી મોટી કાયરતા છે.

માનવી જ્યાં સુધી જીવિત છે ત્યાં સુધી તેણે પરિવર્તન, ચડતીપડતી અને અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરવો જ પડશે. સુખદુઃખ, લાભ-ગેરલાભ, સફળતા-નિષ્ફળતા, સગવડ-અગવડની પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે જ જીવવું પડશે. આકાશતપાતાળ એક કરવા છતાં એ એમને રોકી શકશે નહીં. એ સર્વે આવશે જ અને માનવીએ એમની સામે ઝઝૂમવું જ પડશે.

કોઈ કાયર એમની લપડાક ખાઈને રોકકળ કરીને એમને સહે છે, જ્યારે કોઈ સાહસિક પોતાના આત્મબળ તેમ જ પુરુષાર્થના બળે એમને પોતાને અનુકૂળ બનાવી દે છે અથવા તો નવો જ વળાંક આપી દે છે.

રડવાથી, શોક, ચિંતા કે વિષાદ કરવાથી કોઈ પરિસ્થિતિઓ બદલાતી નથી, કોઈ મુશ્કેલી દૂર થતી નથી. પરંતુ નબળી મનસ્થિતિનું ફળદ્રુપ મેદાન મળવાથી એ વધુ ફૂલેફાલે છે અને વિકરાળ રૂપે પોતાનું તાંડવ કરી કાયરના ભય દ્વારા મનોરંજન પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યાં તેમનું રોકાણ એક બે દિવસનું હોય ત્યાં એ મહિનાઓ અને વર્ષો માટે પોતાનો અંજો જમાવી દે છે. રડવું, હિચકિચાવું, ભયભીત થવું અને ભાગવું એ એક રીતે આપત્તિઓ આગળ આત્મસમર્પણ કરવા બરાબર છે અને કોઈ શત્રુ આગળ આત્મસમર્પણ કરવાના પરિણામે યાતનાઓ સહેવી જ પડે છે. એક દુર્બળ વ્યક્તિનું આત્મસમર્પણ પામીને આપત્તિઓ તેનું સર્વસ્વ લૂંટી લે છે. તેની માનસિક શક્તિનો, આત્મિક બળ, પ્રસન્નતા,

આશા, ઉલ્લાસ વગેરે સંપત્તિઓને હડપ કરીને તદ્દન ગરીબ બનાવી દે છે.

પરિવર્તનના નિયમ અને સંઘર્ષની પ્રબળતાના કારણે જ્યારે જીવનમાં મુશ્કેલીઓ, આપત્તિઓનું આવવું અનિવાર્ય છે ત્યારે ડરીને ભાગવાને બદલે તેનો સામનો કરવાનું જ યોગ્ય અને આવશ્યક છે.

મુશ્કેલીઓ વગર માનવીનો પુરુષાર્થ પાંગરતો નથી. તેના આત્મબળમાં વૃદ્ધિ થતી નથી, તેનાં સાહસ અને પરિશ્રમને દિશા મળતી નથી અને તેની કાર્યક્ષમતાનો વિકાસ થતો નથી. જો મુશ્કેલીઓ ન આવે તો માણસ સામાન્ય રીતે રેલગાડીનાં પૈયંની જેમ અનાયાસે ગબડતો જાય અને તેની અદ્ભુત બુદ્ધિ અને શક્તિશાળી વિવેકના ચમત્કારોને જોવાનો અવસર જ ન મળે. તેની સમગ્ર વિલક્ષણતાઓ, અદ્ભુત કલાઓ અને વિસ્મયકરક યોગ્યતાઓ ધરતીના ગર્ભમાં પડેલાં રત્નોની જેમ જ પડી પડી નિરુપયોગી થઈ જાય.

મનુષ્યના જ્ઞાનવર્ધનમાં મુશ્કેલીઓ બહુ મોટો ભાગ ભજવે છે. આપત્તિના સમયે જ મનુષ્યને વાસ્તવિક અનુભવ થાય છે, પોતાનાં અને પારકાંનો અનુભવ થાય છે અને મુશ્કેલીઓ જ 'સ્વ' વિશેની ઘણી બધી ભ્રમણાઓને દૂર કરે છે. આપણે કેટલા પાણીમાં છીએ તેનો સાચો ખ્યાલ મુશ્કેલીઓ જ આપે છે. પોતાની દુર્બળતા સમજનારાને પોતાનામાં રહેલા સાહસનો પરિચય મળે છે. આમ આપત્તિઓ મનુષ્ય માટે દરેક રીતે સહાયક તથા ઉપયોગી હોય છે.

પરંતુ કોના માટે ? તેમના માટે જે તેમને જોતાં જ ઊભી પૂંછડીએ ભાગે છે ? શું તેમના માટે જેઓ ડરપોક છે, કોમળ છે, અસહિષ્ણુ છે ? તેમના માટે કે જેમની બુદ્ધિ વ્યાકુળ અને ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ છે ? ના, કદાપિ નહીં. મુશ્કેલીઓને સહન કરી શકવી એ નિર્બળ હૃદયની વ્યક્તિ માટે શક્ય નથી અને જે તેને સહન ન કરી શકે એના માટે સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ તો

દૂરની વાત, તેનાથી લાભાન્વિત થવું તે પણ દૂરની વાત છે, બલકે તે એમાં બળીને ભસ્મ જ થઈ જશે. આપત્તિઓનો ઝંઝવાત જ્યાં નરસિંહોને ઢંઢોળીને તેમનો પ્રમાદ દૂર કરીને પુરુષાર્થ માટે ઊભા કરી દે છે ત્યાં ભાગેડુઓને ભયભીત કરીને જીવનસંગ્રામમાં પરાસ્ત પણ કરી દે છે.

આમ આપત્તિઓ સંસારનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે. તે આવે છે અને આવતી રહેશે તેમનાથી ભયભીત થવાની કે ભાગવાની કોશિશ ન કરવી અને સમગ્ર આત્મબળ, સાહસ અને બહાદુરીથી તેમનો સામનો કરવો. તેમના પર વિજય પ્રાપ્ત કરીને જ જીવનમાં મોટામાં મોટા લાભો મેળવી શકાય છે.

આપત્તિનાં બે સ્વરૂપો હોય છે. બાહ્ય અને આંતરિક. સામાન્ય રીતે લોકોને બાહ્ય આપત્તિ વિશે જ જાણકારી હોય છે. આંતરિક આપત્તિને કોઈ વિરલા જ સમજી શકે છે. પરંતુ આંતરિક અને બાહ્ય બંને માટે જવાબદાર તો આંતરિક આપત્તિ હોય છે. બાહ્ય આપત્તિ આંતરિકની દ્રવ્યા માત્ર હોય છે.

અનુકૂળ પરિસ્થિતિઓ અને સાધન-સુવિધાઓ કરતાં વિપરીત પરિસ્થિતિઓ માણસને આગળ વધવામાં અને જીવનને શ્રેષ્ઠ બનાવવામાં મદદ કરે છે. મુશ્કેલીઓમાંથી પણ લાભ મેળવીને, જીવનમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણા દૃષ્ટિકોણ અને જીવનક્રમમાં ધરમૂળથી ફેરફાર કરવાની જરૂર પડે છે.

પોતાનાં કર્તવ્યો વિશે જાગૃતિ અને તેમના

પ્રત્યે અનન્ય નિષ્ઠા ઉપન્ય થવી એ જ સફળતાની પ્રાથમિક શરત છે, જેના વડે માનવી દેહનિશ્ચયી બને છે અને એનામાં અસાધારણ શક્તિનો સ્રોત ફૂટી નીકળે છે. આવી સ્થિતિમાં વ્યક્તિ મોટામાં મોટી મુશ્કેલીઓ સહર્ષ સહન કરે છે. કર્તવ્ય માટે સર્વસ્વ લૂંટાવી દેવા તૈયાર થઈ જાય છે. હરિશ્ચંદ્ર, પાંડવો, નળ, કર્ણ, પ્રતાપ, શિવાજી, ગાંધી વગેરેએ પોતાના કર્તવ્યધર્મના રક્ષણ માટે કેટલાં કષ્ટો સહ્યાં એ સૌ જાણે છે. કર્તવ્યનું ધ્યાન રાખનાર વ્યક્તિને આંતરિક શક્તિ મળી જાય છે, જેનાથી માર્ગમાં આવતી મુશ્કેલીઓ સહજ રીતે સહન કરી લે છે. અને તેની શક્તિ, સાહસ તેમજ કર્મક્ષમતામાં દિન-પ્રતિદિન વિકાસ થતો જાય છે. કર્તવ્યપસંધ વ્યક્તિ બાહ્ય મુશ્કેલીઓ પર ક્રમશઃ વિજય પ્રાપ્ત કરતો જઈને આંતરિક મુશ્કેલીઓ પર પણ કાબૂ મેળવી લે છે.

કર્તવ્યદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં અને પછી પણ સૌથી મોટી આવશ્યકતા છે સક્રિયતાની. કર્તવ્યને જાણવા છતાં પણ માણસ નિષ્ક્રિય રહી શકે છે. તેથી હંમેશાં સતત સક્રિય રહેવાની જરૂર છે. અકર્મણ્યતાની સ્થિતિમાં અનેક સારામોટા વિચારો આવ્યા કરે છે. જેનાથી માનસિક શક્તિઓનો ક્ષય થાય છે. નવરું મન શેતાનનું ધર ગણાય છે. માનસિક દુર્બળતાને કારણે શક્તિઓ વેરવિખેર થઈ જવાથી બાહ્ય મુશ્કેલીઓ સામે લડવાનું વધુ કઠિન થઈ જાય છે.

□

ધનની ત્રણ જ ગતિ બતાવવામાં આવી છે : (૧) દાન (૨) ભોગ (૩) નાશ. દાનનો અર્થ છે પોતાના આત્મકલ્યાણ માટે, પોતાના સ્વાસ્થ્ય, શરીર, મન, બુદ્ધિ, જ્ઞાન અનુભવને વધારવા માટે સદુપયોગ પહેલાં પોતાના શરીર માટે વાપરવું જોઈએ. પોતાના પરિવારના યોગ્ય વિકાસ માટે કર્તવ્ય સમજીને જે ખર્ચ કરવામાં આવે છે તે પણ દાન જ છે. આ કાર્યોમાં યોગ્યતાનું ધ્યાન રાખવામાં આવે. જે દેશ અને સમાજમાં આપણે રહીએ છીએ, તે સ્તરથી આપણે સ્તર બહુ ઊંચો ન બનાવવો. ગરીબ સમાજમાં રહીને અમીરીના સ્વાંગમાં જિંદગી પસાર કરવી એ સમાજમાં દ્વેષ, હિંસા, ઈર્ષ્યા, લૂંટ, ઘાડ વગેરેના માર્ગે જવા બરાબર છે.

આ ઝેર ક્યાં સુધી શ્વાસમાં લેતા રહીશું ?

વૈજ્ઞાનિકોનું કથન છે કે પાછલા દિવસોમાં લગભગ ત્રણ અરબ ટન કાર્બન-ડાયોક્સાઇડ છોડવામાં આવ્યો. આ ઝેરી ગેસ હવાપાણીમાં પ્રદૂષણ ફેલાવી રહ્યો છે. સૂર્યની ગરમી ધરતી પર તો આવે છે પણ એ ગેસની અધિકતા તેને પાછા જતાં રોકે છે. જો આ ક્રમ ચાલુ રહેશે તો આ સદીના અંત સુધી વાયુમંડળનું ઉષ્ણતામાન બે અંશ સેન્ટિગ્રેડ વધી જશે. એનાથી ધ્રુવવૃત્તો પરનો બરફ ઓગળી શકે છે. પરિણામે સમુદ્રનાં પાણી વધશે અને સાગરકિનારે વસેલાં અનેક નગરો પાણીમાં ડૂબી જશે સાથે સાથે ઊપજાઉ જમીન પણ મોટી માત્રામાં વિલીન થઈ જશે.

એ જ રીતે વૈજ્ઞાનિકોએ જંતુનાશક ડી.ડી.ટી.ના લેક્ષમ ઉપયોગથી ઉત્પન્ન થતાં જોખમો પ્રત્યે ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને કહ્યું છે કે જંતુઓની સાથેસાથે મનુષ્યોને પણ મરાય નહીં. આ ઝેરની થોડી માત્રા પણ મનુષ્યના શરીરમાં જઈને દૂરગામી દુષ્પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે.

સાથેસાથે જ્યારે ઉષ્ણતામાન વધવાથી ધ્રુવોનો બરફ ઓગળીને જળપ્રલય થવાની આશંકા છે ત્યાં એનાથી વિપરીત બીજી આશંકા પણ છે કે જો વૃદ્ધિ પામેલા ધૂળના કણોની છત્રીની નીચે સૂર્યની ગરમી ન પહોંચી શકે અને એની ઉપર જ અટકી જાય તો ઉષ્ણતામાન ઘટવાથી હિમપ્રલય પણ થઈ શકે છે અને ગરમીના અભાવે જીવધારીઓ માટે સંકટ પણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

ઔદ્યોગિક કારખાનાં નિરંતર કાર્બન-ડાયોક્સાઇડ, સલ્ફર ડાયોક્સાઇડ, ક્લોરિન, બળેલું રબર જેવા ૩૦૦૦ પ્રકારનાં ઝેર ઉત્પન્ન કરે છે, જે હવામાં છવાઈ જાય છે અને એ પ્રદેશમાં શ્વાસ લેનારા એ હવાને શ્વાસ દ્વારા અપનાવે છે. એ બિચારાને વાસ્તવિકતાની ખબર જ નથી હોતી કે શહેરોમાં દેખાતી ચમકદમક ઉપરાંત ત્યાં

વિષાક્તતા પણ સમાયેલી હોય છે જે એમના સ્વાસ્થ્યને ખોખરું કરી નાખે છે.

વૈજ્ઞાનિકોએ ઔદ્યોગિક નગરોના વાયુમંડળનું વિશ્લેષણ કરીને શોધી કાઢ્યું છે કે તેમાં પાયરીન જેવાં તત્ત્વોની ભરમાર માનવી તેમજ પશુપક્ષીઓમાં કેન્સર ઉત્પન્ન કરે છે.

ગત વર્ષોમાં ફેફસાંનાં કેન્સરમાં ચારસો ટકાની વૃદ્ધિ થઈ છે. ડ્રેક્ટરના મત પ્રમાણે મોટરો તથા કારખાનાંનાં ભૂગણાંમાંથી નીકળતો ધુમાડો એનું મુખ્ય કારણ છે. અમેરિકાની વાયુપ્રદૂષણ સંસ્થાએ શોધી કાઢ્યું કે એ દેશનાં કારખાનાં દરરોજ એક લાખ ટન પ્રાણઘાતક સલ્ફર-ડાયોક્સાઇડ ઉત્પન્ન કરે છે. મોટર ગાડીઓમાંથી નીકળતો ૨૫ લાખ ટન કાર્બનમોનોક્સાઇડ એમાં દરરોજ ઉમેરાય છે. મોટરોના ધુમાડામાં 'ટ્રાઇવાઇલલેડ' ભળેલો હોય છે જે માણસોના સ્નાયુતંત્રમાં અસ્તવ્યસ્તતા અને મગજમાં ગરબડ ઉત્પન્ન કરે છે. પેટ્રોલમાં સીસાંનું પ્રમાણ વધુ હોવાથી આ વિષાક્તતા અનેક ગણી વધી જાય છે.

અમેરિકા તથા યુરોપના કેટલાય દેશોમાં પશુપક્ષીઓની પ્રજનન-ક્ષમતામાં ભારે ઓટ આવી છે. અમેરિકાના કૃષિવિભાગે પોતાના રોગપ્રતિરોધક કાર્યક્રમમાં ડી. ડી. ટી. જેવા પ્રભાવક જંતુનાશક ઔષધોના ઉપયોગ પર પ્રતિબંધ લગાવી દીધો છે. અને એ રસાયણના ઉપયોગથી થતી હાનિથી બચવાના ઉપાયો શોધાઈ રહ્યા છે.

બે વૈજ્ઞાનિકોએ એ વિષયમાં વિશેષ સંશોધન કર્યું છે. તેમણે કેટલાંક પક્ષીઓ પર પણ પ્રયોગો કર્યાં. એમના આહારમાં એટલાં અલ્પ માત્રામાં જંતુનાશક રસાયણો ભેળવ્યાં કે એમના પર કોઈ ઘાતક અસર ન થાય. સતત બે વર્ષનાં સંશોધનો પછી નીચે પ્રમાણેનાં તારણો નીકળ્યાં. (૧) માળામાંથી તેમનાં ઈંડાં ગૂમ થવા લાગ્યાં.

(૨) સ્વયં પક્ષીઓ પોતાનાં ઈંચંનો નાશ કરવા લાગ્યાં. (૩) ઈંચંનું ઉપરનું પડ બિલકુલ પાતળું પડી ગયું હતું અને એ પાતળા થવાનું પ્રમાણ ૧૦ ટકા સુધી વધ્યું હતું. પરિણામે એ ઈંચં અઘાતથી તૂટવા લાગ્યાં. અરે માદા જ્યારે તેમને સેવવા માટે ઊઠતી અને બેસતી કે પડખું ફેરવતી ત્યારે પણ તૂટી જતાં.

આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે પક્ષીઓ પોતે જ પોતાનાં ઈંચં ખાવા લાગ્યાં. માદા પોતાના ઈંચંને ખાઈ જાય એવો અપવાદ ભાગ્યે જ ક્યાંક જોવા મળે છે. નાદાની કે આપત્તિકાળની વાત જવા દઈએ તો સામાન્ય રીતે ફૂર કે હિંસક જણાતાં પશુપક્ષીઓ પણ પોતાનાં ઈંચં કે બચ્ચાંને પ્રેમ કરે છે અને તેમના સંરક્ષણનું પૂરેપૂરું ધ્યાન રાખે છે. પરંતુ આ પક્ષીઓ એટલા ભાવનાશૂન્ય અને આળસુ થઈ ગયાં કે ખોરાક શોધવા જવાનું કષ્ટ વેઠવાને બદલે ઘરમાં રાખેલાં ભોજનથી જ સંતોષ માનવા લાગ્યા. માતૃત્વની પ્રકૃતિદત્ત ભાવના અને પ્રેરણાને પણ તેમણે નેવે મૂકી દીધી.

આ પ્રભાવ બે વર્ષની અંદર જ પક્ષીઓમાં જોવાયો જ્યારે આહારમાં રસાયણની માત્રા ૧૩ પી. પી. એમ (૧ પી. પી. એમ = ૬૬ લાખમો ભાગ) જેટલી સ્વલ્પ હતી. ઈંચંની સંખ્યામાં ઘટાડો, પ્રમાણમાં ઘટાડો, મજબૂતીમાં ઘટાડો તો પ્રત્યક્ષ હતા. કેટલાંય પક્ષીઓ ઋતુસેવન કર્યા પછી પણ ગર્ભધારણ કરવાથી વંચિત રહ્યાં, જ્યારે સામાન્ય રીતે પક્ષીઓનું ઋતુસેવન સો ટકા પરિણમતું હોય છે.

તેમનાં સ્વાસ્થ્ય પર અને પેઢીઓ પર આ સ્વલ્પ વિચસેવનનો કેવો પ્રભાવ પડ્યો એ જાણવાનું હજુ બાકી છે. ઉત્કલ્પના બાંધી શકાય કે આગળ જતાં તેમનાં સ્વાસ્થ્યમાં અનિચ્છનીય દુષ્પરિણામો જોઈ શકાય છે. અને પેઢીઓ પર વિપરીત અસર પડે છે.

જંતુનાશક રસાયણોની આજકાલ ઘણી

બોલબાલા છે. એમનાથી પાક અને વૃક્ષછેડનું રક્ષણ થાય છે એવું માનવામાં આવે છે. તેમનો બચાવ જરૂરી છે પણ સાથેસાથે એ 'બચાવ' ક્યાંક ઘાતક ન બની જાય એ પણ જોવું જોઈએ. આંધળી દોટ મૂકવાને બદલે એમના ગુણદોષનો ગંભીરતાપૂર્વક અભ્યાસ કરીને વિવેચન કરવામાં આવે અને ઘાતક સંરક્ષણના ફંદામાં ફસાઈ આપણે આપણા જ પગમાં કુહાડી ન મારી દઈએ એ જોવું જોઈએ. ડી. ડી. ટી. ડાઈએટિંગ વગેરે જેવી ક્લોરિનયુક્ત હાઈડ્રોકાર્બોનોનો પ્રયોગ જે આવેશ અને ઉત્સાહ સાથે કરવામાં આવે છે એના કારણે મનુષ્યો તથા પશુપક્ષીઓને જે હાનિ ઉઠાવવી પડે છે એ તરફ ધ્યાન અપાતું નથી.

પ્રશ્ન પક્ષીઓનો નહીં મનુષ્યોનો છે. તે પર તો માત્ર સંશોધન કરવામાં આવ્યું છે. અને તારણ નીકળ્યું છે કે જીવજંતુઓથી બચવાના નામે અનાજ પર, છોડવા પર અને વૃક્ષો પર જે જંતુનાશક ઝેર છંટવામાં આવે છે એ આખરે તો મનુષ્યના પેટમાં જ જાય છે અને પક્ષીઓ પર જે પ્રભાવ પડે છે એવો જ પ્રભાવ મનુષ્યો પર પડે છે. આ રીતે ધીમી ગતિએ આત્મહત્યા કરતાં કરતાં આપણે મરવા માટે આગળ વધી રહ્યા છીએ. જૂના જમાનામાં ભૂતપલિતોની, તાંત્રિકોની, ભૂવાઓની કમાન ચડેલી રહેતી. આજે એ પદ વિજ્ઞાન અને વૈજ્ઞાનિકોને મળી ગયું છે. અભાણોના અંધવિશ્વાસને ભણેલાઓએ દૂર કર્યા હવે આ ભણેલામાં ફેલાયેલા અંધવિશ્વાસને કોણ દૂર કરશે ? એ પ્રાણપ્રશ્ન છે.

ઔદ્યોગિકરણની હરણફાળમાં એની સાથે સંકળાયેલાં જોખમોને પણ ધ્યાનમાં લેવાં જોઈએ. વ્યાપક જીવન સંકટનું જોખમ વહોરી લેવા જેટલી સંપત્તિ ઉપાર્જનની અનિચંત્રિત ઈચ્છા ન હોવી જોઈએ. વૈજ્ઞાનિકોએ સૂચન કર્યું છે કે જ્યાં પણ મોટાં કારખાનાં ઊભાં કરવામાં આવે ત્યાં પ્રદૂષણની શુદ્ધિ માટે ઓછામાં ઓછી ત્રણ ટકાની

મૂઠી અલગ રાખવી જોઈએ નહિ તો આજની ઔદ્યોગિક પ્રગતિ આવતીકાલે ભયંકર સંકટ બનીને સામે આવશે.

હવાના પ્રદૂષણમાં ૬૦ ટકા ફાળો વાહનોનો અને ૩૦ ટકા ફાળો ઉદ્યોગોનો છે. અંતરિક્ષ યાત્રીઓએ પૃથ્વીને ૭૦ માઈલ ઉપર જઈને જોયું ત્યારે અધિકાંશ ઔદ્યોગિક નગરો ગંદા ધુમ્મસથી ખરાબ રીતે ઢંકાયેલાં દેખાયાં.

આવનારા દિવસોમાં કારખાનાં અણુશક્તિથી ચલાવવાની વાત વિચારઈ રહી છે પરંતુ તેમાં વિકરણોનો અન્ય પ્રકારનો ખતરો રહેલો છે. ત્યારે અણુશક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ વિકરણો પણ સંકટ ઊભું કરશે એ ભૂલાવું ન જોઈએ એક માધ્યમથી બીજા માધ્યમમાં જતાં રેડિયો એક્ટિવિટીની વિષાકતતામાં હજારો ગણી વૃદ્ધિ થઈ જાય છે. આ હકીકતને વૈજ્ઞાનિકો બરાબર સમજે છે.

ભારતની કેન્દ્રિય સાર્વજનિક સ્વાસ્થ્ય એન્જિનિયરીંગ અનુસંધાન સંસ્થાના મત અનુસાર ભારતમાં પાશ્ચાત્ય દેશોની તુલનામાં વાહનોની સંખ્યા તો ઓછી છે પણ ધુમાડાની માત્રા લગભગ એક સમાન છે. કલકત્તાના સર્વેક્ષણથી જાણવા મળ્યું કે અહીંના વાયુમંડળમાં કાર્બન મોનોક્સાઈડ ગેસની માત્રા ૩૫ ટકા છે જ્યારે ન્યૂયોર્કમાં ૨૭ ટકા છે. એનું કારણ જૂની અને બેકર બનાવટની મોટરો દ્વારા અધિક માત્રામાં ફેંકાતો ધુમાડો છે. કારખાનાંની ચિમનીઓ પણ હલકા કોલસા બાળે છે અને સાફ કરવાની વ્યવસ્થા ન કરીને વાયુ વિષાકતતાના પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

વાયુ શુદ્ધિ માટે વૃક્ષો અત્યંત ઉપયોગી છે. ગંદી હવા તેઓ સ્વયં પી જાય છે અને બદલામાં સ્વચ્છ હવા આપે છે. પણ તેમને પણ કાપી નાખવામાં આવે છે. વનસંપત્તિ નષ્ટ થઈ રહી છે અને એની જગ્યાએ નિતનવાં કારખાનાં ખૂલી રહ્યાં છે.

કૃષિ માટે જમીનની વધતી જતી માગને પૂરી કરવા માટે જંગલો સાફ કરવામાં આવે છે. બીજા બાજુ બળતણ અને ફર્નિચર માટે તથા મકાનો માટે લાકડાંની જરૂરિયાત વધી છે. લાકડાંના કોલસાની જરૂર પણ પડે છે. આમ વધતી જતી આવશ્યકતાઓ વનસંપત્તિને નષ્ટ કરવામાં લાગી ગઈ છે. જૂનાં વૃક્ષો કપાતાં જાય છે પણ એ પ્રમાણમાં નવાં વવાતાં નથી. જો આ જ રીતે વૃક્ષો કાપવાનું ચાલ્યા કરશે અને વાવવાની ઉપેક્ષા સેવવામાં આવશે તો વૃક્ષરહિત દુનિયા કુરૂપ જ નહીં અનેક વિપત્તિઓથી ઘેરાયેલી રહેશે.

વૃક્ષો અને વનસ્પતિ વર્ષા દરમ્યાન નદી નાળાંના પ્રવાહમાં માટીના વહેણને રોકે છે. પાણીના ઘસમસતા પ્રવાહને અને પૂરને નિયંત્રિત કરે છે. સંશોધનોએ સિદ્ધ કર્યું છે કે વનસંપત્તિથી યુક્ત ભૂમિમાં પૂરનો ભય ૫૦ ટકા ઘટી જાય છે.

વાયુશુદ્ધિનો બીજો ઉપાય હતો હવન. એ પ્રયોગમાં અણુ વિકરણને પણ શુદ્ધ કરવાની શક્તિ હતી. ગૌપાલન પણ આવાં સંકટોથી રક્ષણ કરતું હતું. પરંતુ સમ્યતાના નામે હવે હવન જૂનવાણી ગણાય છે અને ગૌપાલનના સ્થાને ગૌમારણને મહત્વ આપવામાં આવશે.

વર્ધાની મૈત્રી પત્રિકાએ વૈજ્ઞાનિકોના કથનને ટાંકીને કહ્યું છે કે ગાયના દૂધમાં એટમિક રેડિયેશનથી રક્ષણ કરવાની સર્વાધિક શક્તિ છે. જો ગાયના ધીને અગ્નિમાં નાખીને તેનો ધુમાડો ઉત્પન્ન કરવામાં આવે, જેને ભારતીય ભદ્રામાં હવન કહે છે, તો વાયુમંડળમાં એટોમિક રેડિયેશનનો પ્રભાવ ઘણો ઓછો થઈ જાય છે એટલું જ નહીં ગાયના ઘણાથી લીપેલા મકાનમાં રેડિયેશન પ્રવેશ કઠિન છે.

વાયુને નિરંતર દૂષિત કરતા જઈ એની શુદ્ધિના ઉપાયો અજમાવવામાં વિમુખતાની આપણી રીતિનીતિ આપણા માટે જ ઘાતક સિદ્ધ થશે.

સાચો તીર્થવાસ

પ્રભુ ! આપના આ પવિત્ર વૃંદાવન ધામમાં નિવાસ કરવામાં લગભગ પંદર વર્ષ વીતી ગયાં છે, પરંતુ મને તીર્થની પ્રાપ્તિ થઈ નથી હું તીર્થવાસી બની શક્યો નથી. તેમની આ વાતને બીજું કોઈ સાંભળત તો તેમની મશ્કરી કર્યા વિના રહેત નહીં. પરંતુ તેમની વાત સાંભળનાર કોણ હતું સેકડોની સંખ્યામાં યાત્રાળુઓ આવતા હતા અને બાંકે બિહારીનાં દર્શન કરીને પાછા વળી જતા. બાંકે બિહારીનાં દરવાજાની એક બાજુ એક સફેદ દાઢીવાળા, ગોરા રંગવાળા અને કરચલીઓયુક્ત ચહેરાવાળો વૃદ્ધ બેઠો હતો, તેની તરફ દૈષ્ટ કરવાની કોઈને પડી ન હતી. તે વૃદ્ધ એવી રીતે પડ્યો હતો કે તે ઊભો થઈ શકવામાં અસમર્થ બની ગયો હોય. તેની આંખોમાંથી ટપકતાં અશ્રુબિંદુઓ નીચેની ચીકણી ફરને ઘોઈ રહ્યાં હતાં. તેના હાલતા હોઠોમાંથી જે શબ્દો નીકળતા હતા તેને કાં તો તે એકલો સાંભળતો હતો અથવા તેનાથી ઘણો દૂર આરાધ્યપીઠ પર બિરાજમાન શ્રી બાંકે બિહારીજીનું દૈવ સાંભળતું હતું.

આપ દુનિયાના સ્વામી છે અને હું આપની દુનિયાનો એક પ્રાણી છું. હું આપનો જ છું અને આપના દરવાજા પર આવીને પડ્યો છું. આમ વૃદ્ધનું ગળું વારંવાર ભરાઈ આવતું હતું. તે વારંવાર અટકી અટકીને ડચકાં લેતો અને વળીવળીને માથું ઉઠાવીને તીરછી નજરે આરાધ્ય પીઠ પર બેઠેલા પ્રભુની મૂર્તિની તરફ જોતો હતો. હું જાણું છું કે આપ મને મુક્ત કરી દેશો, પરંતુ હું ક્યાં મુક્ત થવા ઈચ્છું છું મુક્ત તો તે માનવી થઈ શકે છે કે જેના પર વૃંદાવનની પવિત્ર રજ ઊડીને પડે છે. હું આપના ધામમાં તીર્થવાસ કરવા આવ્યો હતો, પરંતુ આપનાં શ્રી ચરણોમાં આવ્યો છતાં પણ મને પ્રાપ્ત થયો નહીં.

ભદ્રે તમે તીર્થમાં જ છે. મહાપ્રભુ વલ્લભાચાર્ય શ્રી બાંકે બિહારીનાં દર્શન કરવા પધાર્યા હતા. વલ્લભાચાર્યનું ઈશ્વર-સાહચર્ય, શાસ્ત્રોનું પારદર્શક જ્ઞાન અને ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા લોકપ્રખ્યાત હતી. તેમનામાં જે વિવેક, વૈરાગ્ય, આત્મનિષ્ઠા તથા અનુભવજન્ય જ્ઞાનનું અદ્ભુત તેજ હતું, જેથી વૃદ્ધને ઊંઠવાની જરૂરિયાત જણાઈ નહીં. તેણે પાછા વળીને મહાપ્રભુનાં ચરણો પર માથું ટેકવી દીધું અને તેની આંખોના પાણીથી આચાર્યનાં શ્રીચરણ ધોવાઈ ગયાં.

દેવ ! આ વૃંદાવન ધામના ભુવનની પાવનતામાં મને કોઈ શંકા નથી. થોડી ક્ષણોમાં વૃદ્ધે આશ્વાસન મેળવીને બંને હાથ વડે નમસ્કર કર્યા. પરંતુ હું એટલો અધમ છું કે પંદર વર્ષથી અહીં રહેવા છતાં પણ શ્રી જગદીશ્વરની કૃપાનો અનુભવ કરી શક્યો નહીં. મને હજુ પણ તીર્થવાસ પ્રાપ્ત થયો નથી.

આ વૃદ્ધ તીર્થમાં છે, વૃંદાવન ધામની પવિત્રતામાં વિશ્વાસ રાખે છે, છતાં પણ આમ કેમ ? મહાપ્રભુની પાછળ શાસ્ત્રજ્ઞ વિદ્વાનોનો અનુયાયી વર્ગ હતો, પરંતુ તેમાંથી કેટલાય લોકોના મનમાં આ પ્રશ્ન ઊભો.

"ભાવ સંવેદનાની પ્રચંડતાએ મગજને કંઈક અવ્યવસ્થિત બનાવી દીધું છે." એક યુવક કે જેના શરીર પર વૈષ્ણવોનાં વસ્ત્રો હતાં અને જણાતું હતું કે તે હાલમાં અભ્યાસ કરતો હશે, તેમણે પોતાની સાથેના અંતેવાસીને ધીરેથી કહ્યું.

ભદ્રે ! હું શ્રી બાંકે બિહારીનાં દર્શન કરીને શીઘ્ર પાછા વળી રહ્યો છું. મહાપ્રભુએ કોઈની પ્રત્યે ધ્યાન આપ્યું નહીં. જણાતું હતું કે આજે તેઓ આ વૃદ્ધ પર કૃપા કરવા જ મંદિર પધાર્યા છે. વૃદ્ધે તેમના ખભા પર કરુણ હાથ મૂક્યા હતા. "તમે મારી સાથે આજે બેઠક પર આવશો."

આચાર્યના પગ ઉતરની ચાહ જોયા સિવાય

આગળ વધ્યાં. વૃદ્ધ સ્થિર નેત્રોથી આગળ વધતાં પગની તરફ જોતાં રહ્યાં.

તેમનું મન ઊભા-ઊભા ન જાણે ભૂતકાળની યાદોમાં ડૂબવા લાગ્યું. "હું પિતાનું કર્તવ્ય બજાવી ચૂક્યો, હવે તમોએ પુત્રનું કર્તવ્ય પૂરું કરવું જોઈએ" ઠકુર જોરાવરસિંહ આદર્શ પિતા, જાગીરદાર અને ક્ષત્રિય તરીકે રહ્યા છે. પુત્રોને તેમણે માત્ર પુસ્તકીય શિક્ષણ ન આપ્યું, પરંતુ તેમને વ્યવહારિક જ્ઞાન પણ આપ્યું અને નૈતિક દૃષ્ટિએ તેમને દેઠ બનાવ્યા પુત્રો હવે યુવકો બની ગયા છે. બંને પુત્રોનાં લગ્ન થઈ ગયા છે અને તેમણે જાગીરદારી સંભાળી લીધી છે. પ્રજાને માટે જો જોરાવરસિંહ હંમેશાં સ્નેહાળ પિતા રહ્યા છે તો તેમના પુત્રો સગા ભાઈ રહ્યા છે. પરંતુ હવે જોરાવરસિંહ વૃંદાવન જઈને તીર્થવાસ કરવા ઈચ્છે છે. તેમણે નિર્ણય કરી લીધો અંતે તેમનો નિર્ણય કદી બદલાયો હોય તો આજે બદલાય ને. પુત્રો, પુત્રવધૂઓ અને પ્રજાના સંકડે-હજારો લોકોને જે દુઃખ આજે જેમના અંગે થઈ રહ્યું છે તેવા તેમના દેવતા જેવા પિતા સાથે જ આટલા નિષ્કર છે કે તેમને છોડીને ચાલ્યા જ જશે ?

"પુત્રો જ્યાં સુધી સમર્થ ન બને ત્યાં સુધી પિતાએ તેમનું રક્ષણ, શિક્ષણ અને પાલન કરવું જોઈએ. પુત્રો સમર્થ બની જતાં પિતાએ સ્થાન ખાલી કરીને ભગવાનની સેવામાં જોડાઈ જવું જોઈએ." જોરાવરસિંહ સ્થિર અવાજમાં કહી રહ્યા હતા, "તમારા પ્રત્યેનું મારું કર્તવ્ય પૂરું થઈ ગયું. હવે મને પરમ પિતા પ્રત્યેનું કર્તવ્ય પૂરું કરવા દો."

"આપ અહીં રહીને ભજન કરો તો..." પુત્રો પિતાને જાણતા હોવાથી આ વાત કહેવાનું સાહસ કરી શકતાં ન હતા. એક પ્રજાજન યુવકે આ પ્રસ્તાવ કર્યો હતો. જોકે બધાંનાં હૃદય આ જ પ્રસ્તાવ કરવા ઈચ્છતા હતાં, પરંતુ વાણી અટકી રહી હતી.

"તમે બાબકો છો, એમ જોરાવરસિંહ બોલ્યા

અને તે યુવકની સામે જોઈને હસી પડ્યા. તમને હમણાં વૃંદાવન ધામ, લીલા પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની પાવન ધામનો મહિમા સમજાતો નથી. બીજું તમને એ પણ સમજાતું નથી કે અહીં રહેવા માટે આ ક્ષુદ્ર પ્રાણીમાં જેટલી શક્તિ હૃદયમાં જોઈએ તેટલી નથી. હું પ્રજાધામના માલિકનાં શ્રીચરણોમાં પડી જવા ઈચ્છું છું."

વાત આગળ વધારવા જેવી ન હતી. પ્રજાજનો, પરિજનો અને પુત્રોને દુઃખ તો થનાર જ હતું, છતાં પણ જોરાવરસિંહ પોતાના નિર્ણય વિશે દેઠ રહ્યા. તેઓ ઘર છોડીને વૃંદાવન આવી ગયા. તેમણે પુત્રોની વિનંતી સ્વીકારી લીધી હતી કે શરીરનિર્વાહનું ખર્ચ પુત્રો પાસેથી લેતાં રહેશે અને યમુના નદીની બાજુ વસતીથી થોડે દૂર એક નાની ગૂંપડી પણ તેમના પુત્રોએ બનાવી આપી હતી. ઘણી જ વિનંતીઓ કરવા છતાં પણ કોઈ સેવક તેમણે પોતાની સાથે લીધો નહીં.

પ્રાતઃકાળમાં યમુના નદીમાં સ્નાન કર્યા પછી જોરાવરસિંહ શ્રી બાંકે બિહારીના મંદિર જતાં રહેતાં અને રાત્રે પ્રભુનું શયન થાય ત્યાં સુધી ત્યાં જ રહેતા હતા. પાછળ જતી વેળાએ પૂજારી તેમને મહાપ્રસાદ અચૂક આપી દેતો હતો અને તે બદલ પૂજારીને જોરાવરસિંહના પુત્રો માસિક દક્ષિણા આપતા રહેતા હતા. જોરાવરસિંહ ગૂંપડી પર પાછળ આવ્યા બાદ ભગવાનનો પ્રસાદ ગ્રહણ કરતા.

જોરાવરસિંહને ભગવત્ ધામમાં નિવાસ, ભગવાનના નામના જપ અને ફક્ત એક વખત ભગવાનનો પ્રસાદ ગ્રહણ કર્યા સિવાય કોઈક વખત જ કોઈ બીજાની સાથે કંઈ બોલવાની ફરસદ મળતી હતી. તેઓ પૂરતા પ્રમાણમાં બોલતા હતાં, પરંતુ કેવળ શ્રી બાંકે બિહારીની સન્મુખ જ જપ સિવાય ઘણું બધું બોલતા હતા. તેઓ મોટેભાગે મંદિરના દરવાજાની પાસે બેઠાબેઠા બોલતાં રહેતા હતા. કોઈ વાર રોતાં જતાં અને બોલતાં હતા, પ્રાર્થના કરતા હતા અને ઠપકાભરી

વિનવણી પણ કરતા હતા.

"તમે કંજૂસ બની ગયા છે. મારા જેવા એક પ્રાણીને તીર્થવાસ આપવામાં તમારું શું બગડી જાય છે ? તમો મારા માટે જ કેમ કઠોર બન્યા છો ?" આમ ખબર નહીં કે જોરાવરસિંહ શું-શું કહેતાં રહેતાં હતાં. પરંતુ કહેવાનો એક જ વિષય હતો કે તેઓ તીર્થવાસ ઇચ્છે છે.

જે બીજા લોકોને પોતાના સાન્નિધ્ય માત્રથી પવિત્ર કરી દે તે તીર્થ છે. જોરાવરસિંહની આ વ્યાખ્યા તેમની પોતાની નથી. બધાં શાસ્ત્રો તીર્થ વિશે આ જ વ્યાખ્યા આપે છે. પરંતુ જોરાવરસિંહની માન્યતા છે કે જ્યાં સુધી હૃદયમાં ક્રમ, ક્રોધ, લોભ, મોહ મદ, મત્સર, અહંકાર આદિનો લેશમાત્ર અંશ છે ત્યાં સુધી તીર્થમાં રહેવાં છતાં પણ તીર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ વ્યાખ્યા જોરાવરસિંહની છે. તમે તેને માની લો તેવો મારો આગ્રહ નથી. પરંતુ તેઓ ખોટું પણ કહેતા નથી. દેવતા બન્યા સિવાય દેવતા મળતાં નથી. તીર્થસ્વરૂપ બન્યા સિવાય તીર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ફક્ત શરીર તીર્થમાં ચાલી જાય કે રહે, એ તીર્થવાસ નથી. તીર્થસ્વરૂપ શ્રી બાંકે બિહારીનાં શ્રીચરણ હૃદયમાં પ્રગટ થઈ જાય તો તીર્થવાસ પ્રાપ્ત થયો ગણાય.

એક અડિયલ ભક્તે એક ભારેખમ વ્યાખ્યા બનાવી લીધી અને તે તેના પર અડગ રહ્યો. શ્રી બાંકે બિહારીજી તો એવા જ છે કે તેમની સમક્ષ બધાની અવળીસવળી હક નભી જાય છે. પરંતુ મહાપ્રભુ શ્રી વલ્લભાચાર્ય આ વૃદ્ધ ક્ષત્રિયને પોતાની બેઠક પાસે ખૂબ જ આદરની સાથે બેસાડીને તેમની વાતો એકગ્રતાથી સાંભળી રહ્યા છે. શું આ કોઈ ઓછા આશ્ચર્યની વાત છે ?

"ઘડુર, તમારામાં ક્રમ, ક્રોધ, મોહ આદિ કોઈ દોષ ક્યાં છે ?" એક વખત સમગ્ર વિદ્વાન વર્ગ ચોંકી ઊઠ્યો શું તેમની સન્મુખ જે આ પાગલ જેવો વૃદ્ધ બેઠો છે, તે શું વાસનાશૂન્ય અને મનોવિકારોથી મુક્ત છે ? મહાપ્રભુ તો કહી રહ્યા હતા, "તમે તીર્થમાં છો, ક્યારથી તીર્થવાસી છો ?"

"હું ભૂલ્યો નથી કે હું ક્ષત્રિય છું જાગીરદાર

છું કોઈ અપમાન કરે તો કદાચિત્ હું સહન કરી શકીશ નહીં અને મારા હૃદયમાં શ્રી બાંકે બિહારીજીનાં દિવ્ય ચરણ..."

"તમારા હૃદયમાં તે દિવ્યચરણ હંમેશ માટે બિરાજમાન છે. એ વાત બીજી છે કે તેની પ્રાપ્તિ તરસને વધારતી રહે છે." આચાર્યશ્રી પ્રેમપૂર્ણ અવાજમાં કહી રહ્યા હતા, જોરાવરસિંહ જેણે સંયમ, સદાચાર, તિતિક્ષા, ઈન્દ્રિયો અને મનનો નિગ્રહ કર્યો છે તથા સતત ભગવત્ સ્મરણ કર્યું છે તેણે તીર્થ મેળવ્યું છે. તેનો તીર્થવાસ સાચો તીર્થવાસ છે. મહાપ્રભુના મુખમાંથી નીકળી રહેલ વાણીને ત્યાં બધા હાજર રહેલા લોકો ધ્યાનથી સાંભળી રહ્યા હતા. યુગાવતારની લીલાભૂમિ અને દેવતાઓની તપોભૂમિમાં માત્ર રહેવાથી મન, પ્રાણ, ચેતના પ્રકાશમય લોકમાં જઈ પહોંચે છે. તમે ધન્ય છો કે તમોએ અહીં રહેવાનો સંકલ્પ લીધો. આમ તો બધા લોકો શરીરથી રહેતાં હોય છે. પરંતુ તમે વિચારો અને ભાવનાઓથી તેમજ સમગ્ર અંતઃકરણપૂર્વક તીર્થ ચેતનામાં ડૂબવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો, એટલે તમે ખરેખર તીર્થવાસ કરી રહ્યા છો. તમે તીર્થમાં છો અને તીર્થ તમારામાં છે. તમારાં દર્શન બીજા લોકોને પવિત્ર બનાવે છે.

દેવ ! પ્રભુ ! વૃદ્ધ આમ બૂમ પાડી ઊઠ્યા પોતાની પ્રશંસા સાંભળવી તેમને માટે અસહ્ય બની ગઈ.

શ્રી બાંકે બિહારીજી તમારા જ છે ને ? મહાપ્રભુએ પ્રસંગને વાળી લીધો. કેમ ન હોય ? જોરાવરસિંહના અવાજમાં ક્ષાત્રતેજ આવ્યું તેઓ દુનિયાના સ્વામી છે અને હું તેમની દુનિયામાં છું તો તેઓ મારા જ છે.

તેઓ તમારા છે, એટલા માટે તમને હંમેશ માટે તીર્થ પ્રાપ્ત છે. મહાપ્રભુની વ્યાખ્યા જોરાવરસિંહ કરતાં પણ અદ્ભુત હતી. "ભગવદ્ વિશ્વાસ છે તો તીર્થ હંમેશ માટે પ્રાપ્ત છે અને ભાવનાઓ તીર્થ ચેતનામાં સ્નાન ન કરી શકે અને મન ત્યાંના અવિષ્કૃતા દેવના સ્મરણમાં ભીજાઈ ન શકે તો તીર્થ પણ અપ્રાપ્ય જ છે."

"... ગોળી પીઠ ઉપર ન વાગે"

(સદ્વિચાર સદ્કર્મ તેમજ સદ્સાહસની સત્યઘટનાઓ ભાગ-૧ પર આધારિત)

"મા, હું લશ્કરમાં ભરતી થઈ ગયો છું" એકએક ફૂટેલી બંદૂકના ઘડકાની માફક પુત્રે કહ્યું. માનું કાળજું ધવાયેલ પક્ષીની માફક ફફડી ઊઠ્યું. "શું કહે છે, બેટા ! તું જ મારો એક વિધવા માનો ઘડપણનો સહારો છે."

"ઠીક કહી રહ્યો છું મા ! જ્યારે માતૃભૂમિ ઉપર સંકટ આવે ત્યારે શું તેનો સપૂત તેની રક્ષા નહીં કરે ? તારે તો પ્રસન્ન થવું જોઈએ, મા ! તારો પુત્ર દેશને માટે કામ આવશે."

"તું સાચું કહે છે, બેટા ! બધી માતાઓ મારી માફક વિચારવા લાગશે તો દેશની રક્ષા કોણ કરે ?" જનની હવે તેની બધી દુર્બળતાઓ ત્યજી ચૂકી હતી. "સેનામાં ભરતી થઈ ગયો તે સારું કર્યું, પણ ધ્યાન રાખજે, છાતી ઉપર હજાર ગોળીઓ ખાઈ લેજે પણ પીઠ ઉપર એક પણ ગોળી ખાઈને મારા દૂધને લજવતો નહીં"

"આ શું બોલ્યા માતા ? તમારાં જેવી વીર માતા પાસેથી મેં આવું જ સાંભળવાની આશા રાખી હતી." બેટાએ ગર્વથી છાતી ફુલાવતાં કહ્યું.

આશારામ ત્યાગી નામનો કોલેજનો વિદ્યાર્થી ભારત-ચીન યુદ્ધ સમયે સેનામાં ભરતી થઈ ગયો. ૧૯૪૨ના યુદ્ધમાં વીરતા પ્રદર્શિત કરવાના કારણે તેને બદતી આપીને મેજર બનાવી દીધો. ૧૯૪૪માં માએ ઘણી આશાઓ સાથે તેનાં લગ્ન એક સુંદર અને સુશીલ કન્યા કવિતા સાથે કરી દીધાં. કવિતા તેના નામની માફક જ ભાવનાશાળી હતી. લગ્નની મહોદીનો રંગ પણ હજુ ગયો નહોતો કે ભારતીય નારીની કસોટીનો સમય આવી પહોંચ્યો. પાકિસ્તાને ભારતને અપમાનિત કરવાનું શરૂ કર્યું. યુદ્ધ આરંભાઈ ગયું. લગ્નના બહાના હેઠળ લેવામાં આવેલ રજાઓ પૂરી પણ નહોતી થઈ કે યુદ્ધનું આમંત્રણ આવી પહોંચ્યું. આશારામ કવિતાની પાસે વિદાય માગવા ગયો - "વીર

પત્નીની માફક વિદાય આપજે પ્રિયે ! જોજે, ક્યાંય આંખમાં આંસુ ન લાવી દેતી કે જેથી તે આંસુ કર્તવ્ય નિભાવતી વખતે મારી કમજોરી બની જાય" અને તે મહોદીભર્યા હાથે પતિને માથે તિલક કરી વિદાય કર્યાં.

અમેરિકન પેટન ટૅકોના બળે જોર કરી રહેલા પાકિસ્તાને જોરદાર આક્રમણ કર્યું. આ મશીની દૈત્યોને જોઈને મોરચા ઉપર હજાર રહેલા આશારામનું લોહી ઊકળી ઊઠ્યું. તેણે પોતાના સાથીઓ સામે પ્રતિજ્ઞા કરી કે તે આ ટૅકોને તોડીને જ દમ લેશે. તેના આ સંકલ્પે તેમનામાં પણ જુસ્સો ભરી દીધો અને તેમણે પણ બેવડા જુસ્સાથી આક્રમણ કર્યું. જેને મૃત્યુનો ભય નથી તેની સામે પેટન ટૅકોની શી વિસાત? જોતજોતામાં ટૅકોનો ભૂકો થવા લાગ્યો. ભારતીય સૈનિકોનો આત્મવિશ્વાસ બુલંદ થવા લાગ્યો. એકલા આશારામે જ ચાર ટૅકોનો વિનાશ કરી દીધો.

પાકિસ્તાનીઓ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા હતા કે આ શું થઈ રહ્યું છે ? ભારતીય સૈનિકોના મનોબળ સામે તેમના ભાડૂતી લોખંડના રાક્ષસો નકામા થઈ રહ્યા હતા. તેઓ આ પરાજયથી ખીજાઈ ઊઠ્યા. તેમણે જોયું કે એક ભારતીય સૈનિકનું સાહસ જ તેમના સાથીઓનું બળ બન્યું છે, તેને જ પૂરો કરી દેવો જોઈએ. તે સૈનિક બીજા કોઈ નહીં, મેજર આશારામ ત્યાગી જ હતા. અચાનક પાકિસ્તાનીઓએ મેજર આશારામને ઘેરી લીધા. ચારે બાજુથી તેમની ઉપર ગોળીઓ વરસવા લાગી, ત્યારે તેમને માતાના એ શબ્દો યાદ આવી ગયા, "બેટા..." પીઠ ઉપર એક પણ ગોળી... મોત સામે છે, તેમણે વિચાર્યું. "તેનું હસીને સ્વાગત કરવું જોઈએ" તેઓ તીવ્ર ગતિની પાસેની એક પેટન ટૅક તરફ ધસી ગયા અને પોતાના ગ્રેનેડના (બોંબના) અચૂક નિશાનથી તેનો

ભૂકસે કરી દીધો. ત્યારે ગોળીઓનું જાણે કે એક પૂર આવ્યું. તેમનું શરીર ચારણી થવા લાગ્યું. ઘાયલ અવસ્થામાં તેમને ચિકિત્સાલયમાં લાવવામાં આવ્યા ડોક્ટરોએ ઘણી મહેનતે તેમને હોશમાં લાવવામાં સફળતા મેળવી. છેલ્લી ઈચ્છા પૂછી - "મારી માને મારી લાશ બતાવી દેશો કે તેના બેટાએ પીઠ ઉપર એક પણ ગોળી નથી ખાધી."

સ્વ. મેજર આશારામ ત્યાગીને તેમની આ અદ્ભુત વીરતા માટે ભારત સરકાર દ્વારા મહાવીર ચક્ર (મરણોપરાંત)થી સન્માનવામાં આવ્યા. તેમનું આ બદિલાન આપણને રાષ્ટ્ર પ્રત્યેના આપણા કર્તવ્યને યાદ અપાવતું રહેશે.

જપનું વિજ્ઞાન

લયબદ્ધ, ક્રમબદ્ધ, દિશાબદ્ધ ઢંગથી ઉચ્ચાર કરેલો શબ્દ એટલો બધો શક્તિશાળી બની જાય છે કે તેને સમજાવવો મારા માટે મુશ્કેલ છે. પરંતુ વિજ્ઞાન સંબંધી માહિતી દ્વારા હું આપને સમજાવું છું કે વારંવાર એક જ શબ્દને, એક જ ગતિથી, એક જ ચક્રને ફેરવવામાં આવે તો તેના દ્વારા "સેન્ટ્રીફ્યુગલ ફોર્સ" પેદા થાય છે. શ્રેષ્ઠ શબ્દોની ગૂંથણી અને વારંવાર તેના ઉચ્ચારણના માધ્યમ દ્વારા આપણી અંદર પણ પ્રચંડ "સેન્ટ્રીફ્યુગલ ફોર્સ" (આંતરિક બળ) પેદા થતો જાય છે. તેની સાથે સાથે વારંવાર એક જ શબ્દનું ઉચ્ચારણ એક મનોવૈજ્ઞાનિક તથ્ય પણ છે. પેરાસાઈકોલોજી (પરામનોવિજ્ઞાન) અને મેટાફીઝીકલ પ્રમાણે આપણી ચેતના ચાર ભાગોમાં વહેંચાયેલી છે. જેને પ્રશિક્ષિત અને જાગ્રત કરવા માટેના ચાર આધાર અને ચાર સ્તર છે. તેનો પહેલો સ્તર 'લર્નિંગ' ના નામથી ઓળખાય છે. આ સ્તર એવો સ્તર છે કે જેના દ્વારા કોઈ વાતને સમજાવી દેવાથી તેની જાણકારી માત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, જેમકે આપણને જણાવી દેવામાં આવે કે ઋષિકેશ અહીંથી ૨૨ માઈલ દૂર છે. બસ, એનાથી આપણને જાણકારી પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. બીજો સ્તર એ છે કે જેને આપણે 'રિટેશન' ના નામથી ઓળખીએ છીએ. અર્થાત્ પ્રસ્તુત જાણકારીને સ્વભાવનું અંગ બનાવી લેવું જે વાતને આપણે નિરંતર કરતા રહીએ છીએ તે બાબત ઘણા દિવસો પછી આપણા સ્વભાવમાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે અને આદતમાં સામેલ થઈ જાય છે. તેને રિટેશન કહેવામાં આવે છે. એક બીજો સ્તર છે જેમાં ઘણી બધી ચીજવસ્તુઓ દબાઈને પડેલી હોય છે અને ખૂબ મુશ્કેલીથી ક્યારેક ક્યારેક એ આપણને યાદ આવતી હોય છે. આ સ્તર છે ચેતનાનું, ચેતનાના આ સ્તરમાં ઘણી બધી ચીજો દટાયેલી છે, જેને આપણે ભૂલી ગયાં છીએ. ભૂલાઈ ગયેલી આ ચીજવસ્તુઓ ઉપર જ્યારે આપણે જોર આપીએ છીએ, તેના પર પ્રકાશ ફેંકીએ છીએ તો તે સ્મૃતિ જાગૃત થઈને આપણી સામે આવે છે, જાગૃત થાય છે તેને આપણે 'રીકોલ' કહીએ છીએ અને તેનું છેલ્લું સ્તર છે - 'રીકોન્શન'. રીકોન્શન એને કહેવામાં આવે છે કે જેમાં માન્યતાઓ, શ્રદ્ધાઓ, આસ્થાઓ, નિષ્ઠાઓ અને વિશ્વાસ સ્થિત હોય છે. એક પછી એક સ્તર જાગૃત થતો ચાલ્યો જાય છે.

જપ દ્વારા, ઉપાસના દ્વારા આપણા જીવાત્માને એ સ્તર સુધી લઈ જવો પડે છે કે જેમાં 'રીકોન્શન'ની સ્થિતિ પેદા થઈ જાય છે.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

વાતાવરણને શુદ્ધ કરવાની યુગશિલ્પીઓની જવાબદારી ગાયત્રીજયંતી, જૂન, ૧૯૮૫

(પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે આ સંદેશ વીડિયો ટેપના માધ્યમથી પોતાની હીરકજયંતીના અવસર પર ગાયત્રીજયંતી, જૂન, ૧૯૮૫માં આપ્યો હતો)

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથોસાથ બોલો :

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો
દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

દેવીઓ ! ભાઈઓ ! આ સમય એવો છે કે જેને સામાન્ય ન ગણતાં અસામાન્ય કહેવો જોઈએ. આ યુગ સંધિનો સમય છે. યુગ બદલાઈ રહ્યો છે. આપને ખબર છે કે યુગ બદલાય છે ત્યારે કંઈ ને કંઈ પરિવર્તન અવશ્ય થાય છે. જ્યારે બાળકનો જન્મ થાય છે ત્યારે પ્રસવની અસહ્ય પીડા થાય છે. જૂનો યુગ જઈ રહ્યો છે અને નવો યુગ આવી રહ્યો છે. આવા સમયમાં બે ક્રમ થાય છે, એકનું સર્જન થાય છે અને બીજાનું વિસર્જન થાય છે. પરિવર્તનના આ સંધિકાળમાં શાનું વિસર્જન થવાનું છે. બાઈબલમાં જે કહ્યું છે તે મુજબ વિસર્જન થનાર છે, "સેવન ટાઈમ આવશે અને દુનિયા બરબાદ થઈ જશે." ઈસ્લામ ધર્મના કુરાનમાં આ વિશે કહેવાયું છે, "ચૌદમી સદી આવશે અને દુનિયા બરબાદ થઈ જશે." ભવિષ્ય પુરાણમાં આ લખ્યું છે, "દુનિયા એ વળાંક પર આવશે કે જ્યાં સંપૂર્ણ રીતે બરબાદ થઈ જશે." આ બરબાદીનો સમય છે અને સર્જનનો પણ સમય છે. આ યુગ પરિવર્તનનો અને સંધિકાળનો સમય છે.

સંધિકાળમાં સર્જન અને વિનાશનું કાર્ય સાથોસાથ ચાલે છે. આજકાલ પણ એક બાજુ સર્જન થઈ રહ્યું છે તો બીજી બાજુ બરબાદી થઈ રહી છે. મકાન બનાવવાનું હોય છે ત્યારે પાયો

ખોદનારા પાયો ખોદે છે અને ચણતર કરનારા ચણતર કરે છે. એક બાજુ ખોદવાનું કામ શરૂ થાય છે તો બીજી બાજુ પૂરવાનું કામ શરૂ થઈ જાય છે. આજકાલ સર્જન અને વિસર્જનનાં બે કામ એક સાથે શરૂ થઈ રહ્યાં છે. આ કામ શરૂ થાય છે ત્યારે કોઈ મોટી જરૂરિયાત જણાય છે. બાળકના જન્મ વખતે દાયણની જરૂરિયાત જણાય છે. ડૉક્ટરની અને નર્સની જરૂરિયાત જણાય છે. દેખભાળ કરવા માટે લોકોની જરૂરિયાત જણાય છે. આ રીતે બદલાતા સમયમાં ઘણી બધી દેખભાળ કરવાની જરૂરિયાત છે. ઘણું બધું બગડનાર છે. આપને ખબર નથી કે 'નેચર' નારાજ થઈ ગઈ છે. 'નેચર' નારાજ થવાથી ક્યાંય મોટું પૂર આવે, ક્યાંય અતિવૃષ્ટિ થવા લાગે છે તો ક્યાંય દુષ્કાળ પડવા લાગે છે. ક્યાંય તોફાન આવે છે અને ક્યાંય ભૂકંપ થાય છે. ક્યાંય શું થાય છે તો ક્યાં અન્ય ? દરેક તરફથી નેચર આપણા કાર્યથી નારાજ થઈ ગઈ છે. વાતાવરણ પણ એવું બની ગયું છે કે જે નવી પેઢીનાં નવાં બાળકો જન્મે છે તે જન્મથી એવા કુસંસ્કાર લઈને આવે છે કે માબાપ અને શિક્ષકનું કહેવું માનતા નથી. નાનીસરખી ઉંમરથી જ એવી ખરાબ હરકતો શરૂ દે છે કે હેરત પામી જવાય છે. આ બધો ખરાબ વાતાવરણનો પ્રભાવ છે.

એનાથી બચવા માટે વાતાવરણને શુદ્ધ કરવાનું કેટલુંક કામ શરૂ કરી દીધું છે. કેટલાંક કામ અમે અમારી જવાબદારી પર લીધાં છે અને

કેટલાંક કામ આપની જવાબદારી પર રાખ્યાં છે. અમે ભગીરથના જેવી તપશ્ચર્યા કરવાની જવાબદારી હાથ ધરી છે. ભગીરથે તપશ્ચર્યા કરી તો શું થયું ? તેમની તપશ્ચર્યાથી ગંગા સ્વર્ગલોક પરથી પૃથ્વી પર આવી. ગંગા જ્યારે જમીન પર વહી ત્યારે દરેક જગ્યા પર હરિયાળી છવાઈ ગઈ, વૃક્ષો પેદા થઈ ગયાં, બગીચા બની ગયાં, ઘઉં પેદા થઈ ગયા. આમ ભગીરથે જે રીતે તપ કર્યું હતું, બરાબર તે જ રીતે એક તપ અમે પણ કરી રહ્યાં છીએ. એક સમય એવો હતો, જ્યારે દૈત્યોએ દેવતાઓને મારીને ભગાડી દીધા હતા અને દેવતા ગભરાઈને આમતેમ ફરી રહ્યા હતા. દૈત્યોએ સ્વર્ગલોક પર અધિકાર મેળવી લીધો હતો. દેવતાઓ બ્રહ્માજીની પાસે પહોંચ્યા. તેમણે કહ્યું, "ધરતી પર મહર્ષિ દધીચિ નામના એક તપસ્વી રહે છે. તેમની શરીર-રચના એવી છે કે જો તેમનાં હાડકાંમાંથી ઈન્દ્ર વજ્ર બનાવવામાં આવે તો તે ઈન્દ્ર વજ્રથી તમો રાક્ષસોનો સામનો સરળતાથી કરી શકશો. તેમણે તે મુજબ જ કર્યું. દધીચિએ એવું વિશેષ તપ કર્યું હતું કે જેથી તેમનાં હાડકાંમાંથી બનેલ વજ્ર દ્વારા વૃત્તાસુર જેવા ભયંકર રાક્ષસોને મારી શકાય અને તેમનાથી છુટકારો મેળવી શકાય. અમે પણ એમ જ કહી રહ્યાં છીએ. આજકાલ અમારું આ જ કાર્ય છે. બે વર્ષ પૂરાં થઈ ગયાં છે. બે વર્ષથી અમે મૌન પાળ્યું છે અને એકાંતમાં રહીએ છીએ. થોડુંક અમારું કામ કરીએ છીએ અને ભગવાનનું ભજન કરીએ છીએ. આ રીતે અમારી તપશ્ચર્યા અને એકાંત સેવન ચાલી રહ્યું છે.

આ કામ તો અમારી અને તમારી જવાબદારીનું છે. તમારે પણ કંઈ કરવું જોઈએ. શું તમે નહીં કરશો ? રાણી માખી મધપૂડામાં બચ્યાં પેદા કરી લે છે, પરંતુ તે એકલી જ બધું કામ થોડું જ કરી લે છે ? બીજા માખીઓ જ્યાંત્યાંથી ફૂલોનો રસ એકઠો કરીને લઈ આવે છે. લગ્નમાં સેનાપતિ હોય છે, લગ્ન થાય છે,

પરંતુ એકલા સેનાપતિના કારણે જ યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. લડનારા તો સૈનિકો હોય છે, લંકા પર ચઢાઈ કરતાં પહેલાં સમુદ્ર પર પુલ બનાવવામાં આવ્યો હતો. પુલ એકલા નલનીલે ક્યાં બનાવ્યો હતો ? તેમની સાથે કેટલાંય રીંછ અને વાનરો હતાં. શું મહાભારતનું યુદ્ધ એકલા અર્જુને લડ્યું હતું ? ના તેમની સાથે અનેક સાથીદારો હતા. શું ગોવર્ધન પર્વત એકલા કૃષ્ણએ ઉઠાવ્યો હતો ? ના. ગોવાળિયાઓએ પોતપોતાની લાકડીનો ટેકો આપ્યો હતો. ભગવાન બુદ્ધે જે ધર્મ પ્રવર્તન ચલાવ્યું હતું તે શું એકલા હાથે ચલાવ્યું હતું ? ના, બૌદ્ધ ભિક્ષુકોની સાથે મળીને ચલાવ્યું હતું. ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહ કર્યો હતો અને સ્વરાજ્ય મેળવ્યું હતું. આ સ્વરાજ્ય શું એમ. જ મેળવ્યું હતું ? ના, તેમાં હજારો મનુષ્યોનો સહયોગ હતો. અમારી તપશ્ચર્યા પણ આ જ રીતે ચાલી રહી છે. એકલી ચાલતી નથી. અમારા કુટુંબીઓએ, ભાઈઓએ, ભત્રીજાઓએ, બાળકોએ, વડીલોએ, અમારી ઉંમરના બધા અનુયાયી પરિજનોએ કામ કરવું પડશે. શું કામ કરવું પડશે? આ અમારી ઉંમરનું પંચોતેરમું વર્ષ છે. હીરક-જયંતી વર્ષ છે. આ હીરકજયંતી વર્ષમાં અમે અમારા પ્રત્યેક કાર્યકર્તાને કેટલાંક કામ સોંપ્યાં છે. એ બધાં કામ એવાં છે કે હાલમાં કરવાનાં છે. ક્યાં ક્યાં કામ સુપ્રત કર્યાં છે.

અમે પહેલું કામ નાલંદા અને તક્ષશિલા વિશ્વવિદ્યાલયની પદ્ધતિ મુજબ એક લાખ ધર્મ-પ્રચારકો બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આ કામ સૌથી મોટું છે, કારણ કે આ પ્રચારકો જો બગાડવા માટે તત્પર છે તો દુનિયાને બરબાદ કરી દે છે. તેઓ નશાપોરી, વ્યભિચાર અને કેટલાંય બરબાદીનાં કાર્યો શીખવાડી દે છે. જો તેઓ સારી વાતો શીખવાડવા માટે તૈયાર થઈ જાય છે તો તેઓ સારામાં સારી વાતો શીખવી દે છે. તેમને સારી વાતો શીખવવાનું આવડતું ન હોય તેવી વાત નથી. સમગ્ર સંસારમાં સારી

વાતો શીખવાડવા માટે એક લાખ મનુષ્યોની જરૂરિયાત છે. એનાથી ઓછામાં ક્રમ ચાલશે નહીં ક્યારેક ગાંધીજીએ કહ્યું હતું "સૌ મનુષ્યો મળી જાય તો અમારું ક્રમ થઈ જશે." અમારું ક્રમ થશે નહીં ક્રરણ કે હિન્દુસ્તાનનાં સાત લાખ ગામડાં છે. હવે એક મનુષ્યને સાત ગામડાં તો આપીશું જ, એથી એક લાખ મનુષ્યો સિવાય અમારું ક્રમ ચાલશે નહીં અમે એક લાખ મનુષ્યોને શિક્ષિત કરવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું છે. એના માટે અમારા મિત્રો, સહયોગીઓ અને પરિજનોએ એક ક્રમ એ કરવાનું છે કે તેઓ પોતાના ક્ષેત્રમાંથી શિક્ષકની ટ્રેનિંગ માટે એક એક કાર્યકર્તા મોકલી આપે. અમે તેમને યુગશિલ્પીની એક મહિનાની તાલીમ આપીશું અને તે તાલીમ દરમિયાન સંગીતના માધ્યમથી સમગ્ર ક્ષેત્રની જનતાને નવા યુગનો સંદેશો પહોંચાડવા માટે સમર્થ બનાવી દઈશું.

હવે પછીનો અમારો તાલીમી કાર્યક્રમ વ્યાખ્યાનકેન્દ્રી ન રહેતાં સંગીતપ્રધાન હશે. ગાયનની વિષયવસ્તુ સંગીતપ્રધાન બનાવીશું. તમે બધાં એક ક્રમ એ કરો કે આપના ક્ષેત્રમાંથી આવેલા મનુષ્યો હોશિયાર, સમયદાની, સેવાભાવી અને શીખવા માટે તત્પર પણ હોય, કોઈ વૃદ્ધ કે બીમાર માણસ મોકલશો તો તે શું શીખશે ? જે માણસ ચાલી શકતો નથી કે જોઈ શકતો નથી એવો માણસ શું કરશે ? આપને ત્યાંથી હોશિયાર માણસને યુગશિલ્પી શિબિરમાં મોકલશો તેવી પ્રાર્થના છે અને તે માણસ અહીંથી શીખીને જશે ત્યારે પોતાને ત્યાં એક વિદ્યાલય બનાવશે. તે વિદ્યાલય પ્રચારક વિદ્યાલય હશે. તેમાં સંગીતનું શિક્ષણ, વ્યાખ્યાન આપવાની તાલીમ અને યજ્ઞ કરાવી શકે તેનું શિક્ષણ પણ આપવામાં આવશે. જન્મજયંતીઓ મનાવવાનું પણ શીખવાડવામાં આવશે. તે કાર્યકર્તા તેના સમગ્ર ક્ષેત્રમાં જાગૃતિ લાવશે અને યુગનો સંદેશો લોકોને સંભળાવશે. આ ક્રમ તમો બધાએ હળીમળીને કરવાનું છે.

નાલંદા અને તક્ષશિલા વિશ્વવિદ્યાલયની માફક આપણે એક લાખ પ્રચારકો તૈયાર કરીએ અને એ પ્રચારકોને પ્રત્યેક ગામમાં મોકલીને એવું વાતાવરણ બનાવીએ કે જેથી પ્રત્યેક માણસને તેના આજના કર્તવ્ય વિશેનું જ્ઞાન મળે. આજે આપણી જવાબદારી શી છે ? અને આજે આપણે શું કરવું જોઈએ ? એના માટે માણસને ઉઘડીને, જાગૃત કરીને, ચેતનવંતો બનાવીને તૈયાર કરી દઈએ. પ્રજ્ઞ પ્રશિક્ષણ વિદ્યાલયની બાબતમાં અખંડ જ્યોતિના સંપાદકીય લેખોમાં લખવામાં આવ્યું છે અને અનેક જગ્યા પર બતાવવામાં આવ્યું છે કે તમારા ગામમાં એક વિદ્યાલય ચલાવવું જોઈએ. તેમાં સંગીતની એક ટીમ હોવી જોઈએ. એક માણસ સંગીત ગાઈને ક્રમ ચલાવી શકે નહીં. કેટલાય માણસો મળી જાય તો વિચારોનો વિસ્તાર ઠીક રીતે થાય છે અને ગાવાનું વાતાવરણ પણ બની જાય છે. આ પહેલું ક્રમ થયું ગણાય.

બીજું ક્યું ક્રમ છે ? એક લાખ યજ્ઞ કરવાના છે. આ એક લાખ યજ્ઞ કેવી રીતે થશે ? અમાસ, પૂર્ણિમા, અગિયારસ કે રવિવારનો કોઈ એક દિવસ તમારી સુગમતા મુજબ નક્કી કરો અને કોઈ એક સ્થાન પર આપ યજ્ઞ કરી શકો છો. તે દિવસે આપ પાંચ કુંડની વેદીઓ બનાવી લો અને હવન કરી દો. અમે હવનને ઘણો જ સુગમ બનાવી દીધો છે. તે ખૂબ ખર્ચાળ અને પંડિતોવાળો હશે નહીં કે જેમને વધુ દક્ષિણા આપવી પડે. તમે બધા હળીમળીને યજ્ઞમંડપ બનાવશો અને સાથે રહીને શ્લોકો બોલશો. ચોવીસ આંગળ લાંબી અને ચોવીસ આંગળ પહોળી તેમજ ત્રણ આંગળ ઊંચી ચોરસ વેદી બનાવી લો. એ વેદી પર રંગોળી પૂરી દો અને હવન કરો. તમારી પાસે હવનસામગ્રી ન હોય તો તમે ગોળ અને ઘી મેળવીને બોર જેવડી ગોળીઓ બનાવી લો. એની સુગંધથી વાતાવરણ સુગંધિત અને પવિત્ર બની જશે, ક્રરણ કે ઘી,

ગોળ ને ખાંડમાં એવા વિશેષ ગુણ છે કે જેને લોકોની બીમારીઓને દૂર કરવા માટેની ઉપયોગી વસ્તુ માનવામાં આવી છે. એને હવન-સામગ્રીમાં પણ ભેળવી શકાય છે. અનાજના માટે અમે પહેલાથી જ મનાઈ કરી છે. ઘઉં, તલ, જવ અને ચોખાને સળગાવવા ન જોઈએ. અનાજ સળગાવવાનો અમારો સખત વિરોધ છે. જે વસ્તુ મનુષ્યના માટે ખાવાની છે તેમની તમે હવન કરો એવું અમે કદી કહ્યું નથી. અમારો આ હવન ઘણો સરળ અને સુગમ છે.

એની સાથે જન્મદિવસો પણ મનાવવા જોઈએ. આપણા ગાયત્રી પરિવારના ચોવીસ લાખ મનુષ્યો છે. તે ચોવીસ લાખ મનુષ્યો પૈકી એક એકનો એક-એક દિવસ મનાવીએ તો ચોવીસ લાખ યજ્ઞો થઈ શકે છે. ચોવીસ મનુષ્ય પાછળ એક યજ્ઞ કરીએ તો એક લાખ યજ્ઞ થઈ શકે છે. યજ્ઞ કરવાનો અર્થ એ નથી કે ભારે ખર્ચ કરીએ અને મોટું સરઘસ અને રેલી કાઢીએ. મોટા સો-સો કુંડા એકાવન કે પચીસ કુંડા યજ્ઞો થઈ શકે. પરંતુ અમે એની સખત મનાઈ કરી છે, કારણ કે આ જમાનામાં મોટા યજ્ઞો કરવાથી ભારે ખર્ચ થાય છે. મોટા યજ્ઞોમાં જે સામાન વપરાય છે અને તેમાં જે લૂંટમાર થાય છે અને જે રીતે ક્ષણો એકઠો થાય છે તેને લોકો હજમ કરી જાય છે. એના અમે ભારે વિરોધી છીએ. કેટલાક લોકોએ અમારી પાસે આવીને કહ્યું કે અમે સો કુંડી યજ્ઞ કરીશું. અમે બિલકુલ મનાઈ કરી. એક હજાર કુંડી યજ્ઞની પણ મનાઈ કરી. અમે કહ્યું પાંચ કુંડી યજ્ઞથી મોટાની જરૂર નથી. અમારું જે લોકો કહ્યું માને છે તેમને અમે પાંચ કુંડી યજ્ઞથી મોટા યજ્ઞ કરવાની રજા આપતા નથી. જે લોકો અમારી વાત માનતા નથી તેમને અમારી કોઈ આજ્ઞા, સલાહ કે સહયોગ નથી. જે વેદીની રચનામાં એક-બે રૂપિયા ખર્ચ થાય છે એવા પાંચ કુંડી યજ્ઞ તમે મજાથી કરી શકો છો. આ રીતે આ

વર્ષમાં એક લાખ હવન જરૂરથી પૂરા થઈ જશે. આ દુનિયાના ઈતિહાસમાં એક અનોખી વાત થશે કે એક લાખ કુંડનો યજ્ઞ થયો હતો. એનો એક રસ્તો એ પણ હોઈ શકે છે કે દરેક જગ્યાએ મહિનામાં એક વખત પાંચ કુંડનો હવન કરી લઈએ, જેમાં સંગીતપ્રવચન અને પ્રજ્ઞાપુરાણની કથા પણ હોય. બસ પ્રત્યેક મહિને એક સંમેલન અને પાંચ કુંડનો યજ્ઞ એટલું પૂરતું છે.

આ પ્રકરના એક લાખ યજ્ઞો કરવાની અમારી યોજના છે. અમારી પાસે વાહનો છે. અહીંથી ગાડીઓમાં જ્યાં જ્યાં મોટાં આયોજનો હશે ત્યાં પ્રચારક ટોળીઓને મોકલવામાં આવશે. તે ગાડીઓનો માત્ર પેટ્રોલ ખર્ચ આપવો પડશે, બીજો કોઈ ખર્ચ આપવો પડશે નહીં. અમારા જે કાર્યકર્તા જશે તેમને બિલકુલ દક્ષિણા આપવી પડશે નહીં. માઈક, લાઉડસ્પીકર, યજ્ઞશાળા મંડપ, ટેપ આદિ જેટલી પણ જરૂરિયાતની વસ્તુઓ છે, દરેક વસ્તુ અમે અહીંથી મોકલાવીશું. પરંતુ હમણાં થોડો સમય કાર્ય બંધ છે. આ વેળામાં લગ્ન-તોફાનો વધુ થઈ રહ્યાં છે. ક્યાંક પંજાબમાં તોફાનો થઈ રહ્યાં છે તો ક્યાંક હિન્દુમુસ્લિમ વચ્ચે તોફાનો થઈ રહ્યાં છે. જ્યારે તોફાનો બંધ થઈ જશે ત્યારે કાર્યકર્મો માટે ટોળીઓ અવશ્ય મોકલીશું. હિન્દુસ્તાનમાં શાંતિ જલદી આવી જશે. આપની સમજમાં બે કાર્યકર્મો આવી ગયા ને ? પહેલું ક્રમ તો તમારે માટે એ છે કે પ્રજ્ઞા પ્રશિક્ષણ આયોજન માટે વધારે ધ્યાન આપવાનું છે અને તમારે ત્યાં ઝેલા પુસ્તકાલય અને સંગીત વિદ્યાલય ચલાવવાનું છે. બસ, આ બે ક્રમ તમે કરી લો છો તો સમજવું જોઈએ કે બધું ક્રમ ઠીક થઈ ગયું.

આ વર્ષે તમારા માથે જે ક્રમની જવાબદારી સોંપી છે, તેમાં ત્રીજું ક્રમ વૃક્ષારોપણનું છે. હવન કરવો અને વૃક્ષારોપણ લગભગ એક જ વાત છે. વાતાવરણ કેટલું બધું ઝેરી બની ગયું છે. હવામાં અને પાણીમાં કેટલું ઝેર ભળી ગયું છે. દરેક

જ્ય્યાએ જેર ને જેર જ જોવા મળે છે આ જેરને દૂર કરવા માટે યજ્ઞ અને વૃક્ષો જ ક્રમ આવશે ના સાહેબ, અમારી પાસે જમીન કે ખેતર નથી તો એવું કરો કે તમારા ઘરમાં શાકવાટિકા તૈયાર કરો નાના નાના તુલસીના છોડ ઝાડી લો તમે જો શાંતિકુંજમાં આવ્યા હશો તો તમે જોયું હશે કે અમે જડીબુટ્ટીઓનો કેટલો મોટો બગીચો બનાવ્યો છે અને તેનો કેટલા બધા માણસો સ્વયંદે ઉઠવી રહ્યા છે. તમે પણ ઘરગથ્થુ જડીબુટ્ટીઓ ઝેરીને ઈલાજમાં વાપરી શકો છો. ચિકિત્સક બનીને લોકોની બીમારીઓ પણ દૂર કરી શકો છો. તે છેડવાઓના પાનમાંથી હવનસામગ્રી પણ તૈયાર કરીને હવનમાં વાપરી શકો છો એક વૃક્ષ તો તમે કોઈ પણ જગ્યા પર ઝેરી શકો છો તમારા ઘરના આંગણમાં, સરકારી જમીનમાં કે પાડોશીને ત્યાં વાવી દો અને કહો કે આ વૃક્ષની હવે પછીની માલિકી તમારી છે. આ વેળાએ વાતાવરણ શુદ્ધ કરવા માટે અમે વૃક્ષારોપણ પર ભાર મૂક્યો છે. આમ આ ત્રણ નંબરનું ક્રમ થયું.

પહેલાં જે શક્તિપીઠે બની હતી તે ઘણી મોટી મોટી બની હતી તેમાં લાખો રૂપિયા ખર્ચ થયું છે, પરંતુ જે ક્ષમ થયું જોઈએ તે થયું નથી. હવે ચોથા નંબરનું ક્રમ તેના બદલે એ કરવાનું છે કે ક્યાંય ભાડનું મકાન લઈ લો ધર્મશાળાઓ ઘણી જગ્યાએ ખાલી પડેલી છે, ત્યાં તમે બે ઓરડા ભાડે લઈ શકો છો. ત્યાં કોઈ ભલા માણસ મારફત પ્રૌઢશિક્ષણ, બાલસંસ્કાર અને પ્રજ્ઞાશિક્ષણનું કાર્ય શરૂ કરાવી શકો છો. તમારો ચાર કલાકનો સમય આ કામમાં ખર્ચી શકો છો અને બાકીનો સમય તમે તમારા કામમાં વાપરી શકો છો. તમે જ્યારે તમારા કામ પર જશો ત્યારે અમે ત્યાં પ્રશિક્ષણ કાર્ય કરીશું, જો આવી જગ્યા ના મળે તો ક્યાંય પતરાનો શેડ કે છાપરું નાંખીને એક ઝૂંપડી જેવું બનાવી લો. જ્યાં કોઈ

પચીસ-ત્રીસ માણસો બેસી શકે.

શક્તિપીઠેનું અમે એક નવું માળખું વિચાર્યું છે. આ શક્તિપીઠે સો રૂપિયામાં પણ બની શકે છે. ત્યાં ગાયત્રી માતાનો એક કોટે મૂકી દો તેની સામે બેસીને લોકો પ્રાર્થના કરે અને ગાયત્રી મંત્રોનું ઝવ્યારણ કરે તો આ પણ શક્તિપીઠ બની જશે. આમ સો રૂપિયામાં શક્તિપીઠ બની જશે ત્યાં એવો પ્રશિક્ષણનો કાર્યક્રમ ચાલશે કે જેથી આપણો જીવાત્મા પ્રસન્ન થશે અને શક્તિપીઠે બનાવવાનો આપણો ઉદ્દેશ પૂરો થશે એનાથી દેશની ઉન્નતિ થશે અને સાથે વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં સરળતા રહેશે. આપણે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ સંસ્કારોનું બીજારોપણ કરીશું અને તેમને આગળ વધારીશું ત્યારે વ્યક્તિનિર્માણ અને સમાજનિર્માણનો ઉદ્દેશ પૂરો થઈ શકશે. આપણી શક્તિપીઠે જનજાગૃતિનાં કેન્દ્રો બને. આમ આ ચાર ક્રમ અમે તમોને બતાવ્યાં છે અને હવે પાંચમું ક્રમ બતાવીને અમારી વાત સમાપ્ત કરીશું.

પાંચમું ક્રમ એ છે કે જ્યારે પણ તમારે હરિદ્વાર આવવાનું થાય ત્યારે શાંતિકુંજ જરૂરથી આવશો. અમે શાંતિકુંજમાં રહીશું જ્યાં સુધી યુગસંધિનો સમય છે ત્યાં સુધી અમે અહીં જ રહીશું. અમારો અને માતાજીનો પ્રાણ અને અહીં તપશ્ચર્યાતી ઊર્જા અહીંના વાતાવરણમાં વ્યાપેલી રહેશે. જ્યારે પણ તમે અહીં આવીને રોકણ કરશો અને અમારો પ્રસાદ ગ્રહણ કરશો. અહીં શાંતિકુંજ અને બ્રહ્મવર્યસમાં કેટલાં મોટાં કાર્યો થાય છે તેનું નિરીક્ષણ કરીને જશો. સંસારમાં જે કામ થતાં નથી એવાં મોટાં કામ અહીં થાય છે. આવાં કોઈ તીર્થો કે સ્થાન બીજે ક્યાંય જોવા મળશે નહીં. આ સ્થાન જોવા તમે સહકુટુંબ આવશો. શાંતિકુંજ ઘણું જ ઉપયોગી તીર્થ છે. અમે ઈચ્છીએ છીએ કે લગ્નમાં બિનજરૂરી ખર્ચા બંધ થઈ જાય અને હિન્દુસ્તાનની ગરીબી દૂર થઈ જાય. ગરીબી દૂર થાય તે માટે તમારી

આવક વધવી જોઈએ. આવક વધે તે માટે ખર્ચમાં ઘટાડો થવો જરૂરી છે. હિન્દુસ્તાનમાં સૌથી વધુ ખર્ચ લગ્નમાં થાય છે. તે ખર્ચ ઘટાડો તમને તમારા ઘર પર પાડેશીઓ અને સંબંધીઓ જો હેરાન કરતાં હોય તો તમારાં બાળકોનાં લગ્ન અહીં શાંતિકુંજમાં આવીને કરાવો. તમે તમારી પુત્રી, વર તેમજ માબાપની સાથે અહીં આવી જાઓ, ગાડીમાં આવવા જવાનું ભાડું તો થશે, પરંતુ લગ્નસંસ્કાર કરાવવાનું કોઈ ખર્ચ થશે નહીં કે કોઈને દક્ષિણા પણ આપવી પડશે નહીં. અહીં બધી જ સગવડ હંમેશ માટે તૈયાર હોય છે. તમારા બાળકોના મુંડન સંસ્કાર, વિદ્યારંભ સંસ્કાર તેમજ યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરાવ્યા હોય તો સહર્ષ અહીંના વાતાવરણમાં પરિપૂર્ણ કરાવી શકો છો.

મિત્રો, આ દિવ્ય વાતાવરણયુક્ત ક્ષેત્ર છે. અહીં શાંતિકુંજમાં ઐચ્ય સ્તરનો માહોલ મોજૂદ છે. ગંગાનો કિનારો, હિમાલયની દ્રવ્યા અને સપ્તઋષિઓની તપોભૂમિ છે. અહીંનું વાતાવરણ સાધનાથી ઓતપ્રોત છે. અહીં અખંડ દીપક સ્થાપિત છે અને અખંડ જપ નિરંતર ચાલતા રહે છે. દરરોજ નિયમિત રૂપથી નવકુંડી યજ્ઞશાળામાં હવન થતો રહે છે. આ બધી વાતો તમે લોકો જાણો છો. આ બધી વિશેષતાઓને ક્રમસે અહીં રહેનાર અને નિવાસ કરનાર માણસ સહજ જ ઐચ્યસ્તરીય પ્રાણ ઊર્જાથી ઓતપ્રોત થઈ જાય છે અને તેને જીવનોત્કર્ષની ભાવભરી પ્રેરણાઓ મળે છે. આ શાંતિકુંજ આધ્યાત્મિક દૈષ્ટિએ પોતાની રીતનું અનુપમ સ્થાન છે. સપ્તઋષિઓની તપોભૂમિ અને સપ્તઘરાવાળા ક્ષેત્રમાં ગાયત્રી મહાતીર્થનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે. આ સંસ્કારિત ભૂમિમાં હજુ પણ ગાયત્રીના તત્ત્વજ્ઞાની ઋષિ વિશ્વામિત્રની પુરાતન સંસ્કાર-ચેતના મૌજૂદ છે. શાંતિકુંજમાં ક્રયમી રહેનારા તથા બહારથી આવનારા સાધકો મોટી સંખ્યામાં સાધના કરે છે અને આત્મબળ પ્રાપ્ત કરે છે. અન્ય બીજાં બળોની તુલનામાં આત્મબળ સૌથી વધુ

મહત્ત્વપૂર્ણ ગણાય છે. ઓજસુ વર્ચસ અને તેજસ તેની વિશેષ સિદ્ધિઓ છે. અહીંના વાતાવરણમાં રહેવાથી ભાવસંવેદનાનું પ્રગટીકરણ સહજ જ થવા લાગે છે. આ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધિઓ છે. પરોક્ષ સિદ્ધિઓરૂપે હિમાલયની સૂક્ષ્મ શરીરધારી સત્તાઓ અને સપ્તઋષિઓની સહાય વરસતી રહે છે. જે દેવી સત્તાએ મહાન પરિવર્તનની રૂપરેખા બનાવી છે તેણે જ આ ભૂમિની પસંદગી અને નિર્ધારણ કર્યું છે અને આ ભૂમિનું પૂજન અને શુદ્ધિકરણ કર્યું છે. તે જ દેવી સત્તાએ અહીં બેટરી ચાર્જ કરવાની વ્યવસ્થા ઊભી કરી છે, જેના પ્રભાવથી બધાને પ્રાણવાન થવાનો અવસર મળે છે. જેઓ આની સાથે ભાવનાપૂર્વક જોડાઈ જાય છે, તેઓ અહીંના વાતાવરણમાં સમાયેલ દિવ્ય પ્રાણ ઊર્જાનો લાભ લઈને થોડા સમયમાં જ ઘણું બધું પ્રાપ્ત કરી લે છે. શાંતિકુંજની શિક્ષણ-વ્યવસ્થા દેવી કૃપાથી એવી થયેલી છે કે જેના પર રામાયણની આ ચૌપાઈ અક્ષરશઃ લાગુ પડે છે, જેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે

ગુરુ ગૃહ ગયે પઠન રઘુરાઈ ।

અલપ કાલ વિદ્યા સબ આઈ ॥

સાથીઓ ! આ ગંગોત્રીનું તે ક્ષેત્ર છે, જ્યાંથી જ્ઞાનગંગા નીકળે છે. ગંગા ગોમુખમાંથી નીકળે છે. આ શાંતિકુંજ ગોમુખ છે એમ માનીને ચાલશો. અહીંથી ચારેતરફ જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાયો છે. ચારેતરફ ગંગાની ઘાસઓ વહી છે અને ચારેતરફ હરિયાળી ફેલાઈ છે. અમે અહીંથી ચારેતરફ જનરેટરોની માફક પ્રકાશ ફેલાવ્યો છે. આ પ્રકાશનું કેન્દ્ર છે, તે સામાન્ય નથી, અસામાન્ય છે. તમે કેટલાંય તીર્થો જોયાં હશે, કેટલીય વાર ગંગામાં સ્નાન કર્યું હશે, કેટલાંય મંદિરો જોયાં હશે, પરંતુ તમોને શાંતિકુંજમાં ફરીથી આવ્યા સિવાય ચેન પડશે નહીં અને પડવું પણ ન જોઈએ જો કોઈ તમારા મિત્રો હોય તો તેમને એક વખત જરૂરથી કહેશો કે

તેઓ શાંતિકુંજ થઈને અવશ્ય આવે બ્રહ્મવર્ચસમાં કઈ પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે તેને જરૂરથી પ્રત્યક્ષ જોશો જે માણસો કેટલાય હજાર રૂપિયા દરેક મહિને કમાતા હતા તેમણે નોકરીઓ છોડી દીધી અને સામાન્ય ભારતીય સ્તરનું બ્રાહ્મણોચિત્ જીવન જીવી રહ્યાં છે એ જોઈ આવશો. સાધુ અને બાવાજી તો એવા હોય છે કે જેઓ કદીક ભીખ માગી લે છે, કદીક આમ કહે છે તો કદીક તેમ કહે છે. તેઓ અભણ હોય છે, પરંતુ અમારે ત્યાં ગ્રેજ્યુએટ, પોસ્ટગ્રેજ્યુએટ અને નોકરીઓવાળા છે. એવા હોશિયાર બાળકો પણ છે જેઓ સર્વસ્વ છોડીને નિષ્કર્ણક બાર બાર કલાક કામ કરે છે અને ભગવાનનું ભજન પણ કરે છે. અહીં તમને દરેક સમયે દરેક માણસ મિશનના કાર્યમાં વ્યસ્ત દેખાશે. અહીં કોઈ માણસ હાથ ફેલાવીને ભીખ માગતો અને ઘન-દક્ષિણા માગતો જોવા મળશે નહીં. તે આપની સેવા કરશે. આથી અહીં શાંતિકુંજમાં જ્યારે પણ આવવાનું મન થાય કે તમે જ્યારે હરિદ્વાર આવો ત્યારે શાંતિકુંજ જોવાનું ભૂલશો નહીં. બસ, આ જ આપના માટે આજનો સંદેશ છે.

ફરીથી એક વખત સાંભળી લો કે તમારે ક્યું કામ કરવાનું છે ? પહેલી વાત એ છે કે તમારે અહીં એક માણસ મહિનાની યુગશિલ્પી શિબિરમાં મોકલવાનો છે, જે અહીંનું પ્રશિક્ષણ મેળવીને પોતાના ક્ષેત્રમાં શિક્ષકનું કાર્ય કરશે. બીજું કામ એ કરવાનું છે કે આપણી એક લાખ શાખાઓમાં પ્રજ્ઞા પ્રશિક્ષણ વિદ્યાલયો ચલાવવાનાં છે. આપણી શાખાઓ, પ્રજ્ઞાપીઠો, સ્વાધ્યાય-મંડળો અને શક્તિપીઠો ઘણી બધી છે, પરંતુ તે બધામાં પ્રજ્ઞા પ્રશિક્ષણ વિદ્યાલયો અવશ્ય ચાલવાં જોઈએ. બીજું તમારે ત્યાં પાંચકુંડી યજ્ઞ કરાવવાની વ્યવસ્થા કરવાની છે. ગાયત્રી પરિવારના પ્રત્યેક માણસનો જન્મદિવસ મનાવવો જોઈએ અને

પ્રત્યેક શાખામાં, પ્રત્યેક સ્થાન પર મહિના દરમિયાન પાંચકુંડી હવન થવો જ જોઈએ. આ ઉપરાંત ત્યાંની સંગીત મંડળીઓને ગાવાની વગાડવાની અને પ્રવચનની તક મળવી જોઈએ.

મિત્રો, મેં એક બીજી વાત વૃક્ષારોપણની કહી છે. તમારે વધુને વધુ વૃક્ષો ઉગાડવાં જોઈએ. તમારા પૂર્વજોનાં નામ પર વૃક્ષો વાવીને પુણ્ય કમાઓ, તમે ખેતરોમાં, આંગણામાં અને બેઝર જમીન પર વૃક્ષો વાવો. આ ઉપરાંત તમોને શાંતિકુંજમાં આવવાનું આમંત્રણ છે. તમે અહીં આવો અને અહીંના વાતાવરણમાં સમાયેલ પ્રાણ-ઊર્જાનો લાભ ઉઠાવો. તમે અમારા બ્રહ્મવર્ચસ શોધ સંસ્થાનમાં કેટલું બધું સંશોધન થાય છે. તે પ્રત્યક્ષ જોશો. અહીં થતા નવકુંડી યજ્ઞની પદ્ધતિ જોશો. સમગ્ર હિમાલયને કેન્દ્ર સમજીને મંદિર કેવી રીતે બનાવી શકાય છે તેનું અહીં નિરીક્ષણ કરશો. ગાયત્રી માતા અને અન્ય દેવીદેવતાઓ સંબંધી હકીકતો કઈ છે તે અહીંથી સમજીને જશો. સંતો કોને કહેવાય છે તે અહીં આવીને જોશો. જેમણે હજારો રૂપિયાની નોકરીઓ અને ઘરબાર છોડીને અહીં દિવસરાત કામ કરવાનો ભેખ ધારણ કર્યો છે તેવા બ્રહ્મચારીઓનાં અહીં દર્શન કરશો. આ બધી વાતો અહીં આવીને જરૂરથી જોશો તેવું અમારું નિવેદન છે. તમારી પાસે એ આશા અને અપેક્ષા છે કે તમે અમારી ઉપરોક્ત ચાર પાંચ વાતોનું ધ્યાન રાખશો. જો તમે આટલું કરશો તો તમો અમારા મિત્ર, સહયોગી અને ખભેખભો તેમજ પગલે પગલું દબાવીને ચાલનારા ભાઈ અને કુટુંબી છો. તમારી પાસે અમારી આવી જ આશા છે અને તમારે તેમ વર્તવાનું છે. આજની વાત સમાપ્ત. ઠું શાંતિ.

બળવાન, કર્તવ્યપરાયણ, ઈમાનદાર અને સંપન્ન વ્યક્તિઓને જ જીવન લાભ મળે છે.

હળદરથી ઘરગથ્થુ ઈલાજ

ગૃહિણીઓ રસોઈઘરમાં દરરોજ કેટલાય મસાલાના ઉપયોગ કરે છે. એમ તો એનો ઉપયોગ સ્વાદ, રંગ કે સુગંધ (કલેવર) માટે કરવામાં આવે છે, પણ વાસ્તવમાં એમાં એવા ગુણ પણ છે કે સામાન્ય રોગોમાં એનો ઉપયોગ ઘરગથ્થુ ચિકિત્સાના રૂપમાં પણ કરી શકાય.

કેટલીક ઔષધિઓ એવી હોય છે કે એનો ઉપયોગ કરવામાં થોડી પણ ભૂલ થતાં લાભની જગ્યાએ નુકસાન પણ થઈ શકે છે, પરંતુ રસોઈપરના મસાલા એવા નથી કે એની પ્રતિક્રિયા કોઈ મોટું સંકટ ઊભું કરે.

રસોઈને સ્વાદિષ્ટ, સુગંધિત, લિજ્જતદાર બનાવવા માટે હળદર, વરિયાળી, ધાણા, આદું, અજમો, રાઈ જેવા મસાલાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. મીઠા-મરચાનો તો દરરોજ જ ઉપયોગ થાય છે. એટલે એના વધારાના ગુણ જોવા નથી મળતા. નશાખોર દરરોજ તમાકુ-ચા વગેરે પીએ છે, એટલે એ ચીજો એમની આદતમાં સામેલ થઈ જાય છે. નાના બાળકને મરચું ખવડાવવામાં આવે તો તે રડવા લાગશે. આ પ્રકારે વધારે પડતું મીઠું અસહ્ય હોય છે, પરંતુ એની ટેવ પડ્યા પછી બધું સામાન્ય લાગે છે.

આ પંક્તિઓમાં હળદરની ચર્ચા કરવામાં આવી રહી છે. ઈલાજની દૃષ્ટિથી બહુ જ ઉપયોગી હોવાને કારણે એને પ્રથમ શ્રેણીમાં મૂકી શકાય છે. બીજા છોડને તડકાની જરૂર પડે છે, પણ હળદર-આદુંને કોઈ ઝાડના છાંયડામાં પણ ઉગાડી શકાય છે. ખાતર-પાણીની તો દરેક વનસ્પતિને જરૂર પડે છે, હળદરને પણ.

અનુપાન ભેદથી હળદરનો આ પ્રકારે ઉપયોગ કરી શકાય છે-

(૧) હળદરની સાથે થોડી ફટકડી વાટીને લગાડી દેવાથી ઘા જલદી ભરાઈ જાય છે. લોહી વહેતું બંધ થઈ જાય છે.

(૨) મૂઠમારની સ્થિતિમાં દૂધમાં હળદર નાંખીને પીવડાવવી જોઈએ.

(૩) વાગ્યું હોય કે મચકોડ આવી હોય ત્યારે હળદર, ફટકડી, લોટ અને તેલને ગરમ કરીને એની લુગદી બનાવવી. પછી એને ગરમ કરીને મચકોડવાળા ભાગ પર બાંધી દેવામાં આવે.

(૪) સળેખમમાં હળદર અને તુલસીનાં પાનનો ઉકાળો બનાવીને દિવસમાં બે-ત્રણ વાર થોડો થોડો પીવડાવવો જોઈએ.

(૫) ખાંસી અને મોંનાં ચાંદાંમાં હળદરનો ટુકડો ચૂસતા રહેવું જોઈએ.

(૬) સૂકી ઉધરસમાં હળદર, આદું અને પાનનો રસ થોડી થોડી વારે ચાટવો જોઈએ.

(૭) પેટના દુઃખાવામાં હળદર અને સિંધવ લૂણ વાટીને એનું ચૂર્ણ ગરમ પાણી સાથે લેવું જોઈએ.

(૮) હળદર મીઠું બારીક વાટીને એમાં સરસવનું તેલ મેળવી દો, દાંત પર એની માલિશ કરો.

(૯) લસણ અને હળદરને તેલના તેલમાં ઉકાળો. જ્યારે તે કાળું પડી જાય ત્યારે ગાળી લો. કાનના દુઃખાવામાં આ તેલનાં બે-ત્રણ ટીપાં નાંખો.

(૧૦) હળદર અને દૂધની મલાઈનો લેપ કરવાથી ચહેરાની ચામડી સુંવાળી બને છે અને તેજસ્વીતા વધે છે.

આ પ્રકારે અનુપાન ભેદથી હળદર બીજા રોગોમાં પણ કામ આવી શકે છે. હળદરને વાટીને રાખવી હોય તો ચાર મહિનાથી વધુ જૂની ન થવા દેવી જોઈએ. જૂની થઈ ગયા પછી એના ગુણ ઓછા થઈ જાય છે. લીલી હળદરનો રસ સૌથી વધારે ઉપયોગી હોય છે. ૦

મહાત્મા ગાંધીના જીવનની એક ઘટના છે. એકવાર એમને એક સભાની કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં ઠપ મિનિટ મોડું થયું. એનું કારણ એ હતું કે સભાના પ્રમુખ મોડા પડ્યા પ્રમુખ મંચ પર આવ્યા કે તરત જ ગાંધીજીએ કહ્યું-“જો આપણા મુખ્ય નેતાઓની સ્થિતિ આવી જ રહેશે તો સ્વરાજ્ય પણ ઠપ મિનિટ મોડું મળશે.” સમય પાલનના આગ્રહી એવા બાપુની આ અભિવ્યક્તિ હૃદયમાંથી સહેજે નીકળી પડી.

આસો નવરાત્રિ એક દૈવી સુયોગ

આપણી ભારતીય સભ્યતા સંસ્કૃતિની પુણ્ય પરંપરાઓમાં નવરાત્રિ પર્વ વિશેષ સાધના અનુષ્ઠાન કાળ માનવામાં આવે છે, જે વર્ષમાં બે વાર આવે છે. એક ચૈત્ર માસમાં બીજો આસો માસમાં આ નવરાત્રિ પર્વનું આપણા બધા પવિત્ર ધર્મ ગ્રંથોમાં વિશેષ મહત્વ બતાવવામાં આવ્યું છે અને તેથી બધા ઋષિ મુનિઓએ તેને સામૂહિક ઉપાસનાનો સમય બતાવતા આ દરમ્યાન ધર્મમય જીવન તથા વિશેષ સાધના અનુષ્ઠાન કરવું પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે અનિવાર્ય કહ્યું છે. આ વર્ષનું આસો મહિનાનું નવરાત્રિ પર્વ અંગ્રેજી તિથિ અનુસાર ૧૩ ઓક્ટોબર રવિવારથી પ્રારંભ થઈ ૨૧ ઓક્ટોબર સોમવારે સમાપ્ત થશે. આ પવિત્ર નવરાત્રિ પર્વ પર સપરિવાર સાધના અનુષ્ઠાન અવશ્ય કરીએ.

વાસ્તવમાં ઉપાસના એક એવું કૃત્ય છે, જેમાં સામૂહિકતા અપનાવવામાં કંઈક અધિક આનંદ મળે છે, અને કંઈક વધુ સફળતા મળે છે. સામૂહિક આરાધના પ્રાર્થનાને સમસ્ત વિશ્વનાં, સમસ્ત ધર્મ સંપ્રદાયોમાં આદિઅનાદિ કાળથી મહત્વ અપાતું રહ્યું છે. આપણા ધર્મમાં, મંદિરોમાં સામૂહિક આરતીની પરંપરા આદિકાળથી ચાલી આવી રહી છે. એટલે નવરાત્રી પર્વમાં સામૂહિક રૂપથી સાધના અનુષ્ઠાન સંપન્ન થાય તો તેની મહત્તા હજારગણી વધી જાય છે.

નવરાત્રી સાધનાને બે ભાગમાં વહેંચી શકાય છે. એક છે નવરાત્રિમાં કરવામાં આવતી સાધના અનુષ્ઠાનની જપ સંખ્યા તથા વિદ્યાન પ્રક્રિયા. બીજો ભાગ ધર્મમય જીવન, જેમાં મન વાણી, કર્મ, આહાર-વિહાર સંબંધી પ્રતિબંધોની વિશેષ તપશ્ચર્યા. બંને મેળવીને જ સાધના અનુષ્ઠાન પુરસ્કારણોની વિશેષ સાધના સંપન્ન થાય છે. વાસ્તવમાં નવરાત્રીના નવ દિવસોને વર્ષભરમાં જાણે અજાણે થયેલ ખરાબ કૃત્યોના પ્રાયશ્ચિત માટે તપસ્થા વિદ્યાનનો પણ એક વિશેષ સમય માનવો જોઈએ. જપ સંખ્યા વિશે એ વિદ્યાન છે કે નવરાત્રી પર્વના નવ

દિવસોમાં ઓછામાં ઓછા ૨૪ હજાર ગાયત્રી મંત્રોના જપ પૂરા થવા જોઈએ. કેમકે એમાં સંખ્યા વિદ્યાન મુખ્ય છે, તેથી ગણતરી માટે માળાનો ઉપયોગ જરૂરી છે. મિશનથી જોડાયેલ પરિજનો ૨૪ હજાર ગાયત્રી મંત્રોનું અનુષ્ઠાન અવશ્ય કરે. જેથી બીજા નવા પરિજનો આપમેળે અનુષ્ઠાન કરતા થશે.

જે પરિજનો મંત્ર જપ ન કરી શકે તેઓ મંત્રલેખન અથવા ગાયત્રી ચાલીસા પાઠ પણ કરી શકે છે. અનુષ્ઠાન માટેનો સર્વોત્તમ સમય સૂર્યોદયથી ત્રણ કલાક સુધીનો હોય છે. અનુષ્ઠાન દરમ્યાન નીચેના નિયમોનું પાલન કરવાથી વધુ લાભ થશે.

(૧) સાધના સમયે શરીર પર હલકા વસ્ત્ર પહેરવા તથા ગાયત્રી મંત્રવાળા ઉપવસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

(૨) ઉપાસના સમયે કમર સીધી રાખવી જોઈએ.

(૩) સાધના દરમ્યાન આસન પર બેસવું જોઈએ. દર્ભનું આસન ઉત્તમ છે.

(૪) માળા તુલસી કે ચંદનની લેવી જોઈએ.

(૫) ચિત્તને એકાગ્ર કરવું. મન ભ્રમિત થાય તો ગાયત્રી માતાની છબિનું ધ્યાન કરવું.

(૬) જો કોઈ દિવસ અનિવાર્ય સંજોગોને કારણે જપ ન થઈ શકે તો બીજા દિવસે તે જપ પૂરા કરી એક વધારાની માળા કરી લેવી.

(૭) સાધકનો આહાર-વિહાર સાત્ત્વિક હોવો જોઈએ.

(૮) સાધના કર્યા બાદ પૂજાનાં ફૂલ, ઘૂપ, દીપ, ફળ, પાણી, હવનની ભસ્મ વગેરેને એવી જગ્યાએ ફેંકવી કે કોઈના પગ નીચે ન આવે. કોઈ નદી, સરોવર, દેવ મંદિર, કે કપાસ, જવ, ડાંગરનું ખેતર જેવા સ્થાન પર એનું વિસર્જન કરવું જોઈએ. ચોખા ચણાના રૂપમાં પંખીઓને ખવડાવી દેવા, નેવેઘ બાળકોને વહેંચી દેવું, જળનો સૂર્ય સામે અર્ધ ચઢાવી દેવો.

અનુષ્ઠાન અંતે ચઢામાં પૂર્ણાહુતિ કરી જ્ઞાનદાન કરવું જોઈએ. -પં. લીલાપત શર્મા